

**CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**SİVİL TOPLUM-YEREL YÖNETİM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA
SİVAS HAYAT AĞACI DERNEĞİ**

Mustafa GÜÇLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Durmuş TATLİLIOĞLU**

**SİVAS
ARALIK –2009**

SİVİL TOPLUM-YEREL YÖNETİM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SİVAS HAYAT AĞACI DERNEĞİ

Mustafa GÜÇLÜ

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisans Üstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din
Sosyolojisi Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

SİVAS
ARALIK-2009

KABUL VE ONAY

Mustafa GÜÇLÜ'nün hazırlamış olduğu “Sivil Toplum-Yerel Yönetim İlişkisi Bağlamında Sivas Hayat Ağacı Derneği” adlı bu çalışma 22 Aralık 2009 tarihinde yapılan Savunma Sınavı sonucunda başarılı bulunarak Jürimiz tarafından, “Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalında” Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Zeki AYDIN (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Durmuş TATLILIOĞLU(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Selim EREN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

22/12/2009

Prof Dr. Mehmet ARSLAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

GÜÇLÜ, Mustafa, “Sivil Toplum-Yerel Yönetim İlişkisi Bağlamında Sivas Hayat Ağacı Derneği”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2009.

Sivil Toplum-Yerel Yönetim İlişkisi Bağlamında Sivas Hayat Ağacı Derneği isimli bu çalışma, sivil toplum ve yerel yönetim kavramlarını irdeleyen ve bu kapsamda Sivas Hayat Ağacı Derneği’ni ele alan bir araştırmadır.

Araştırmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü; araştırmada karşılaşılan problemler, araştırmanın amacı ve önemi, araştırmanın denenceleri, araştırmanın sınırları ve uygulamaları, araştırmanın yöntemleri, araştırmanın temel kavramları kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde; sivil toplum ve yerel yönetimler kavramlarına yer verdik; ikinci bölümde Sivas Hayat Ağacı Derneğini araştırdık; üçüncü bölümde araştırmada elde edilen sonuçların değerlendirilmesi ve öneriler mevcuttur.

Anahtar Sözcükler

Din, Din Sosyolojisi, Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşu, Sosyal Politika, Şehir, Yerel Yönetimler.

ABSTRACT

GÜÇLÜ, Mustafa, “Civil Society and Local Administrations Relations in terms of Sivas Life Tree Association”, Master Thesis, Sivas, 2009

This is the study namely Civil Society and Local Administrations Relations in terms of Sivas Life Tree Association that explicates the civil society and the concept of local management and discusses Sivas Life Tree Association.

The study covers the preamble and three sections. The preamble consists of the problems that were faced during the research, purpose and importance of the study, subjects of the study, boundaries and implementation of the research, methodology of the research and fundamental conceptions. In the first section, we handled the civil society and local management concepts; we searched Sivas Life Tree Association in the second section; the third section covers the summary of achieved results of the research and recommendations.

Key words

Religion, Sociology of Religion, Civil Society, Non-governmental Organisation, Social Policy, City, Local Managements.

ÖNSÖZ

2006 yılında tez konumu belirlerken üzerine odaklandığım ana sorun Türkiye’de sivil toplum kavramının toplumumuz tarafından içselleştirilmesi esnasında kendine has şekilde beliren yapılar üzerine yapılan yoğun tartışmaların nereden kaynaklandığıydı. Bu noktada 1980 sonrasında dünyanın tek kutuplu olmaya yönelmesiyle sıkça gündeme gelmeye başlayan sivil toplum kavramı ile yerleşmenin tartışmaya açılması tez konumu belirlemede yönlendirici oldu.

Çalışmamız esnasında nazari bakımdan konumuzla ilgili birçok kitabı, dergiyi ve makaleyi tizlikle taradık ve konuyu her boyuttan ele almaya gayret ettik. Ayrıca toplum içinde yaşanan dini, deneysel yöntemlerle ele alarak inceleme amacıyla olan din sosyolojisi alanında uygulamalı araştırmaların hem sayısı hem de önemi gittikçe artmaktadır. Bu kapsamda yaptığımız uygulamalı araştırma da konumuz açısından çok önemli göstergeleri ortaya koymaktadır.

Tez kapsamında yapılan çalışmada sivil toplum kavramının tarihsel süreçte nasıl bir yol takip ederek geliştiğini ve günümüzde yerel yönetimlerle sosyal politikalar bağlamındaki ilişkisini din sosyolojisi açısından ele alarak incelemeye çalıştık. Bu çerçevede çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü; araştırmada karşılaşılan problemler, araştırmanın amacı ve önemi, araştırmanın denenceleri, araştırmanın sınırları ve uygulamaları, araştırmanın yöntemleri, araştırmanın temel kavramları kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde; sivil toplum ve yerel yönetimler kavramlarına yer verdik; ikinci bölümde Sivas Hayat Ağacı Derneğini araştırdık; üçüncü bölümde araştırmada elde edilen sonuçların özeti ve öneriler mevcuttur.

Çalışmamın her aşamasında yardımını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Durmuş TATLILIOĞLU Bey’e, ayrıca teşvik ve yardımlarını her zaman gördüğüm Sayın Yrd. Doç. Dr. Selim EREN Bey’e teşekkürlerimi sunarım.

Mustafa GÜÇLÜ

Sivas 2009

KISALTMALAR

- AB : Avrupa Birliği
BM : Birleşmiş Milletler
c. : Cilt
Çev. : Çeviri
s. : Sayfa
STK : Sivil Toplum Kuruluşları
Yay. : Yayınlar
Vb. : Ve benzeri
YG-21 : Yerel Gündem 21
WACLA: Dünya Kentler ve Yerel Yönetimler Birliği

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1
PROBLEM VE METODOLOJİ.....	1
1. Araştırmada Karşılaşılan Problemler	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
3. Denenceler.....	1
4. Araştırmanın Sınırları ve Uygulamaları.....	2
5. Araştırmanın Yöntemi.....	2
6. Kavramalar.....	3
I. BÖLÜM	5
SİVİL TOPLUM VE YEREL YÖNETİM İLİŞKİSİ	5
A.SİVİL TOPLUM.....	5
1. Sivil Toplum Kavramının Tarihi Gelişimi.....	5
2. Günümüzde Sivil Toplum Kavramı.....	8
3. İslam’ da Sivil Toplum Kavramı	9
4. Osmanlı’da Sivil Toplum Kavramı.....	18
5. Osmanlı’daki Sivil Unsurlar	24
6. Türkiye’de Sivil Toplum Kavramı ve Dini Gruplar	34
B-YEREL YÖNETİMLER	45
1. Kentin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	46
2. Batı’da Sivil Toplumun Gelişiminde Yerel Yönetimler.....	46
3. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte Yerel Yönetimler	46
II. BÖLÜM.....	67
SİVAS HAYAT AĞACI ERNEĞİ.....	67
A. SİVİL TOPLUM VE YEREL YÖNETİMLER	67
1. Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler İlişkisi	67
2. Sosyal Politikalar Bağlamında Sivil Toplum ve Yerel Yönetimler	68
B-SOSYAL POLİTİKALARIN UYGULANMASI NOKTASINDA HAYAT AĞACI DERNEĞİNİN KONUMU	69
1. Türkiye’de Sosyal Bir Sorun Olarak Yoksulluk	71
2. Yoksullukla Mücadelede Sivas Hayat Ağacı Derneğinin Konumu.....	71

3.Hayat Ağacı Derneğinin Ortaya Çıkış ve Kuruluş Gayesi	72
5.Sosyal Yardım Faaliyetlerinin Türleri	73
6. Derneğin Hedef Kitlesi.....	77
7. Derneğin Faaliyet ve Proje Bilgileri.....	778
8.Hayat Ağacı Derneğinin İşleyişi	83
9.Danışmanlık Hizmetleri	85
III.BÖLÜM.....	86
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA	89

GİRİŞ

PROBLEM VE METODOLOJİ

1. Araştırmada Karşılaşılan Problemler

Sivil toplum ve yerel yönetimler konusunun nazari boyutuyla ilgili birçok kitap, dergi ve makalenin neşredilmiş olması konuyu etrafıca ele alırken bazı kaynaklara ulamamızda problemlerle karşılaşmamıza sebebiyet vermiştir. Ülkemizde teşkilatlanmış olan sivil toplum örgütlerinin bir kısmında bulunan içeriye ayrı dışarıya ayrı dil kullanma alışkanlığından kaynaklanan araştırmacılara hemen bilgi aktaramama problemi uygulamalı çalışmamızın ilk safhalarında yaşansa da daha sonraki aşamalarda kendini güven ortamına bırakarak, çok verimli bir inceleme yapma olanağını bizlere sunmuştur.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı sivil toplum kavramının din sosyolojisi açısından incelenmesi ve yerel yönetimlerle sosyal politikaların uygulanması noktasındaki etkileşiminin dinî değerlerden beslenen sosyo-kültürel, ekonomik yapılar ve şartlar ile ilişkisinin ortaya çıkarılması ve buna paralel olarak Sivas Hayat Ağacı Derneği örneğiyle uygulamalı çalışma yaparak derinlemesine incelemek ve böylece din sosyolojisi çalışmalarına katkıda bulunmaktır.

Dinin insan zihninde meydana getirdiği dünyayı algılayışta önemli etken olan paradigma değişiklikleri akabinde, benimsenme yoğunluğu dönem dönem farklılık arz etse de insanlık tarihiyle birlikte her zaman gündemde kalmıştır. Bu kapsamda dinin toplum hayatındaki yerini iyi tahlil etmek lazımdır.

Sosyal yaşamın bir ürünü olan sivil toplum kavramı da ister istemez dinî değerlerle etkileşim içine girmiştir. Bu araştırmamızdaki önemi ülkemizdeki sivil toplum kuruluşlarının dinî değerlerle diyalogunu tarihî arka planını da dikkate alarak yerel yönetimlerle ilişkileri noktasında incelemek bu yolla da kavramın Batı'da izlediği yolların bizim toplumumuzda var olup olmadığını tahlil etmeye çalışmaktır. Bu kavramın Batı'dakinden farklı olarak nasıl bir evrim geçirerek toplumumuz tarafından içselleştirilmeye çalışıldığının analizinin yapılmasına katkı sağlamaktır.

3. Denenceler

a. Batı'nın dini değerleri algılayış şeklinin sivil toplumun oluşumuna yön veren en önemli etkenlerden biri olduğundan hareketle ülkemizde gelişen sivil toplumun da İslami

değerlerden etkilendiği böylece Batıda bireysellik üzerinden temellendirilen bir sivil toplum anlayışı mevcutken Türkiye’de bunun tam aksine cemaat ruhuna dayanan bir sivil toplum anlayışının geliştiği varsayılmaktadır.

b. Merkezi ve yerel yönetimlerin sosyal politikaları hayata geçirirken sivil toplum örgütleriyle eşgüdümle hareket içine girme imkânlarını kullanabilmelerinin hem merkezi yönetim, hem yerel yönetim, hem de sivil toplum örgütlerinin birbirlerini algılayıştaki paradigmalarının etkili olduğu varsayılmaktadır.

c. Merkezi, yerel ve sivil toplum kuruluşları arasındaki olumlu diyalogun sağlanmasında ve sivil inisiyatifin karar alıcılar üzerinde yapıcı etkisinin güçlendirilmesinde gerek kültürel geleneğimizden gerekse Avrupa Birliğine girme sürecinin bir parçası olarak hazırlanan “Türkiye Ulusal Raporu’nun” altı ana başlığından birinin de yönetim ve sürdürülebilir kalkınma olduğu dikkate alınarak, içten ve dıştan kaynaklı bu olumlu gelişmelerden hareketle ülkemizdeki sosyal politikaların en önemli boyutunu oluşturan yoksulluk sorunun giderilmesinde yerel yönetimlerle sivil toplum kuruluşlarının eşgüdümlü bir çalışma içinde oldukları varsayılmaktadır.

d. Sivas Hayat Ağacı Derneği’nin hem oluşumu hem de işlerlik kazanmasının arka planında gerek Selçuklu Devleti zamanından miras kalan Ahilik kültürünün gerekse Osmanlı Devleti’nden miras kalan vakıf kültürünün etkin olduğu varsayılmaktadır.

4. Araştırmanın Sınırları ve Uygulamaları

Araştırmanın konusunda da ifade edildiği gibi “Sivil Toplum ve Yerel Yönetimler” ilişkisi isimli araştırmamız Sivas Hayat Ağacı Derneği ile sınırlıdır.

Bu araştırma Sivas’ta faaliyet gösteren Hayat Ağacı Derneği yetkilileri ile 2009 yılında bizzat araştırmacı tarafından yüz yüze yapılmış mülakat tekniğiyle gerçekleştirilmiş görüşmelerle sınırlıdır.

5. Araştırmanın Yöntemi

Yapılacak bir araştırmada gerekli bilgileri bir araya toplamak ve bu bilgileri kullanılabilir hâle getirmek için bilimsel yöntem kullanılmalıdır. Bir alan çalışması ve uygulaması yapıldığından dolayı birçok tekniğin kullanılması doğal bir neticedir. Bu kapsamda bu alanda daha önce yapılmış olan çalışmalardan yararlanılmıştır.

Araştırmayı yaparken mülakatları kaydetmek üzere ses kayıt cihazı bulundurularak gerekli görülen bölümler kayda alınmış bazı bölümler not edilmiştir. Yapılan bazı yardım

faaliyetlerine bizzat iştirak edilmiştir.

Alan araştırması yöntemlerinden azami derecede istifade edilerek elde edilen bilgiler özenle fişlenerek bir plan çerçevesinde değerlendirilip bütünlük içerisinde yazılmaya çalışılmıştır.

6. Kavramalar

a. Din: İçerisinde tanrı, inanç, ahlak, ibadet, cemaat, peygamber-kurucu, vahiy-ilham gibi kavramları barındırarak insan yaşamını çok boyutlu olarak kuşatan kurallar bütününe verilen addır.

b. Din Sosyolojisi: *“Din sosyolojisi, sosyal olaylar olarak din olaylarını ele almak suretiyle, toplumun kolektif din hayatını, din ile toplumun karşılıklı münasebetini ve dîni grupları vasıflandırmak, karşılaştırmak ve açıklamak ve böylece dinin toplum hayatındaki yeri ve önemini ortaya çıkarmaya çalışan bir bilimdir.”*¹

c. Sivil Toplum: Gönüllü, kendi kendini var eden, kendi ayakları üzerinde duran, hukuksal bir düzenle ya da bir ortak değerler kümesiyle sınırlı, devletten özerk örgütlü toplumsal yaşam alanına denir.²

d. Sivil Toplum Kuruluşu: Toplum hayatında model olarak tek tip vatandaş yerine kültürel, etnik, ideolojik, dinsel, ekonomik, siyasal ve cinsiyet bazında toplumda çok sesliliğin oluşumunu sağlayan “toplumsal farklılaşmanın” teminine zemin hazırlayan; toplumdaki farklılaşmanın politika üretebilecek seviyeye gelmesi için gerekli olan “toplumsal örgütlenmenin” varlığını sağlamaya çalışan; toplumsal örgütlenmelere insanların zorla ya da zorunlu olarak değil, kendi arzularıyla isteyerek “gönüllü katılımlarıyla” vücut bulan; zikredilen üç aşamanın da devletten bağımsız olarak “otonomileşmeyle” sağlandığı; gerek miting, sokak gösterileri, protestolar ve grev gibi toplumsal eylemler, gerekse birebir dirsek temasını gerektirecek şekilde yapılması lazım gelen, lobicilik faaliyetleriyle üyelerinin haklarını koruyarak bir “baskı grubu” olma niteliğini taşıyan yapılara verilen isimdir.³

e. Sosyal Politika: *“Toplumda ortaya çıkan muhtelif sosyo-ekonomik sorunları ortadan kaldırmayı ve sosyal adalet içinde genel refahı artırmayı, yaygınlaştırma ve korumayı temin etmek isteyen kamusal (merkezî hizmetler veya yerel yönetimler*

¹ Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, İnsan Yay., İstanbul, s.2.

² Burhanettin Duran, “28 Şubatın Gölgesinde Sivil Toplum ve Siyaseti Düşünmek”, **Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları**, Kaknüs Yay., 1.Baskı, İstanbul 2008, s.249.

³ Ömer Çaha, **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş Kültür Yay., İstanbul 2000, s. 58-65.

tarafından başvuru) tedbirlerin ve düzenleyici-iyileştirici politikaların bütünüdür.”⁴

f. Şehir: Gerek geleneksel, gerekse modern yaşamın izlerini aksettiren ve küresel/yerel ekseninde yeniden şekillenen iktidar ilişkilerinin ana halkasını oluşturan yapılardır.⁵

g. Yerel Yönetim: Ulusal sınırlar içerisinde değişik büyüklüklerdeki topluluklarda yaşayan insanların, ortak ve yerel nitelikteki gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulan ve hukuk düzeni içerisinde oluşturulmuş olan anayasal yapılara verilen isimdir.⁶

---

⁴ Ali Seyyar, **Sosyal Politikalar**, Değişim Yay., 1.Baskı , 2006, s.243-244.

⁵ Ayşe Öncel ve Petra Weyland, “Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri”, **Mekan, Kültür, İktidar**, İletişim Yay., Çev.: Leyla Şimşek ve Nilgün Uygun, 2.Baskı, 2005, s.9.

⁶ Yusuf Genç, “Yerel Yönetimler ve Sosyal Hizmet Uygulamaları”, **Kamuda Sosyal Politika Dergisi**, Nisan 2009, Sayı:9, s.60.

I. BÖLÜM

SİVİL TOPLUM VE YEREL YÖNETİM İLİŞKİSİ

A.SİVİL TOPLUM

1. Sivil Toplum Kavramının Tarihi Gelişimi

Sivil toplum kavramı etrafındaki nazari tartışmaların evveliyatını Eski Yunan'a kadar götürebiliriz. Sivil toplum kavramı ilk kez Aristo tarafından gündeme getirilmiştir. Aristo insanlar için en uygun yönetim biçimini “politike koinonia” yani yasalarla çerçevesi çizilmiş olan yapı olarak görmüş ve bu yapıyı da “özgür ve eşit yurttaşların” siyasal toplumu manasına gelen “societas civilis” ile bir başka ifadeyle “polis” kavramıyla ifade etmiştir. Bu kavram çerçevesinde Aristo'da sivil toplum, devlet ya da siyasal toplumdaki müstakil ve ona karşıt bir anlamda değil tam aksine devlet ve siyasal toplumla eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁷

Sivil toplum kavramının genel bir manaya sahip olduğu Eski Yunan'ı bir kenara bırakarak, bugünkü anlamını şekillendiren yaklaşımlara baktığımızda, karşımıza ilk çıkan düşünür Hobbs olmaktadır. İngiltere'de kral ile parlamento arasındaki yoğun iktidar mücadelelerin yaşandığı bir siyasi kriz döneminde ve buna ek olarak ülkede iç savaşların sürmesi sebebiyle de toplum üzerine çökmüş olan sosyal ve politik yönden korku döneminin yaşandığı bir zamanın düşünürü olan Hobbs'un, ortaya koyduğu siyaset teorisi de içinde geliştiği bu şartlardan etkilenmiştir. Hobbs'a göre her türlü iktidarsızlık veya birden fazla iktidar gücü olumsuzluk doğurur. Bu açıdan iktidar tek elde mutlak bir şekilde toplanmalıdır. “Doğa durumunda” yaşayan insanların tabiatının, savaş üzerine kurulduğunu “İnsan insanın kurdudur.” diyerek ifadelendiren Hobbs'un, bu olumsuz durumdan kurtulmak için yaptığı öneri, insanların bir sözleşme etrafında toplanmaları ve mutlak iktidar gücünü sözleşmenin bir tarafı olmayan üçüncü bir güce “leviathana” yani “devlete” devretmeleridir. Bu şekilde ortaya çıkan devletli toplum, sivil ve politik toplumdur. Bu yapıya göre, yönetilenler haklarını rızalarıyla devrettiklerinden dolayı devleti sorgulama hakkına sahip olmadıkları gibi mutlak gücü elinde tek başına tutan devletin de yönetilenlere karşı hiçbir sorumluluğu yoktur. Ancak egemen gücün kural koymadığı tek alan ekonomik ilişkiler ve aile yaşamını

⁷ Fatih Duman, “Sivil Toplum”, *Siyaset*, Editör: Mümtaz'er Türköne, Lotus Yay., Eylül 2005, s.348.

kapsayan özel alandır. Çünkü Hobbs bu alanı, devletin karşısına dikilecek ve onunla çatışacak bir nitelikte tasavvur etmemiştir.⁸

Lock'a göreyse, Hobbs'un "İnsan insanın kurdudur." diyerek ifade ettiği "doğa durumu" negatif bir alan değil; mülkiyet hakkı, yaşam hakkı ve özgürlük hakkının meşru kabul edildiği kutsal ve doğal bir alandır. Fakat "doğa durumunda" doğa yasasını çiğneyene karşı herkesin ceza verme hakkı olduğunu belirten Lock, bu durumunsa davacıyı aynı zamanda yargıç haline getirdiğinden dolayı, toplum düzeninde karışıklığa meydan verdiğini, böylece de savaşların ortaya çıktığını belirterek, bu olumsuz durumdan kurtulmak için insanların, yargılama ve cezalandırma haklarını bir sözleşme ile devlete devrettiklerini belirtir. Böylece de insanların doğa halinden politik ve sivil topluma geçtiklerini ifade eder. Görüldüğü gibi Lock'e göre sözleşme ile oluşan devlet iktidarı, Hobbs'da olduğu gibi sınırsız ve sorumsuz değil, tam aksine görevleri ve yetkisi sınırlıdır.⁹

Rousseau ise "doğa durumunu" Hobbs ve Lock'dan farklı biçimde tarihî süreç olarak ele alır. Doğa durumundaki insan fizik ve yaşam tarzı açısından hayvanlardan farksızdır. Bu yaşam tarzında temel amaç yemek, içmek ve barınmak ihtiyaçlarını karşılamaktan ibarettir fakat iki önemli açıdan da hayvanlardan farklı bir konumdadır; birincisi, eylemlerini içgüdüyle değil, seçerek yapması, ikincisi, kendisini zamanla olgunlaştırıp yetkinleştirme kapasitesine sahip olmasıdır. İlk önceleri yalnız yaşayan insanlar sadece zaruri ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir hayat tarzı sergileyerek eşit konumda yaşarken, daha sonraları belirtilen iki özelliğinden dolayı insanların mülkiyet edinebilme, başka bir ifadeyle uygarlık yaratmaları sebebiyle eşitsizlik meydana gelmiştir diyen Rousseau, bu süreçte bireylerin bir sözleşmeyle haklarını topluma devrederek sivil topluma geçtiğini belirtir. Rousseau'ya göre sivil toplum sözleşme ile oluşan uygar topluma tekabül eder. Zira bu sözleşme doğal eşitliği ortadan kaldırmak şöyle dursun, tam aksine insanlar arasında bulunan maddesel eşitsizliği manevi bir eşitlik zeminine oturttuğu dengeliyi sağlamıştır. Bu noktadan hareketle sivil topluma, "mülkiyetin" elde edilmesiyle başlayan gelişmeler akabinde gerçekleşen ve "toplum sözleşmesi" ile de neticelenen bir süreç olarak bakarsak,

⁸ Duman, "Sivil Toplum", Siyaset, s.348.

⁹ Duman, "Sivil Toplum", Siyaset, s.350.

sivil toplumun ekonomiyile olan yakın ilişkisi önümüze çıkar.¹⁰

Adam Smith, “Pazar” düşüncesine dayanarak, tarımın, sermayenin ve iş bölümünün ekonomik hayatta taşıdığı öneme vurgu yaparak, pazarın, arz-talep yasalarına göre görünmez bir elin kılavuzluğunda işlediğini ve bu işleyişin insanlığı getirdiği en son dönemde ticaret düzenine dayandığını ifade ederek, bu durumun da “sivil toplum” olarak adlandırılması gerektiğini beyan eder. Bu dönem özellikle ticari ve endüstriyel alandaki özgürlüklerin en son düzeyde kullanıldığı bir toplumsal yapıya tekabül eder. Devlet ne sınır koyar ne de ayrıcalık tanır. Ticaret burjuvazisinin çıkarlarıyla yakından ilişkili olan bu yaklaşımı destekleyen diğer bir ekonomistse Ferguson’dur. Ona göre de sivil toplum sorunlu bir alan değil tam aksine devletin müdahil olmadığı, ilerleme ve refahın temin edildiği pozitif bir alanın ifadesidir.¹¹

Hegel’deyse, bu yaklaşımların tam tersine sivil toplum alanı, çatışma, hırs vb. gibi bireylerin tamamen sırf kendi menfaatlerinin teminine yönelik normları içeren düzenlemeler etrafında şekillenmektedir. Ona göre, aile ilişkilerinin sıcaklığını bozan sivil toplumun, asıl sorun yaratan yönünüyse ekonomik ilişkiler ağında ortaya çıkardığı çatışmalardır. Sivil toplum alanındaki çatışmaların anahtar kavramı “ihtiyaç” objesidir. İhtiyaç neticesinde de “ihtiras” doğmaktadır. Bu da toplumda güvensizliğin meydana gelmesine sebebiyet vermektedir. Hegel’e göre, aile ve sivil toplum alanında oluşan bu olumsuzlukların giderilmesinin yegâne yolu, üçüncü bir alan olan “devletin”, tarafsızlığı ve evrenselliği özelliklerini kullanarak bir düzen tesis etmesidir. Bu da bize göstermektedir ki, Hegel’in, düşünce yapısında tasarladığı devlet, araç değil amaç niteliğindedir. Sivil toplum-devlet ilişkisinde ayrıcalıklı konumda olan “devlettir.”¹²

Marx ise Hegel’in tanımını ters yüz ederek, asıl olan sivil toplum alanıdır diyerek, devletin bu alanda gerçekleşen türevlerden biri olduğunu beyan eder. Gramsci, bu noktada gerek Hegel, gerekse Marx’tan farklı olarak, sivil toplum ve devlet alanlarının birbirini kapsayarak eriten değil, diyalektik mantık çerçevesinde karşılıklı olarak nüfuz ilişkisinde olan alanlar olarak izah eder. Habermas’ın yaklaşımıysa sivil toplumu, devletle toplum

¹⁰ J. J. Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, Çev.: Vedat Günyol, Can Yay., 4.Baskı, 1974, s.36; Duman, Siyaset, s.351.

¹¹ Osman Eskicioğlu, **Serbest Piyasa Ekonomisi**, Ekim 1995, s.90; Duman, Siyaset, s.352.

¹² Duman, “Sivil Toplum”, Siyaset, s.353.

arasında bir “dolayım alanı/var olan iktidar ilişkilerini sorgulayan mekân” olarak tanımladığı “kamusal alan” olarak tarif eder.¹³

2.Günümüzde Sivil Toplum Kavramı

Kavramın geçmişten günümüze kadar incelenerek yukarıda tarifi yapılan nazari boyutlarından sıyrılarak, pratikteki kullanımı açısından ülkemizde nasıl anlamlandırıldığına bakacak olursak, Şerif Mardin’in ifadesiyle: “*Sivil toplum, Batı'dan aldığımız siyasetle ilgili kavramlar arasında, ülkemizde en çok yanlış yaratanlardan biridir. Kavramın karşıtı, birçok kez zannedildiği gibi, 'askerî' toplum değildir. Terimin vurgusu 'şehir âdabı'dır, karşıtı, olsa olsa 'gayrimedenî' olabilir. 'Sivil toplum'daki 'sivil'in kökü şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade eder. Bu vurguyu anlama yolunda bir başlangıç noktası olarak şehirlilik âdabının -bir bakıma- sistematikleştirilmesi Justinien'in Corpus Juris Civilis'ini alabiliriz (6. yüzyıl). -Eski kral emirnameleri (Codex), hukuk bilimine ilişkin açıklamalar (Dideste), el kitabı niteliğindeki açıklamalar (Institutiones), yeni emirnamelerden (Novella) oluşan-¹⁴ bu hukuk kodu Roma'da ve erken Bizans'ta şehir ilişkileri çerçevesi içinde teşekkül eden bir hukuk düzeninin ifadesidir. Batı Avrupa'da, 12. yüzyıldan itibaren şehirlerin yeniden önem kazanmaya başlamasıyla, şehir hayatını düzenleyen Roma Hukuku yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Fakat bu canlanmanın beraberinde getirdiği 'sivil' köklü kavram ve uygulamalar, bu defa yepyeni bir dinamik de oluşturdu. 17. ve 18. yüzyılda Batı düşünürleri arasında bu kökün artık "hürriyetlerden söz açıldığında kullanılmaya başlandığını görüyoruz.”¹⁵*

Bu açıdan sivil toplum ifadesinin tarihî süreç içinde gelişen kökleri çok gerilere gitmiş olsa da politik bir bilim terimi olarak 18. yüzyılda ortaya çıktığı bilinmektedir. Batı Ortaçağ Avrupa'sında dinle bilimin alanlarının tamamen ayrışması, buna paralel olarak ruhani ve dünyevi iktidar mücadelelerinin yanında, mezhep çatışmalarının da meydana gelmesi, büyük katliamların gerçekleşmesine sebep olmuştur. İşte bu aşamada sivil toplum kavramı, Batı Avrupa'da birlikte yaşamının nasıl mümkün olabileceği sorusunun cevabını içeren bir analitik araç olarak anlaşılmıştır.¹⁶ Bu kapsamda özetle sivil toplum, aklın ve

¹³ Duman, “Sivil Toplum”, Siyaset, s.354-357.

¹⁴ Necip Bilgi, **Hukuk Başlangıcı**, Turhan Kitap Evi, 9.Baskı, Ankara 1994, s.86.

¹⁵ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yay., 7.Baskı, İstanbul 1999, s.9-10.

¹⁶ A. Yaşar Sarıbay, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, Der.: E. Fuat Keyman ve A. Yaşar Sarıbay, Alfa Yay., İstanbul 2000, s.100.

vicdanın kabul etmediği uygulamaları sergileyen siyasi ve dinî iktidar çevrelerine karşı, bireyleri korumanın amaç olarak kabul edildiği yapı olarak ortaya çıkıp işlev görmüş ve günümüze gelinceye kadar şu dört önemli dönemi geçirmiştir:

1- Feodal yapı ve ruhbanların gücünün tasfiye edilerek modern devlete geçişle bireyin hakkının ön plana alındığı sivil toplum anlayışı,

2- Kamusal ve özel alan arasındaki farklılaşmanın derinleşmesi yani bireylerin ve bireylerden oluşan kurumların işlerlik kazandığı politik zemini oluşturma çabasının esas alındığı sivil toplum anlayışı,

3- Toplumsal çatışmaların sebebinin sivil toplum kuruluşları olarak algılandığı bundan dolayı devletin bu kuruluşları denetim altına alması gerektiğine inanılan sivil toplum anlayışı,

4- Devletin sivil yapılara müdahalesinin masum görülmesinin bireyin gücünü yok ettiğini dolayısıyla sivil toplumun oluşumunu sağlayan yapıları ortadan kaldırdığını ifade eden anlayışın yaygınlaştığı ve bu sorunun çözümünün liberal değerlerde aranması gerektiğini belirten sivil toplum anlayışı.¹⁷

3. İslam’ da Sivil Toplum Kavramı

Sivil toplumun Batı’daki gelişimi dikkate alındığında, devletin en öne çıkan iki yönü “hukuk devleti” ve “sınırlı devlet” olma özeliğidir. Hukuk devleti denince, tüm vatandaşlarını eşit gören; bir suça iştirak etmediği müddetçe vatandaşlarını masum kabul eden; insan olmanın gerekli kıldığı temel haklarda kısıtlamaya gitmeyen; yöneticilerinin kendilerini keyfî uygulamalardan beri tuttıkları ve sivil toplum kuruluşlarının kendi aralarındaki rekabet ortamına taraf tutacak şekilde müdahale etmedikleri bir yapı akla gelmektedir.

Sınırlı devlet denince, devletin toplum yaşamında vukuu bulan siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlara zorunlu kalınmadığı müddetçe müdahale etmemesi anlaşılmaktadır. Zira bu alanlara olur olmaz müdahale edilmesi, sivil toplumun faaliyet alanlarının daralması manasına gelmektedir. Aynı zamanda sivil toplumun gelişimi açısından, devletin bu niteliklere sahip olmasının yanında, sivil toplumun da taşıması gereken özellikleri mevcuttur.

¹⁷ Nadim Macit, “Sivil Toplum Düşüncesi Bağlamında Dinî, Etnik ve Ezoterik Cemaatler”, *2023 Dergisi*, 15 Aralık 2004, Sayı:44, s.58-59.

Dinin, siyasetin, kanunların, davranışların ve geleneklerin aynı nizamın değişik ifadeleri olarak algılandığı İslami sistemde¹⁸ toplum ve devlet anlayışı aşamalarının neler olduğu konusuna gelince, İslam'ın teorik çerçevesi ve Hazreti Peygamber ve ilk dört halifenin uygulamaları merkeze alındığında dört temel noktanın ön plana çıktığı gözükmektedir. Bunlardan birincisi bîat; ikincisi rejimi halkın koruması; üçüncüsü toplumun maddî kaynaklarının savaşçılar arasında paylaştırılması; dördüncüsü de bununla ilgili olarak 'fey'in, 'toplumsal bir mülkiyet' olarak kabul edilmiş olmasıdır.¹⁹

Bahsi geçen sistem Muaviye ile birlikte değişikliğe uğramıştır. Birinci olarak hilafet saltanata dönüşmüş; ikincisi, profesyonel ordu kurulmuştur; üçüncüsü, "fey" sistemi "temliki ikta" sistemine dönüştürülmüştür; dördüncüsü, âlimler devletten maaş almayı kabul etmiştir. Ayrıca bunlara ek olarak da Abbasilerin resmi bir din oluşturmaya çalıştıklarını de belirtmek gerekmektedir.²⁰

Tüm bu gelişmelerle beraber oluşan toplum ve devlet yapısını Şerif Mardin, Müslümanların, birbirini takip eden üç aşamalı bir toplumsal yapıya sahip olduğunu belirterek şöyle izah eder: Birincisi, toplum hayatının temel dinamiğini oluşturan emri bil mağruf nehyi anil münker (iyiliği emredip, kötülüğü yasaklamak) şeklinde izah edilebilecek siyasi felsefenin ilkelerinin temeli ve sarsılmaz kaynağının Kur'an olduğunun kabul edildiği toplum süreci; ikincisi Hıristiyanlıkta bulunan ruhban sınıfının bir organizasyonu olan Kilise teşkilatının muadilinin İslami anlayışta var olmamasına rağmen zaman içinde mahiyeti ve şekli itibari ile ruhban sınıfına benzemekle beraber bir ulema kadrosunun yetişmiş olması ve Kur'anı Kerim'in ayetlerini tefsir etmelerinden dolayı da halk nezdinde bir değer ifade etmeye başladıkları toplum süreci; üçüncüsü, Allah'ın vahyettiği ve ulemanın da tefsir ettiği ilahi gerçeklerin hayatta vücut bulması için adaletle işleyen bir devlet mekanizmasına ve dolayısıyla bu mekanizmayı idare edecek adil bir kişinin varlığına inanıldığı toplum süreci.²¹ Yine Şerif Mardin'e göre bütün bu süreçler, bir "Batı" rüyasının İslami söyleme tercümesini güçleştiren unsurları da kendi bünyesinde taşımaktaydı. Örneğin, İslâm toplumunun adaleti gerçekleştirilmede ihtiyaç duyduğu karizmatik otorite, Avrupa'da hukuki rasyonalizasyon ile

¹⁸ H. A. Munro Buter Johstone, **Türkler**, Çev: Hüseyin Çelik, Cedit Neşriyat, Ankara 2009, s. 73-74.

¹⁹ Ali Bulaç, **Din-Kent ve Cemaat**, Ufuk Kitap, 1.Baskı, 2007, s.85-87.

²⁰ Bulaç, **Din-Kent ve Cemaat**, s.88-89.

²¹ Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s.24-26.

en aza indirilmişti. Öte yandan, insanın kendi tarihini yapacak şekilde giderek kendisini mükemmelliğe erdirmesi anlayışının kabulü, İslâmî dünyada dışlanmaktaydı. Nihayet, âdil yönetici figürü, ilk zamanların altın çağına dönüş özlemi ile bağlantılı kalmaktaydı.²²

Batı açısından sivil toplumun tanımı ve İslami açıdan böyle bir sivil toplumun değerlendirmesi neticesinde ortaya çıkan tabloyu Turner, Oryantalistlerin kendi bakış açısına göre şöyle yorumladığını özetler: “... *Doğu dünyasının sosyal yapısı bir sivil toplumdaki yoksunlukla, yani kişiler ve devlet arasında aracılık yapan kurumlar ağının yokluğuyla karakterize edilebilir. Kişilerin sürekli olarak despotun keyfi kurallarına maruz kaldığı oryantal despotizm için ortamı oluşturan bu sosyal yoksunluktu. Sivil toplumun yokluğu aynı zamanda da hem Avrupa dışında kapitalist ekonomik gelişimin başarısızlığını hem de siyasi demokrasinin yokluğunu açıklamaktadır.*”²³

Yukarıdaki ifade edilenlerle beraber netice olarak günümüze gelindiğinde Sarıbay: “*İslam hem küresel, hem de sivil toplum içinde çoğulculuk fikriyle kendine yer bulmuş, fakat doğası gereği tevhidi esas aldığı için, o yerini, tahlilde, çoğullukları ortadan kaldıracak olan tek bir hegemoniye dönüştürme özelliği göstermektedir. Bu bakımdan, teklikten çeşitliliğe ve çoğulluğa yönelen bir süreci tekrar tek'e (tevhid'e) dönülerek ters çevrilmiştir.*”²⁴ demektedir ve bu manada da Batı'daki özellikleriyle bir sivil toplumun İslam düşüncesine dayanan toplumsal yapılarda mevcut olmayacağını dolaylı olarak ifade etmiş olur.

İlk bakışta İslam'ın sunduğu iktisadi, ahlaki, sosyal ve siyasi ölçülerin hem liberal hem de sivil toplum taraftarlarına ümit verici olamadığı görünebilir diyen Norman Barry ise yüzeysel olarak, İslam otoriteriyenizm, hatta totaliteryenizmin özelliklerine sahip görünmektedir. Bu haliyle de sivil toplumun bir özelliği olan çoğulculuğa uzak yapı sergilemektedir. Yani İslam temel değerler noktasında mutlakçadır. Fakat yinede İslam'ın muhtelif görüşlere pek hoşgörülü olmadığı; katı, uzlaşmaz ve oldukça illiberal bir öğreti olduğu şeklinde yanıltıcı ve yaygın olan bir siyasi imaj vardır ve bu imaj İslam'ın gerçeklerinin anlaşılmasına olumsuz tesir etmiştir. Çünkü bu özelliklere sahip rejimleri İslami olmaktan çok Müslüman olarak

²² Şerif Mardin, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, Aktaran: A. Yaşar Sarıbay, Der: E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yay., 1.Baskı, Şubat 1998, s.100.

²³ S. Bryan Turner, **Oryantalizm, Post-Modernizm ve Globalizm**, Çev.: İ. Kapaklıkaya, Anka Yay., İstanbul 2002, s.47.

tanımlamak daha doğrudur. Fakat en azından iktisadi meselelerde İslam'ın liberal Batıda standart haline gelmiş olan teorilere sahiptir demektir.²⁵

Konuya aynı noktadan ama başka bir boyuttan bakan Arslan ise, günümüzde “sivil toplum”, toplumsallığın homojen bütünlüğünün parçalanmışlığını yani ademi merkezi bir sosyal yapıyı ifade etmektedir. Bu haliyle “sivil toplum” postmodern siyasetin yeni demokratik “kurumu” ve imkânının temsilidir. Yani diğer bir ifadeyle “sivil toplum” bütün cemaatçi aidiyetleri reddeden sadece aynı ortak çıkarlar ve/veya sorunlar sebebiyle bir araya gelen, sorunları dile getirdikten sonra dağılan insanların bir araya gelişinin ifadesidir. Şimdi, Müslümanların küresel postmodern dünyada siyaset yapmasına imkân olarak, kavramsal ya da gerçeklik olarak sosyal araç nedir sorusuna cevap ararken bu araç “sivil toplum” olabilir mi diye düşünmemiz gerekmektedir diye değerlendirmeler yapılarak, “sivil toplumun” kendine ait rasyonel ilişkiler taşıyan; üstelik bu ilkelerin seküler olma özelliği sebebiyle de İslami değerlerle temelde uzlaşmasının zor olduğu ifade edilmektedir. Bunlara ek olarak İslam cihetinden “cemaat” olmak sorunların çözümünde bir imkânı ifade eder; ama Müslümanları cemaat yapan, “sivil toplumun” aksine onların sorunları değildir. Müslümanlar sorunlarını çözmek için cemaat olmazlar; Allah'ın muradını ve İslam'ın örgütleyici gücü sayesinde cemaat olurlar ve cemaat aracılığı ile sorunlarını çözerler diye görüşlerini ifade etmektedir.²⁶ Yani modern zamanların bir oluşumu olarak kabul edilen cemiyet hayatının ürettiği sivil toplum kavramının mahiyeti itibarıyla çıkara ve menfaate dayandığını, böylece de seküler bir yapı arz ettiğini ifade eden Arslan, bu şekilde oluşmuş bir toplum hayatının da ilahi vahyin değerleriyle meydana gelmiş “İslami cemaat ruhuna” aykırılık teşkil ettiğini belirtmektedir. Zira toplumsal hayatın cemiyet yapısına göre teşkil edildiği modern hayatta ilişkiler birey merkezli ve rekabete dayanırken, cemaat yapısının esas alındığı bir toplum yapısında dayanışma ve güvene dayanmaktadır.²⁷ Bu nokta bizi toplumsal

²⁴ Durmuş Tatlıhoğlu, “Küreselleşme Din İlişkisi”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Eylül-Aralık 2003, Sayı:17, c.6, s.194.

²⁵ Norman Barry, “Sivil Toplum, Din ve İslam”, **Kamu'da Sosyal Politika Dergisi**, Nisan 2008, c.2, Sayı:4, s.52-53.

²⁶ Abdurrahman Arslan, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Sivil Toplum Örgütleri”, **Konferanslar**, Genç Birikim Yay., 1.Baskı, Temmuz 2007, s.73-74.

²⁷ Erdiç Yazıcı, “Toplumda Bir Önder Olarak Din Görevlisinin Yeri”, **Sendikal Mücadele ve Kamuoyu**, Diyanet-Sen Akademisi Yay., Haziran 2009, s.54-55.

hayatın iki tezahürü olan cemaat ve cemiyet yapılarının birbiriyle olan ilişkisi üzerine inceleme yapmaya sevk etmektedir.

‘Cemaat’ kavramını sosyolojinin kavramsal çerçevesi içine ilk dahil eden kişi Alman sosyolog Ferdinand Tönnies'dir. Topluluğun/cemaatin irade tipinin organik olduğunu ifade eden Tönnies, kan bağı, komşuluk, arkadaşlık, akrabalık gibi niteliklerin topluluğa egemen olan unsurlar olduğunu belirtir. Tönnies, organik iradenin sadece topluluk içindeki duygusal ağlar çerçevesinde değil gruplaşmalarda da görülebileceğini ifade ederek kentlerde oluşan sanat, din, lonca gibi gruplaşmaları bunlara örnek olarak verir. Tönnies'e göre topluluktaki ilişkiler, senli-benli, yüz yüze, samimi ve sürekli. Topluluktaki insanlar birbirlerini çok iyi tanır. Tüm söylenenlere koşut olarak, topluluklar da insanlar, normlar üzerinde tam bir anlaşmaya varırlar. Genelde herkes var olan normları benimser, buna karşın çok az sayıda insan normlara uymada zorluk çeker.²⁸

Tönnies' göre cemaat hayatının sonraki aşaması olarak tarif edilen cemiyet hayatı gayri şahsi ilişkilerin toplamıdır. Bu ilişkilerde daha çok endüstriyel dünyada ortaya çıkmaktadır²⁹ ve bu iki toplumsal kategori tarihsel ve yöresel değil bilakis evrensel kategorilerdir ve cemaat hayatının arkasından bir kere cemiyet hayatı başladı mı, artık cemaat hayatına geri dönmenin hiçbir şekilde mümkün değildir. Zira tarihsel gelişme, cemaatten cemiyete doğru bir istikamette ilerlemektedir.³⁰

Tönnies'in yukarıdaki açıklamaları dikkate alındığında Ali Bulaç'ın ifadesiyle *“Organik özellikler arzeden cemaat hayatı içinde gözünü açan bir insan, yerleşik örf ve adetlere uyduğunda, kendini cemaatin yardımlaşma ve koruma çeperi içinde güvenlikte hissettiğinde, cemaatin temelini teşkil eden inanç ve kabullere bağlılık gösterdiğinde, ne herhangi bir aracı seçme özgürlüğüne sahiptir ne de tutum ve davranışlarında rasyonel davranmaktadır. Cemiyetler ise belli bir amaç ve rasyonaliteye göre kurulmuş makine türü bilinçli yapılardır.”*³¹

Cemaat ve cemiyet kavramlarının mahiyetinin ve işlevlerinin ne olduğunun sınırlarının çizilmesi kadar önemli olan başka bir konuya bu iki kavramın birbirine

²⁸ Sezgin Kızılcılık, **Sosyoloji Teorileri**, Emre Yay., 2.Baskı, Konya 1994, s.340-341.

²⁹ Kızılcılık, **Sosyoloji Teorileri**, s.343.

³⁰ Bulaç, **Din-Kent ve Cemaat**, s.32.

³¹ Bulaç, **Din-Kent ve Cemaat**, s.30.

geçişgenliğinin ne durum arz ettiğidir. Bu noktada Tönnies, tarihsel gelişme, cemaatten cemiyete doğru bir istikamette ilerlemektedir ve geri dönüş yoktur derken Hans Freyer ise Sosyoloji, tarihî değil, sistematik bir disiplindir. Bu sebeple esas kavramlarının, sosyal hayatın bir defaya has, münferit belirtileri olarak değil, aksine tekrar eden tipik yapılar şeklinde anlaşılması gerekir diyerek³² cemaat ve cemiyet arasında kesin ayırım yapan bir çizginin mevcudiyetinin var olamayacağını belirtmektedir.

Weber'e göre de insanlar toplumsal ilişkilerini gerçekleştirirken subjektif bir aidiyet hissiyle hareket eder, davranışlarını da bu aidiyet üzerine bina ederler ve bu durumun neticesinde oluşan topluluklara da cemaat denir. Fakat toplumsal davranışların karşılıklı menfaat teminine dayalı olan akılcı saiklerle oluşturulmasınaysa cemiyetleşme denir demektir. Weber'de, Tönnies'ten farklı olan, toplumsal menfaatlerin ekseriyeti kısmen cemiyetleşmeyi, kısmen de cemaatleşme özelliklerini taşır. Yani cemaat ve cemiyet sınırları tam olarak birbirinden farklı değildir.³³ Örneğin cemiyet dönemine ait olan sivil toplum kavramı Hegel için sivil toplum (Bürgerliche Gesellschaft) içinde yaşayan kişilerin yaşamasını sağlayacak bütün faaliyetleri içeren, yapılı ve organize, bir iktisadî sistemi, bir hukuk sistemi ve bunların düzenli bir şekilde çalışmasını sağlayacak otoriteye sahip bir cemaattir.³⁴ Bu noktadan hareketle Orhan Türkdoğan'a göre "cemaatleşme", aslında özgürleşme ve bireyselleşme yolunu izleyen ülkemizde, insanlar arası dayanışmayı sağlayan bir yardımlaşma biçimidir. Bu nedenle, bazı yazarların sanayi ötesi toplumların geleneğe özgü dayanışmayı ortadan kaldırması karşısında, "cemaatleşme" olgusunu bir çeşit sivil toplum kurumu tarzında yorumladıklarını gözlemekteyiz.³⁵ Türkiye'de sivil toplum gelişme koşulları da toplumun İslâm kökeni ve devlet geleneğine dayanmaktadır. Bunun nedeni de Yerasi-mos'a göre, müslümanlığın doğası itibarıyla toplumun davranışlarında diğer belli başlı dinler karşısında cemaatleşme

³² Hans Freyer, **Sosyolojisi Giriş**, Çev.: Nermin Abadan, Sevinç Matbaası, 2.Baskı, Ankara 1963, s.97.

³³ Max Weber, **Sosyolojinin Temel Kavramları**, Ter.: Medine Beyaztaş, Bakış Yay., Ocak 2002, s.79-81.

³⁴ Mardin, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, s.19.

³⁵ Orhan Türkdoğan, **Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, Timaş Yay., İstanbul 2008, s.478.

kimliğini korumasından kaynaklanmaktadır.³⁶

Kırbaşoğlu ise aslında İslam'ın beşer ürünü ideolojilere indirgenmesi, onlarla eşleştirilmesi veya bu ideolojilere eklenmesi pek de doğru ve sağlıklı bir yaklaşıma benzememektedir diyerek, aynı anda İslam'ın hem sol, hem de liberal olması mümkün değildir. Ancak bu İslam'ı beşer ürünü ideolojilerden bir ideoloji gibi değil, bir “din”, daha doğrusu İslam olarak kabul etmek kaydıyla İslam ile sol, liberal –sivil toplum- vb. politik, ekonomik akım ve ideolojiler arasında bir takım paralellikler kurmanın sakıncasının da olmaması gerektiğini belirtir.³⁷

Bu paralellikleri değerlendiren Tatlıhoğlu'na göre: “*Medine Vesikası'nın sembolize ettiği sivil topluma temel teşkil edecek İslam'ın, tekçi olmadığı, gerçekten de mezhepler, tarikatlar, cemaatler ve kolları göz önüne alındığında İslam dininin de yekpare olmadığı çok açıktır. İslam, dinsel bir çoğulculuğu içermektedir. Bu nedenle küresel düşünceyle –ve sivil toplum anlayışıyla- herhangi bir çelişkisi yoktur.*”³⁸ Ali Bulaç'ın ifadesiyle temel siyasal görüşleri dolayısıyla ne İslâm'ın kendisi ne de onun tatbikatı olan Medine Vesikası, salt bir sivil toplum projesi değildir. Belki, İslâm'a ve Medine Vesikası'na evrensel bir toplum projesi demek mümkün -modern homojen olan toplumdaki farklı gerçek çoğulculuğu ve farklılığı içeren bir toplum- çünkü bu proje, hem resmî (siyasî, yani devlete ait) toplumu hem de sivil toplumun özerkliğini aynı anda içerir ve bunları uygun ve âdil bir hukuk temeline bağlar. Bu noktadan dolayı Tatlıhoğlu'nun belirttiği gibi İslam'ın, toplumsal yaşamdaki pratiği çoğulculuğu içermektedir, fakat Sarıbay'a göre İslam'ın, teorisinden kaynaklanan özelliklerinden dolayı bu çoğulcu yapısı yine tekçi bir toplumsal yapıya evrilmektedir.

Halbuki iyice dikkat edilirse, ilk dönemden itibaren Müslümanlar pratikte farklı uygulamalar içinde olmuşlar ve birbirlerine yönelik siyasal muhalefetlerinin teorik (itikadî) boyutlarını temellendirmeye çalışmışlardır. Bu tespit oldukça önemli, zira A.Yaşar Sarıbay'ın iddia ettiği gibi,³⁹ İslâmî muhalefet kavramlaştırması, farklılığa giden yolu tıkamanın bir formülü niteliğinde olmaktan çok uzaktır. Farklı düşünce ve hareketlerin İslâm'da "zındıklık ve ilhad" olarak toplumsal açıdan

³⁶ Stefanos Yerasimos, “Sivil Toplum Avrupa ve Türkiye”, **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İletişim Yay., 2001, s.9-12.

³⁷ Hayri Kırbaşoğlu, “Farklılıkları Birlikteliğe Dönüştürmek”, **Haber Ajanda**, Temmuz 2007, s.26.

³⁸ Tatlıhoğlu, “Küreselleşme Din İlişkisi”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, s.194.

³⁹ Ali Yaşar Sarıbay, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İletişim Yay., İstanbul 1994, s.198-199

mahkûm edilerek cezalandırılmaya çalışılması, bütün muhalefet hareketlerinin yok edilmesi veya pasif muhalefet (sabır/temekkün/sivil itaatsizlik) anlamındaki bir muhalefetin de meşru görülmediği anlamına gelmez. Zaten düşünce tarihini inceleyen herkes, her siyasî-itikadî fırkanın karşısındaki /muhalif akımı zındık ve mühlid diye nitelendirmesi, o düşünce tarzını benimseyenlerin meşrûiyet iddialarından vazgeçmediğini belirtir.⁴⁰

Batı'daki sivil toplumu, devlet ile birey arasındaki ara alanda despotik otoritarizimden, boğucu komünalizmden ve “kışkırtıcı” atomizmden bağımsız olarak gelişen özgür bir zemin olarak tarif eden, Ernst Gellner'in⁴¹ bakış açısına göre: “İslamiyet'in, temel din olduğu toprakların nüfusu üzerindeki hâkimiyeti son yüzyıl boyunca hiçbir şekilde azalmadı. Hatta bazı bakımlardan belirgin bir şekilde güçlendi. Dahası hâkimiyet toplumun belli katmanlarıyla sınırlı değildir; inancın sadece aşağı sınıflar, kır nüfusu ya da kadınlar arasında gücünü koruduğu söylenemez. Hâkimiyeti, toplumun daha yoksul kesimleri arasında olduğu kadar yönetici ve kentli sınıflar ile kültürel seçkinler arasında da güçlüdür. Gelenekçi rejimler arasında olduğu kadar toplumsal radikalizme bağlı olanlar arasında da belirgindir.”⁴² Yani Gellner'in ifadesiyle İslam ortaya koyduğu “normatif ideal” hedefiyle hem devlete hem de bireylere sorumluluk yükleyerek sivil toplumun ve özgürlüğün önüne set çeken bir öğretiyeye sahiptir. Zira ona göre: “... İlahi hakikat sadece dünyanın doğasıyla ilgili bir öğreti meselesi değil, ayrıca ve belki de öncelikle yaşam tarzı ve toplumla ilgili oldukça ayrıntılı bir hukuk meselesidir de. ... Siyasi otoriteye gelince, ilahi hukuku yaratmak bir yana, özel olarak ve paradigmatik olarak ilahi hukukun örneği olmaktan çok onu yürütmekle yükümlüdür.”⁴³ Fakat Gellner'in aksine Bulaç'a göre “bütün zamanlar ve mekânlar için gönderilmiş evrensel bir din olan İslam farklılıkların bir arada yaşayabileceği bir sosyal düzeni sağlayacak sisteme katkıda bulunabilecek çok zengin referanslara sahiptir.”⁴⁴

⁴⁰ Mevlüt Uyanık, **Sivil İtaatsizlik**, Kaknüs Yay., 2.Baskı, Eylül, 2001, s.62.

⁴¹ İlkay Sunar, “Sivil Toplum ve İslamiyet”, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, Tarih Vakfı Yay., Çev.: Ahmet Fethi, Haziran 1999, s.11.

⁴² Eisabeth Özdalga ve Sune Persson, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, Tarih Vakfı Yay., Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Haziran 1999, s.18.

⁴³ Özdalga ve Persson, Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, s.13.

⁴⁴ Menderes Çınar, “Çok Hukuklu Toplum”, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, Der: E. Fuat Keyman, A.Yaşar Sarıbay, Vadi Yay., 1.Baskı, Şubat 1998, s.238.

Sunay'a göreyse tarih, yine Gellner'in dediklerinin aksine, Osmanlılar'da norma hizmet etmedi; zira Osmanlılar sadece normdan ödün vermekle kalmadılar, kent yaşamına hâkim olan, kutsal kitapçı, kurallı, eşitlikçi ve püriten bir içeriğe sahip "Yüksek İslam" ile kırsal hayattaki yaşama hâkim olan ritüelci, sihirci, esrimeci ve ermiş dolayimli bir içeriğe sahip "Aşağı İslam" arasında da bir uzlaşma sağladılar. Bu ikili uzlaşma çok uzun bir süre, neredeyse altıyüz yıl sürdü: "Yüksek İslam'ın gevşek varyantı merkezde hâkimken, ahali İslamı çeperde uygulandı ve çoğu zaman birbirlerine nüfuz ettiler ve sürekli gerilim içinde olmaktan çok, "hoş bir ortak yaşam (symbiosis) içinde var oldular. "Kaba" kabilelere çeperde boyun eğdirildi (ya da durduruldu); ve gevşek bir İslam, "batıl"la ittifak halinde merkezi yönetti. Hep yinelenen İbn Haldun döngüsü de böylece kırıldı. Bu durum da bize gösteriyor ki Osmanlıyı esinleyen model, İmparatorların sanki papanın yetkilerini donanmış gibi hareket ettikleri "Caesaropapismus'un Hilafet" sürümüne değil, İra Labidus'un öne sürdüğü gibi devlet ile dinin ayrılmasına dayanan "emperyal" paradigmaydı.⁴⁵

Aslında ister Gellner'in ifade ettiği "normatif kanunlar" olsun ister Sunay'ın Osmanlı'nın bu kurallara uymayarak kendisinin oluşturduğunu ifade ettiği emperyal paradigmaya dayanan "laik" yönetim anlayışı olsun bunların birbirinden pek farklı olmadığı yani yine "Tevhid" esasına dayandığını Kurtkan'ın, "*Şu halde, Kur'an bir taraftan hukuki kanunların (normların), diğer taraftan tabiat kanunlarının temelinde "tevhitten" ibaret bir ana kanun bulunduğunu ifade etmektedir. Eğer hukukî düzende bu ana kanuna uygun olmayan laik kanunlar yapılırsa: «Kanun diye, kanun diye, kanun tepelendi» diyen şairimizin ifade ettiği olgu ortaya çıkacaktır. Yani bu demektir ki, laik kanunlar, ana kanun olan tevhidi tepeleyecek şekilde tanzim edilirse (bu ana kanunun asla değişmesi mümkün olmadığı için) tevhide aykırı olan ve adaletsizlik getiren laik kanunların uygulandığı cemiyetin bizzat kendisi hırpalanacaktır. Buna karşılık, bir cemiyette İslâm kültürü – toplumun bütün kesimlerini kuşatacak şekilde- hâkim olmasa bile bu ana kanunu (tevhidi) dile getiren laik normlar işletilirse o cemiyet dünyevi nitelikteki ilahi cezalardan korunarak yıkıntıya uğramayacaktır.*"⁴⁶ cümlelerinden anlaşılmaktadır. Zira Osmanlı'nın, yönetim şekli, İslami değerlerle yaşamayan toplumlara bünyesinde barındırdığından dolayı laik bir

⁴⁵ Sunar, "Sivil Toplum ve İslamiyet", Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası, s.19.

⁴⁶ Amiran Kurtkan, **Din Sosyolojisi**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1983, s.515.

yapı arz etmiştir. Fakat Osmanlı uyguladığı sisteminiyse “adalet”⁴⁷ üzerine tesis etmeye azami gayreti göstermiştir ve bunda da uzun süre muvafık olmuştur. Bu açıklamalar bize göstermektedir ki, Osmanlı Devleti’nin toplumsal yapısı, sivil oluşumlar ve özgürlükler açısından Batı’dan farklı bir yapıya sahiptir ve önümüzde, bu kavramların ülkemizdeki gelişimini anlayabilmemiz için araştırılması gerekli bir alan olarak durmaktadır.

4.Osmanlı’da Sivil Toplum Kavramı

Osmanlı Devleti çeşitli din, etnik ve kültür birliklerini bir arada tutan, adeta şemsiye vazifesi gören bir patrimonyal hanedan devleti niteliğini taşımaktadır. Bu niteliklerinden dolayı devletin ortak ideolojisi, ortak dini ve ortak rejimi olmamıştır. Şu kadar ki, sultanın hâkimiyetini tanıyan her toplum, bu şemsiyenin altına dâhil oluyordu. Bu yapının en üstünde, sultanın otoritesini temsil eden veziri azam ve devletin maliye işlerine verdiği büyük önemden dolayı neredeyse ona denk bir konumda olan defterdar bulunmaktaydı. Zira Osmanlı’nın siyasi anlayışı “hazine-iktidar-hazine” şeklinde formüle ediliyordu. Devletin gelirinin büyük bir kısmı yapılan tarıma dayanmaktaydı. Tarımı ise reaya/köylü yapıyordu. Bu açıdan Osmanlı kanunları çok dikkatli incelendiğinde, bürokrasinin en temel işlevinin reayayı himaye etmek olduğu görülecektir. Tarifi yapılan bu yapıda, anlaşıldığı gibi Osmanlı toplum yapısı iki bölümden oluşuyordu: Ulema, ordu mensupları ve saray bürokrasisinden müteşekkil askeri tabaka ile ülkede üretimi gerçekleştirip vergi veren reaya tabakası. İki grup arasındaki direk temas sadece ekonomik konularda mevcut olmaktaydı. Diğer sosyal, kültürel ve kamu bayındırlık işlerini içeren faaliyetler ise sivil önceliği temsil eden vakıflar gibi kurumlar ve gruplar tarafından yerine getiriliyordu. Bu çalışmalara devlet müdahalede bulunmuyordu. Bu da bize göstermektedir ki, Osmanlı Devleti, siyasi işleyişi açısından ekonomik konular hariç toplumdaki sivil etkinliklere olumsuz sayılabilecek hiçbir müdahalede bulunmamıştır. Aslında bu yolla da kendi çıkarı ve gayesi için sosyal hareketleri, sosyal kuruluşları kendi iradesine tâbi kılmayı becermiştir. Ancak bu işleyişi kabul etmeyerek otoriteye karşı koyarak hazineye zarar veren mahalli teşkilatları da bertaraf ederek ortadan kaldırma notasında da hiç tereddüt etmemiştir. Fakat genel ölçülerde

⁴⁷ *Koçi Bey Risalesi*, Sad.: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.:26, İstanbul 1993, s. 33-36. Şennur Şenel, “Osmanlı Düzeninde Başarının Sırrı”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 1999, Sayı:5, c.2, s.331.

bakıldığında geleneksel sosyal, sivil kuruluşlar, gruplar ve topluluklar, işleyen bu sistem içerisinde varlıklarını devam ettirmişlerdir.⁴⁸

Bahsi geçen işleyişin özünü hukuk oluşturmaktadır. Zira Osmanlı Devleti'nin sosyal, kültürel, iktisadi ve siyasi yapısının oluşumu, gelişimi ve işleyişini belirleyen en temel unsurların başında hukuk gelmektedir. Ham Gerber, Weber'in, hukuku, sabit, tutarlı hükümdar iradesini ifade eden "ataerkil hukuk"; kaprisli, geçici ve gelenek tarafından bile sınırlanılmayan hükümdar iradesinin tecellisi olan sezgisel, keyfi ve tepeden inmece olan "sultani hukuk"; yöneticinin gücünün yasa ile sınırlandırıldığı, bundan da güç alınarak halkın ve bürokrasinin bütünüyle hükümdarın iradesine boyun eğmeden gereğinde direnme kuvveti bulunduğu "bürokratik hukuk" gibi tasniflere tabi tuttuğunu izah ettikten sonra Osmanlı'nın Weber, tarafından "sultani hukukla" yönetilen devletler kategorisinde anıldığını belirtir.⁴⁹ Fakat Gerber'e göre bu tutarlı bir değerlendirme değildir. Zira onun ifadesiyle " *16.yüzyıldan 19. yüzyıla bakıldığında, siyasal bakımdan önemli üç alana, padişahın mutlak gücünün erişemediği görülür. İlkinde, hiç değilse vatandaşlıkla ilgili olarak padişah, kör, keyfi bir despotta çok, adaletin sözcüsü ve bekçisi olarak karşımıza çıkar. İkincisinde, padişahın sosyal sistem içinde yerel özerkliği sindirmeye eğimli olduğuna dair hiçbir işaret yoktur. Aslında pek çok yeni özerklik ortaya çıkmıştır. Son olarak, Osmanlı bürokrasisinin karmaşık ve büyüyen bir sosyal kurum olarak yükselişinin sonucu olarak, bu kurum içinde padişahın bile zapt edemeyeceği belirgin istekleri olan önemli grupların oluşmasına olanak sağlamıştır.*"⁵⁰ Bu gibi değerlendirmeler neticesinde meseleye bakıldığında Tosun'a göre Osmanlı Devleti için Avrupa tipi feodal bir sistemden çok "bürokratik imparatorluk" veya "oryantal despotizm" tipine yakın olduğu hususunda genel kanaat oluşmaktadır.⁵¹ Zira devlet aygıtı içinde sultanın başat konumunun hemen yanı başında devlet görevlileriyle ilişkilerinin ataerkil yapısı gözlerimize çarpar. Netice itibarıyla "Osmanlı Devleti her şeyden önce hukuki bir örgütlenmedir. Kanunun bir sonucu olarak şeriatın ve onun erdemli ve adil

⁴⁸ Halil İnalçık; "Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar", **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, Der: E. Fuat Keyman, A.Yaşar Sarıbay, Vadi Yay., 1.Baskı, Şubat 1998, s.74–86.

⁴⁹ Ham Gerber, "Osmanlı Sivil Toplumu ve Modern Türk Demokrası", **Osmanlı'nın Geçmişi ve Günümüz Türkiye'si**, Der: Kemal H. Karpat, İstanbul Bilge Üniversitesi Yay.: 62, 2.Baskı, Nisan 2005, s.250.

⁵⁰ Gerber, "Osmanlı'nın Geçmişi ve Günümüz Türkiye'si", Osmanlı'nın Geçmişi ve Günümüz Türkiye'si, s.246.

⁵¹ Tosun, Devlet Sivil Toplum İlişkisi, s.190

toplum vizyonunu tamamlayan, bağımsız ve seküler bir hukuk sistemidir."⁵² Bu işleyiş içinde sivil yapılanmalar için önemli olan ekonomik yapı devletin kontrolü altındadır.

Ekonomik toplum yapısının, Osmanlı'da devlet eliyle gerçekleştirilmesinde en göze çarpan mekânlar şehirlerdir. Osmanlı'da şehir hayatının gelişmesini sağlayan çok çeşitli faktörler olmuştur. Bunların birincisi, yol ağını ve ticareti geliştirme, güvenliği sağlama açısından kervan yolları üzerine şehirlerin kurulması; ikincisi devlet için önem arz eden ve zenginliğin kaynaklarından biri olan madenlerin elde edilip korunması için maden bulunan toprakların yerleşim mekânları haline getirilerek şehirleştirilmesi; üçüncüsü, şehirlerde içerisinde imaret, cami, hastane, kütüphane, medrese, bedesten, dükkân ve kervansaray gibi ticari binalarında bulunduğu ve böylece de şehirde sosyal ve ekonomik hayatı canlandıran "külliyelerin" manevi ve dini değerlerden beslenen vakıflarca inşa edilmesi. Bu bahsi geçen gelişmelerde sivil girişimi temsil eden vakıflar gibi yapıların yoğun katkısı olsa dahi zikredilen gelişmeler Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi yapısı nedeniyle ağırlıklı olarak devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Eğer bu noktada Osmanlı şehirlerinin zikredilen gelişimini Avrupa'daki şehirlerle bir karşılaştırma yapacak olursak, bugün dünyanın en büyük şehirleri içerisine girmiş bulunan Avrupa'daki kentlerin tarihi gelişimine bakıldığı zaman onbeşinci ve onaltıncı yüzyılda küçük birer yerleşim birimi iken ticaretin etkisiyle büyüyen ve bu büyümede Osmanlı Devleti'nin aksine devletten ziyade ticaretin ve tüccarın ağırlığının olduğu gözükcektir.⁵³

Zira Orta Çağdaki Batı Avrupa şehirleri, siyasi, askeri ve idari bir merkez görünümü sergilemekten ziyade ekonomik ve kültürel boyutlarıyla ön plana çıkmışlardı. Bu yapıları sebebiyle etraflarındaki kırsal kesimlere de hâkim olmaya başlayan şehirler, bilgi üreten ve bu bilgiyi hayata tatbik eden, hukuk öğretimi veren ve ekonomik etkinliklere bağlı olan yeni bir toplum yapısı geliştirmeye başlamıştı. Örneğin onbirinci ve onikinci yüzyılda Kuzey Avrupa ve Orta İtalya'da şehirlerin yönetimini oluşturan kent konseyleri, ekonomik yaşamı ve şehir sorunlarını düzenleyen, vergileri toplayan, bir grup vatandaşın eline geçmişti. Her ne kadar bu tablo hukuki farklılıklardan dolayı insanları, aşamalı bir hiyerarşiye tabi tutsa da teorik açıdan her vatandaş meydana çıkmış olan otoriteyi temsil eden güce eşit oranda katılım sağlama imkânına sahip olmuştu. Etrafı duvarlarla çevrili güvenli bir mekân imajı

⁵² Hakan Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar**, Kitabevi Yay., 1.Baskı, Eylül 2005, s.63.

⁵³ Fatma Acun, "Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum", **Sivil Toplum Dergisi**, Nisan-Haziran 2005, Sayı:10, s.51-60.

veren bu şehir yapısında, en üst tarafta yer alan aktörler tüccarlardı. Tüccarların şehir yaşamına ağırlıklarını koymasıyla onikinci ve onüçüncü yüzyıldan sonra artık şehirlerde çanlar kilise yerine şehrin meydanında bulunan ve dünyevi hayatın akışını insanlara bildiren mekanik saat kulelerinden çalmaya başladı. Bu süreçten sonra şehirler kendi başlarına kültür merkezi haline geldiler. Böylece şehir hayatında ekonomik yenilenmenin yanında hukuk alanında da birçok yenilenme meydana geldi. Neticede şehirlerde merkezi otoriteden bağımsız olarak ortaya çıkan bu gelişmelerin hepsi de ileriki süreçlerde Avrupa'ya çok büyük yükselme imkânı sağladı.⁵⁴

Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa'daki şehirlerin yukarıda bahsi geçen gelişimleri içinde devlet ve sivil toplum kavramının aldığı gelişim süreçlerini Akşit, Mardin'in şöyle değerlendirdiğini yorumlarına katarak aktarır: *“Türkiye’de sivil toplum kavramının, pratiğinin ve onun “özel” olarak görülen öğelerinin gelişimi Batı’dan oldukça farklı bir seyir izlemiştir. Öncelikle Batı’da kökü kente ve kentsel etkinliklere dayanan ve bu süreçlerin sonunda kentlerin özerklikleri, kitle iletişim araçlarının gelişimi, kamuoyunun oluşması, kent ahalisinin ekonomik ve siyasal hak ve imtiyazlara sahip olması, ilk kentsel örgütlenmelerin ortaya çıkması, güçler ayrılığı ve kent meclisleri gibi, sonunda sivil toplum olarak adlandırılan kurumlaşmalara evirilen tarihsel süreç Osmanlı İmparatorluğu ile karşılaştırıldığında oldukça farklı bir görünüm arz etmektedir. Örneğin bizim kendi ‘demokratik’ geleneğimizin sivil toplum eksikliğine dayanan bir boşluğa, Batı ‘kamuoyunun’ tarihsel temeli olmadan gelişen biçimine ve İslâm popülizmi olarak adlandırabileceğimiz bir yapısal unsura dayandığını iddia etmektedir. Ayrıca yine Mardin’e göre ulusçuluğun ve ulus-devletin gelişmesi sürecine paralel olarak ortaya çıkan ulusal çıkar kavramı da bizde Batı’da olduğundan çok farklı, ‘kolektivist’ bir anlama sahiptir. Bizdeki kolektivist anlayışın bir uzantısı, Osmanlı bürokratik patrimonyal idaresinin devlete bağlı meşruiyet anlayışdır. İkinci uzantısı ise iletişim araçlarının ve aydın gruplarının gelişmemesine ve İslâmi sistemlerde devlete karşı koyma geleneğinin bir meşruiyet kaynağı olarak Batı’daki gelişmelere benzer toplumsal dayanaklardan mahrum kalmış olmasıdır demektir.”*⁵⁵

⁵⁴ Nilüfer Kılıç, “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, **Doğu-Batı Dergisi**, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Yıl.8, Sayı:33, s.49–51.

⁵⁵ Bahattin Akşit, “Türkiye ve Orta Doğu’da Sivil Toplum Tartışmaları”, **Sivil Toplum Dergisi**, Temmuz-Ağustos-Eylül 2003, Yıl.1, Sayı:3, s. 43-44.

Batı Avrupa'daki şehirlerin yukarıda bahsi geçen gelişimleri içinde devlet, demokrasi ve sivil toplum kavramlarının aldığı değişim süreçlerini ve bunların Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı ve şehirleriyle mukayese edilmesini bir başka açıdan Ortaylı da şöyle yorumlamaktadır: *“Avrupa şehirlerinde birtakım gruplar var ve bu gruplar arasındaki uzlaşmadan dolayı demokrasi oluyor, şehirlerde demokrasi inkişaf ediyor, deniyor. Bu lonca teorisidir. Yani şehirlerde esnaf loncaları bir araya geliyor ve bunların arasındaki uyum ve karar mekanizması dolayısıyla şehirlerde demokrasi geliyor. Böyle bir tarif var; bu tabii yüzde yüz doğru aktarılmış bir şey değil ve biz de böyle olmadığı için de bizde demokrasi yok deniyor. Bu bir görüştür, bize has bir görüş değildir; fakat bu görüşe çok sahip çıkan bazı Türkler bilhassa 20. yüzyıl başından itibaren tarihçiliğimizde bunu aramışlardır. Ahiler arasında böyle bir demokrasi var demişler. Demin arz ettiğim gibi bunların hepsi gündelik problemlerle yapılan yaklaşımlardır. Böyle bir tarihçiliğin gerçeği açıklamaya hiçbir faydası yoktur. O bin kişilik, iki bin kişilik, en çok beş bin kişilik fakir orta zaman şehirlerinde bir tarafta kilise bir tarafta zaten iktidarı pek zayıf olan hükümdar arasındaki çatışmadan istifade ile birtakım esnafın ve tüccarın ucundan idareye karışmasıyla oluşan bir mahalli demokrasi var. Bu tür bir fukara anarşizmini -Osmanlı coğrafyasındaki Ortadoğu'nun şehirlerinde aramak beyhudedir. Bazı gelişmeleri, şartları içinde değerlendirmek gerekiyor, onun için de kalkıp böyle bir demokratik model gereğini bizim tarihimizde aramak taklittir.”*⁵⁶

Her şeye rağmen Batı tipi bir demokratik modeli Doğu'nun tarihinde arayanlar neticede genelde Doğu, özeldeyse Osmanlı İmparatorluğunu bu bakış algısıyla yargıladıklarında bir seri eksiklikler ve aşırılıklarla tanımlarlar. Aslında böyle bir bakış açısıyla yapılan bu tip değerlendirmeler oryantlizmin ontolojik ve epistemolojik bir doğu-batı ayrımını esas alan anlayışıyla örtüşmektedir. Zira oryantlist söylem bakımından Doğu, Batı tarafından temsil edilen ileri doğru tekabül eden gelişim çizgisinden bir sapmanın ifadesidir. Tabii ki bu sapkın Doğu'nun da kendine değerlerine dayanan sosyal kanunları ve yapısı mevcuttur diye düşünmektedirler. Fakat bu oryantlist iddiamın etkisi altında kalmadan bazı çalışmalar da yapılmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Reşat Kasaba tarafından yapılmıştır. Kasabaya göre, sivil toplumun bir coğrafyada vücut bulması için üç önemli şart bulunmaktadır. Birincisi, sivil toplumun oluşmasına zemin hazırlayacak bir fiziksel mekânla

⁵⁶ İlber Ortaylı, **Son İmparatorluk Osmanlı**, Timaş Yay., İstanbul 2006, s.101.

birlikte gelişimini sağlayacak bir de çevrenin varlığı. İkincisi, sosyal, kültürel ve siyasal terimlerle orijinal olarak oluşan sivil toplum unsurlarının varlığı. Üçüncüsü, ilk iki koşulun gelişimine de imkân hazırlayacak olan devletten özerk hareket edebilen bir sivil toplumun varlığı. İşte Kasaba, bu unsurların tümünün İzmir'deki Rum cemaatinde bulunduğunu ifade ettikten sonra 19. yüzyılda İzmir'de sivil toplum açısından -ekonomik gelişmeyi de içine alacak bir şekilde- meydana gelen patlamayla bu durumun daha da belirginleştiğini ifade eder.⁵⁷ Bu noktada akla hemen şöyle bir soru gelebilir, acaba Osmanlı'da sivil unsurlar sadece gayrimüslimler arasında mı gelişti? Kasaba'nın bu soruya cevabı ise hayırdır. Zira Kasaba, Sivil toplum unsurlarının sadece Osmanlı coğrafyasındaki gayrimüslimler için bir gelişim alanı teşkil etmediğini, Müslüman olan milliyetçi ve dini grupların faaliyetlerini de içine aldığı belirtir. Zira 19.yüzyıl Osmanlı ekonomisinin dünya ölçeğindeki ekonomiyle entegre olma faaliyetleri neticesinde mevsimlik ve daha uzun süreli köylü göçlerinin oluşmasına da sebebiyet vermiştir diyen Kasaba, bu çerçevede meydana gelen üç tip sivil oluşumdan bahseder. Birincisi, küçük köylü gruplar arasında yapılan alışverişler. İkincisi, toprak ağalarının bizzat organize ettiği hareketlilikler. Üçüncüsü, konar-göçerlerin meydana getirdiği hareketlilikler. İşte bu üç tip hareketlenmenin neticesinde ortaya çıkan tablo devletle değişen toplum arasındaki mücadelenin resmini gözlerimizin önüne serer. Kasaba, ayrıca devlet ile sivil unsurlar arasındaki mücadeleye aksettiren diğer bir alanın aktörlerinin ise sufi ve şii gruplar olduğundan bahseder. Fakat bu kadar çeşitli sivil unsurların varlığına rağmen siyasal alanda ciddi çatışmanın baş göstermemesinin nedenini ise Kasaba, üç önemli sebebe bağlar. Birincisi, merkezî temsil eden merkezi yapının yüzünü batıya dönmesine rağmen çevreyi temsil eden halkın geleneksel değerlerine sarılarak içine kapanması ki işte böyle bir çatallaşmış siyasi zeminde sivil unsurların yönetime dâhil olmasının çıkardığı zorluklar. İkincisi, toplumsal güçlerin birlikte hareket edebilmelerini sağlayacak derecede müşterek nedenlerinin mevcut olamaması. Üçüncüsü de ilk iki sebebe bağlantılı olarak yerelliğin baskın unsur olarak belirmesi.⁵⁸ Yani Kasaba'ya göre Osmanlı Devleti'nde de sivil unsurlar ve bu unsurların devletle ilişkisi olmuştur fakat batıdan farklı olarak değişik bir mecrada bu gelişerek akıp gitmiştir.

⁵⁷ A. Resul Usul, "Sivil Toplum, Oryantalizm, Demokrasi ve Osmanlı –Eleştirel Bir Yaklaşım", **Türkiye Günlüğü**, Eylül-Ekim 1997, Sayı:47, s.85-86.

⁵⁸ Usul, "Sivil Toplum, Oryantalizm, Demokrasi ve Osmanlı –Eleştirel Bir Yaklaşım-", **Türkiye Günlüğü**, s.86 -87.

Aslında Batı'nın ve Osmanlı Devleti'nin izah edilen bu farklı devlet ve sivil toplum anlayışının arka planında medeniyetlerin dünyayı ve olayları algılayış şeklini belirleyen zihniyetleri yatmaktadır. Şöyle ki, Türkdoğan'ın belirttiği gibi: *“Batı uygarlığının merkezî özelliklerini oluşturan niteliklerden ilki: Olayları bir zaman süreci veya organik deyimiyile bir gelişme olarak görme eğilimidir; ikincisi de bununla ilgili olarak kavrama yeteneğidir. Bu ilkeler, Bernard Lewis'e göre, modern Batı uygarlığının kişi, grup, insan ve evren görüşlerini belirler. Fizik ve doğa bilimlerinin ön gerekleridir. Oysa Doğu felsefesinde kaynaklara dönüş esastır. Gerçek gelişme ve yenileşme bir ipek böceğinin kendi özelliklerine dayanarak kozasını örmesi gibi, bir toplumda içten içe kendi değerler sisteminin köklerine, kendi “mahiyet-i ruhiyesine” yönelmek suretiyle yeni dinamik yapılar kazanabilir.”*⁵⁹ Bu açıdan Osmanlı'nın kültür mirasını devralmış olan Türkiye'nin, sivil toplum kavramını içselleştirerek pratiğe aktarması neticesinde ortaya çıkan tablo, kavramın Batı'daki seyrine uymayarak farklı bir istikamet izlemiştir ki bu da toplumların kendilerini yenileyerek değişime uğrattırken doğal olarak takip ettikleri yoldur.

5. Osmanlı'daki Sivil Unsurlar

a. Millet Sistemi

Osmanlı toplumu “askeri” ve “reaya” olmak üzere iki kısma ayrılan sınıfsız bir toplumdur. Bu nedenle toplumun sınıflara ayrılmamış bir yapıdan oluşmasının doğal bir sonucu olarak devlet toplumun ekonomik sınıflarının çıkar ilişkisine göre şekillenmemiştir. Aynı şekilde padişahın mutlak otoritesinin meşruiyet kaynağı ne din adamlarının meşrulaştırmasına ne de feodal çıkar temsilcilerinin tanıyışına bağlanmıştır. Osmanlı Devleti egemenlik araçlarının teminini sınıf, çıkar, din ve ırk bölümleri düşünülmezsizin toplumun içinden devşirdiği kapıkulları ile yapmıştır. Kapıkulu hükümdarın iradesine kayıtsız şartsız bağlıdır, bununla beraber o iradeyi uygulamakta da kayıtsız şartsız güç sahibidir. Bu zümre sadece devlet yönetimin sağlıklı yürütülmesi için padişaha hizmet eder. Böyle bir mahiyete sahip olan kapıkulları siyasal yetenekleri olan kişileri ifade eden “asker” sözcüğüyle isimlendirilerek “askeri” bir zümre olarak adlandırılmışlardır.⁶⁰ İşte bu mahiyette işleyen *“Osmanlı sistemi toplumsal ve bürokratik statükoyu sürdürmeyi amaçlamış, yönetici*

⁵⁹ Orhan Türkdoğan, “AB Sürecinde Toplumsal Yapı ve Küreselleşme”, **2023 Dergisi**, 15 Kasım 2006, Sayı: 67, s.23.

⁶⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 11.Basım, Ağustos 2007, s.31-32.

bürokratik grup da grup ahengi yoluyla bunu başarmıştı... Hükümet kendini adalet yoluyla cemaatin hayrına çalışmak için yaratılmış bir varlık, bünye olarak tasvir ve tarif etmiş; bizatihi toplum, insanın karşılıklı yardım arayışının bir sonucu olarak düşünülmüştür. Siyasal düzenin baş amaçları hem toplumun hem de hükümetin kendi görevlerini yapabilmeleri için düzene, güvenliğe ve hukuka riayeti sağalmaya çağıran bir felsefe içinde algılanmıştır.”⁶¹

Bu felsefeyi içselleştiren “reaya” ise vergi veren ama yönetime katılmayan Müslüman ve Müslüman olmayan “milletler”den oluşmaktadır. Osmanlı’nın kendine özgü içtimai kültürel ortamında gelişen “millet” kavramı etnik ve lisan aidiyetine değil, din ve mezhep aidiyetine dayanmaktaydı. Ne kolonyalist imparatorluklardaki azınlık milletlerin durumu ne de federatif yapılarla benzeştirilemeyecek derecede özgün bir yapıyı ifade eden millet sisteminde yaşayanlar dini kimliklerini rahatça muhafaza etmişlerdir. Millet aidiyeti fertlere aile, sülale ve bağlı bulunduğu cemaat içinde güvenlik ve huzur ortamında yaşama imkânı sağlamıştır. Kompartımanlar arasında ilişki az olmuştur lakin bu nispette çatışmada en alt düzeyde kalmıştır.⁶²

Böylece Osmanlı dinin insanları farklı bir temel üstünde örgütleyen ve buna da bir birim olarak cemaat/millet/ümme ismini veren yapısından faydalanmıştır. Zira böyle bir yapılanmada kimlik insanların kendi imkânları içinde olan bir tercihle belirlenir. Kimlik ile örgütlenme biçimleri arasında kaçınılmaz beraberlik bilindiğinden, farklı kimlik tercihleri aynı zamanda farklı örgütlenme biçimleri olarak kabul görür. Dolayısıyla farklı dinlere inananların farklı cemaatler oluşturacaklarından örgütlenmenin merkezî olmak gibi bir zorunluluğu yoktur. Bu ise dini temelde çoğulculuğun ve sosyal bir gerçeğin kabulü manasına gelir.⁶³ İşte Osmanlıdaki dini aidiyetten beslenen millet sistemi bu yapıyla önemli bir sivil unsuru teşkil etmektedir.

b.Tarikatlar

İslam’ın daha ilk yüzyıllarında o dönem İslam toplumu içinde yeni nesillerle eski nesiller arasındaki Müslümanlık anlayışı farklılaşması gibi çok önemli sosyal değişimler meydana gelmiştir. İşte bu nevi değişimleri kabullenemeyerek, İslam’ın ilk yıllarına hasret

⁶¹ Kemal H. Karpat, **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, Çev: Abdulkerim Sönmez, 1.Baskı, İmge Yay., Aralık 2008, s.294.

⁶² İlber Ortaylı, “Osmanlı Kimliği”, **Cogito**, Yapı Kredi Yay., Yaz 1999, Sayı:19, s.82-84.

⁶³ Abdurrahman Arslan, **Modern Dünyada Müslümanlar**, İletişim Yay., 3.Basım, İstanbul 2004, s.316.

çeken eski nesil içinde birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan bir çeşit mistik tepki oluşmuştur. Üveys el-Karani, Herem b.Hayyam, Hasan el-Basri gibi şahsiyetlerin de içlerinde bulunduğu bu kişilere “zahid”, ortaya koydukları pasif direniş hareketine de “zühhad” hareketi denmiştir. Bu günün tabiriyle “sivil itaatsizlik” olarak adlandırılabilir bu zuhhad hareketi Emevi dönemi boyunca devam etmiştir. Abbasilerin ilk yüzyılını takip eden zaman dilimdeyse bu alt yapı üzerinde olmakla birlikte dış kaynaklı mistik felsefe kültürlerinin de etkisiyle tasavvuf ismi verilen akım gelişmiştir.⁶⁴

Genel görüş dış kaynaklı tesirlerin Kuran ve sünnet ölçüsüyle asimile edildiği yönünde olmakla beraber bu asimile, kaynaşma işlevinin de her zaman başarılı gerçekleştirilemediği görüşleri de ifade edilmektedir.⁶⁵ Haris el-Muhasibi, Cüneyd-i Bağdadi, Hakim et-Tirmizi, Hallacı Mansur, Sülemi, Kuşeyri ve Gazali gibi mutasavvıfların yazdığı eserlerle tasavvufun doğuşu ve gelişimi gerçekleşti. Sohbet şeyhi veya üstad ismi verilen zatların etrafında oluşan tasavvufi sohbet halkaları ve cemaatler miladi 12. yüzyıldan sonra disiplinli ve düzenli bir örgütlenmeye dönüştü. Bu yapılanmalara da tarikat ismi verildi.⁶⁶ Bu süreçle birlikte tarikatlar İslam dünyasında ortak bir kültürün doğuşunda, ortak anlayış ve davranışların kazandırılmasında önemli bir işlev gören kuruluşlar haline gelmişlerdir. Osmanlı'nın kuruluş dönemlerinde Mevlevilik, Rifailik ve Halvetilik gibi tarikatlar önemli rol almıştır.⁶⁷ Zira “13. yüzyılda Anadolu'nun Türkler tarafından iskânı sırasında derviş, abdal ve baba gibi tarikat mensuplarına ait yapılar Anadolu'da yoğunluk kazanmıştır. Osmanlılarda da bu zümre bir misyoner hareketi içinde Osmanlı Beyleri zamanında fetih hareketlerine katılmıştır ve daha sonraki yüzyıllarda toplum içinde hem sosyal, hem kültürel etkinliklerini sürdürmüşlerdir.”⁶⁸ Bu noktalar dikkate alındığında “Tarikatı, bir din kurumu; bir sosyal örgütlenme yahut sosyal bir hareketin, ihtiyaçlarına, ideallerine tercüman olan bir kurum olarak ele alabiliriz. Tarikat inançlarıyla sosyal ihtiyaç ve hedefler arasında bir paralellik ve bir dayanışma bulabiliriz. Belli bir sosyal sisteme tercüman olduğu, onun ihtiyaçlarını aksettirdiği için, tarikatlar şehirde, kırsal sektörde

⁶⁴ Ahmet Yaşar Ocak, “İslam, Tasavvuf ve Tarikatlar”, **Türkiye Günlüğü**, 2003, Sayı:73, s.91-92.

⁶⁵ Erol Güngör, **İslam Tasavvufunun Meseleleri**, 7.Basım, Ötüken Yay., s.41.

⁶⁶ **İman ve İbadetler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Yeni Şafak Yay., s.58-59.

⁶⁷ Nevzat Köseoğlu, “Kültürel-Dini Dinamikler”, **Beylikten Cihan Devletine**, Türk Yurdu Yay., s.86-87.

⁶⁸ Ayla Ödken, “Tarikat Yapıları”, **Türkiye Tarihi**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 5.Basım, Temmuz 1997, c.2, s.326.

*yahut göçebe toplumlarda, farklılık göstermişlerdir.*⁶⁹ Öyle ki tarikatlar gerek eğitim, gerek örgüt yapıları, gerekse eylem merkezleri olan tekkelerin mimari yapılarıyla bile durum ve şartlara göre birbirlerinden farklılıklar arz etmişlerdir.⁷⁰ İşte Osmanlı merkezi yönetimi bu farklılıkları içinde barındıran tarikatların işleyişine kendi çıkarına ve gayesine zarar vermediği müddetçe müdahale etmemiştir. Otoritesine karşı gelen yapılarıysa bertaraf etmekte hiç tereddüt göstermemiştir.⁷¹

Ancak Osmanlı toplumunda tarikat ve şeyhlerin medreseler ve ulema gibi büyük ölçüde siyasi yapının içinde vazgeçilmez kurumlar ve kişiler olmayışları kendilerine “dışta” kalma imkânı sağlamıştır. Aynı şekilde devlete tamamen bağlanmadan kendi hayatiyetlerini devam ettirebilecek bir iktisadi işleyişi temin etmeleri, ayrıca müntesiplerine oluşan siyasi ve sosyal yapıları kırmada, yerleşmiş bulunan statüleri ve maddi ilişkileri aşmada, onlara yürüyebilecekleri bir alan sağlamada çok güçlü bir potansiyel teşkil ettiğinden tarikatlar Osmanlı’da çok önemli sivil unsurlardan biri olmuştur.⁷²

c. Ahilik ve Loncalar

Sözlük olarak Ahi kelimesi Arapçadır ve “kardeşim” demektir. Terim olarak ise Anadolu’da 13. yüzyılda kurulup belli bir süre içinde işlerlik kazanarak faaliyet yapmış olan esnaf ve sanatkârlar birliğini ifade eder. Kuruluş kökenleri olarak ise doğuda özellikle Araplar arasında 11. yüzyıldan başlayan ve gelişmiş olan fütüvvet kuruluşuna dayandırılrsa da fütüvvetten farklı ve Anadolu Türklerinin biçimlendirdiği bir kuruluş olduğu üzerinde birleşilir.⁷³

Ahiliğin işlevlerini dini-ahlaki, askeri, siyasi, sosyal ve kültürel olmak üzere beş kategoride toplayabiliriz. Ahilik dini fonksiyonu itibariyle bir ahlak mektebi görevini yürütmüş ve teşkilat mensuplarına İslam ahlakını kazandırmaya çalışmıştır. Ahilerin askeri açıdan sahip olduğu güçse nizami bir ordu kuvveti değildi. Ahiler, başlarında reisleri olduğu halde dâhili karışıklıklara ve uçlardaki ayaklanmalara karşı bölükler oluşturmuşlardı. Başka bir ifadeyle Ahiler, cihat ülküsünden dolayı askeri

⁶⁹ İnalçık, Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam, s.80.

⁷⁰ Ödken, , “Tarikat Yapıları”, Türkiye Tarihi, c.2, s.326.

⁷¹ İnalçık, Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam, s.80; Dzemet Cebahic, “Nakşibendi Tarikatının Bosna Hersek’te ve Genel Olarak Yugoslavya’da Sosyo-Politik Durumu”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Eylül-Aralık 1999, c.15, s377-388; Hüseyin G. Yutdaydın, “Düşünce ve Siyaset”, **Türkiye Tarihi**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Temmuz 1997, c.2, s.212.

⁷² İsmail Kara, **Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslâm**, Dergah Yay., 2.Baskı, Eylül 2008, s.244-245.

özelliklere sahiptiler. Onlar, devlet fetihle meşgul olurken, içeride emniyeti ve asayişini sağlıyorlardı. Ahiliğin siyasi fonksiyonlarıysa devrin şartlarına göre artmış veya azalmıştır. Merkezi idare kuvvetli olduğu zamanlarda Ahiliğin siyasi görevi zayıflamış, bunun zıddı durumlarında, yani merkezi idarenin zayıfladığı anlarda ise Ahiliğin siyasi fonksiyonu artmıştır. Ahilik müessesinin en önemli fonksiyonlarından bir tanesi de yardımlaşma ve sosyal dayanışmadır. Bu kapsamda yardımlaşma sandıkları kuran Ahilik teşkilatı aynı zamanda da dayanışma kadar kontrol özelliğindedir de. Yani Ahiler kendi kendilerini kontrol ederek toplum düzeninin korunmasına yardımcı olmuşlardır. Ahilik müessesinin kültürel faaliyetlerinin başında eğitim gelmektedir. Tezgâh başında ve atölyelerde sanat öğrenen teşkilat mensupları, zaviyelerde de diğer eğitimlerini tamamlayıp, toplum içerisinde kabul edilebilir davranışlara sahip münevver ve itibarlı şahsiyet oluyorlardı.⁷⁴

Bahsedilen niteliklerinden dolayı Ahi birlikleri, Ahiler tarafından kurulup geliştirilen bir sivil toplum kuruluşu olarak tanımlanabilir.⁷⁵ Bu tespiti biraz daha açacak olursak, bugünün geçerli olan kriterlerine göre bir yapının sivil toplum sayılabilmesi için birincisi, toplum hayatında model olarak tek tip vatandaş yerine kültürel, etnik, ideolojik, dinsel, ekonomik, siyasi ve cinsiyet bazında toplumda çok sesliliğin oluşumunu sağlayan “toplumsal farklılaşmanın” var olması; ikincisi, toplumdaki farklılaşmanın politika üretebilecek seviyeye gelmesi için gerekli olan “toplumsal örgütlenmenin” varlığı; üçüncüsü, toplumsal örgütlenmelere insanların zorla ya da zorunlu olarak değil, kendi arzularıyla isteyerek “gönüllü katılımlarının” mevcudiyeti; dördüncüsü, zikredilen üç aşamanın da devletten bağımsız olarak “otonomileşmeyle” sağlanması; beşincisi, sivil toplum kuruluşlarının gerek miting, sokak gösterileri, protestolar ve grev gibi toplumsal eylemler, gerekse bire bir dirsek temasını gerektirecek şekilde yapılmasını lazım gelen, lobicilik faaliyetleriyle üyelerinin haklarını koruyarak bir “baskı grubu” olma niteliğini taşıması lazımdır.⁷⁶

Yukarıdaki çerçeve doğrultusunda bir inceleme yapıldığında bir, Anadolu Selçuklular Devleti zamanında ve Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında

⁷³ Muhittin Şimşek, **Ahilik**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2002, Sayı.1, s.17.

⁷⁴ Veysi Erken, **Ahilik**, Seba Yay., Nisan 1998, s.48-52.

⁷⁵ Yusuf Ekinci, **Ahilik**, İstanbul 2001, s.51.

⁷⁶ Çaha, Aşkın Devletten Sivil Topluma, s. 58-65.

teşkilatlandırılan Ahi birlikleri, askeri ve yönetici sınıfın dışında olan, meslek erbabı, belli bir sanatı, iş veya işyeri olan halk tarafından kurulmuştur. Kurulan bu sivil toplum kuruluşlarının başında yönetici olarak, sanat birliklerince seçilen ve aynı zamanda da mahalli sivil idarelerinde başkanı sayılan Ahi Babalar vardı.⁷⁷ “*Ahi birliklerinin yönetiminde görev alanlar seçimle iş başına gelirlerdi ve seçimlere katılacak olanlarda, o görevin gerektirdiği vasıfların dışında başka şartlar aranmaz, idari görevler belirli grupların tekeline bırakılmazdı.*”⁷⁸ Ayrıca, devletin denetimi dışında faaliyetlerini devam ettirmelerine rağmen her zaman sosyal adalet ve huzurun sağlanması hususunda bütün gayretlerini gösteren ve bu faaliyetleri Türk toplumundaki gönüllüğe bağlı Devlet Millet işbirliğine açık bir örnek teşkil eder.⁷⁹ “*Bu teşkilatlar, siyasi ortama göre farklı misyonlar ifa etmiş, bazen de bizzat siyasal bir araç olmuştur. Fakat genel eğilim, siyaset dışı ve sosyo-ekonomik bir muhteva taşıma yönündedir.*”⁸⁰ Zira Ahi Teşkilatı’nın ilk kurulduğu zamanki yapısı hakkında pek az bilgi bulunmasına rağmen Osmanlılar döneminde Ahi Teşkilatı’nın yapısı hakkında kaynaklarda geniş malumat mevcuttur. Kayseri’de Ahiler sanayi sitesi kurmuş bu sitenin içinde çeşitli sanat kollarına ait çarşı ve mahalleler ve bu çarşı ve mahalleler için de bir cami ve zaviye yapmıştır. İşte Ahiliğin kurucusu olan aynı zamanda debbağlık (dericilik) yapan Ahi Evran bu sanayi sitesinde bulunan çeşitli meslek dallarından olan sanatkârların, üreticilerin lideri olarak esnafı yönetmekteydi.⁸¹

Görüldüğü gibi Ahi Birlikleri bir, sivil inisiyatifle “toplumsal örgütlenmeye” sağlamaları; iki, “gönüllülük esasına” dayanan katılımı temin etmeleri; üç, devletten ekonomik olarak bağımsız bir şekilde işleyen ekonomik bir yapıya sahip olmaları münasebetiyle özellikle ilk kuruluş yıllarında “otonomileşmeyi” başarmaları ve son olarak da uyguladıkları politikalarla hem kendi üyelerinin hem de toplumun genelinin haklarını koruma noktasında “baskı” unsuru olma niteliğini taşıdıklarından dolayı sivil toplum örgütü olma özelliklerini bünyelerinde bulundurmaktaydılar.

⁷⁷ Mustafa Köksal, **Ahilik**, 2.Baskı, Ankara 2005, s.108.

⁷⁸ Ekinci, **Ahilik**, s.84.

⁷⁹ Yusuf Ekinci, **Makaleler**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.: 2445, İstanbul 1992, s.118.

⁸⁰ Mehmet Dikkaya, “Orta Çağ İslam Dünyasında Fütüvvet Teşkilatları”, **Müsaid Ekonomi Kitaplığı**, Nisan 2006, s.72.

⁸¹ Mikail Bayram, **Ahi Evran**, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2006, s.51–52.

Zamanla sağlıklı işleyişini yitiren ve çeşitli sebeplerden dolayı çözülmeye başlayan Ahi birlikleri loncalaşmışlar ve özerkliklerini yitirmeye başlamışlardır.⁸² “Özellikle 14. ve 16 yüzyıllar arasında Ahi Birlikleri olarak adlandırılan loncalar, 17. yüzyıldan sonra dinsel yönden çok, ekonomik yönleri ağır basan örgütler haline dönüşmüştür.”⁸³

Loncaların Osmanlı toplumsal yapısı içinde ayrı bir yeri vardır. Birer sivil toplum potansiyeline sahip olarak loncaların değerlendirilmesinde üç yaklaşım dikkat çeker.

İlk yaklaşım taraftarları loncaların devletten özerk olmadıklarını, aksine devletin ekonominin ticaret kesimi üzerindeki denetleme ve kontrol araçlarından biri olageldiğini savunur. Böylece de devletin kontrolü altındaki ekonomik yapı içinde değişim potansiyeline sahip tüm faaliyetler dizginlenmiştir.⁸⁴ Bu durumun da sivil toplumun gelişiminin önündeki en büyük engellerin başında gelen sebeplerden biri olarak algılanmaktadır.

İkinci grubun görüşüne göreyse devletin loncalar üzerindeki hâkimiyeti birinci görüşün iddia ettiği gibi o kadar da güçlü değildi. Örneğin seçimle iş başına gelen kethüdanın devlet karşısındaki pozisyonu buna delil olarak sunulmaktadır.⁸⁵

Orta yolu tutan üçüncü bir görüş, Ahilik geleneğinden aldığı birikimle kendi işleyişini sağlayan cezai kuralları belirleme ve aynı zamanda da bir heyet tarafından bunları uygulama gücüne sahip, buna paralel olarak kethüdasını kendi seçebilen loncaların bu özelliklerini dikkate alarak loncaları son derece yaygın ve önemli bir sivil kuruluş olarak kabulünü mümkün görürken, merkezi yönetimlerle olan ilişkilerinde merkezi yönetimin Anadolu’da ki sacayağı gibi hareket etmesinden aynı zamanda da seçilen kethüdanın tescilinin de merkeze bağlı birimlerce yapılmasından dolayı da loncaların bir yüzünün sivil topluma dönükken diğer yüzünün de devlete dönük olduğunu ifade eder.⁸⁶

⁸² İkinci, Makaleler, s.144–145.

⁸³ Gülgün Erdoğan Tosun, **Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yay., Ocak 2001, s. 211

⁸⁴ Tosun, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s. 210-211.

⁸⁵ Halil İnalçık, “Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber’in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi”, Çev.: Kemal Aydın Akagündüz, **Toplum ve Ekonomi**, Ekim, 1994, Sayı.7, s.19-20.

Netice itibariyle Osmanlı toplumu içerisinde ilk dönemlerde etkin bir sivil unsur olarak ön plana çıkan Ahilik yapılanması daha sonraları değişikliğe uğrayarak loncalara dönüşmüştür. Loncalarsa, devletten tam olarak bağımsız ve özerk bir yapı olarak karşımıza çıkmasa da sivil toplumun gelişimi noktasında bir potansiyel olma özelliğiyle gözden ırak tutulmaması gereken oluşumlardır.

d.Vakıflar

Vakıf kelime anlamıyla ‘bir şeyi daimi olarak durdurmak’ manasına gelir. Zamanla da bir malı mülkiyetten çıkarıp gelirlerini müebbeden bir hayır işine tahsis etmek şeklindeki terim anlamını kazanmıştır.⁸⁷ *“Buna göre vakıf, kişinin, sahibi bulunduğu bir mülkü sadece Allah rızasını kazanmak için kendi mülkiyetinden çıkarıp ibadullahın(Allah’ın kullarının) yararına sunmak suretiyle onu Allah’ın mülkü haline getirmesidir.”*⁸⁸ Başka bir ifadeyle *“vakıflar, topluma sunulan hizmetin yetersiz kaldığı alanlarda, kamuya destek sağlamak üzere özel mülkiyete konu olan mamelekin belirli bir amaca tahsis edilmesiyle kurulan, özel hukuk tüzel kişiliğine sahip, demokratik, sivil toplum kuruluşlarıdır.”*⁸⁹ Görüldüğü üzere *“vakıf terimi sivil ve kamusal bir anlam içermektedir. Vakıf kavramının özünde yardımlaşma ve dayanışma duygusuna gönderimde bulunulmaktadır.”*⁹⁰

Vakfın özünde içinde insana hizmet ölçüsünü barındıran hayrat sistemi yatmaktadır denilebilir. İşte bu ölçünün *“Türk kültürünün ana unsurlarından birisini, hatta mayasını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten hayrat sistemi, Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda binlerce vakıf kuruluşunun ortaya çıkmasına vesile olmuştur.”*⁹¹ Hayrat, iyilik demektir. İnsanların yararına olan her türlü duygu, düşünce ve eylem anlamına gelir ve bir zorlamayla değil bilakis insanlığa karşı duyulan bireysel sorumluluk hissini, vicdani hizmet duygusunun, başka bir anlatımla şefkat, merhamet, birlik ve dayanışma arzusuyla başka bir insanı veya canlıyı maddi ve manevi açıdan huzura ulaştırma isteğidir.⁹²

⁸⁶ Ömer Çaha, “Osmanlı’da Sivil Toplum”, *AÜSBF Dergisi*, Haziran-Aralık 1994, c. 49, Sayı:3-4, s.91.

⁸⁷ Mustafa Armağan, “Osmanlı: Bir Vakıf Medeniyeti”, *Sivil Toplum Dergisi*, Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15, s.170.

⁸⁸ Ziya Kazıcı, “Vakıf Medeniyeti”, *Sivil Toplum Dergisi*, Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15, s.172.

⁸⁹ Nazif Öztürk, “Vakıfların Yönetimi Merkeziyetçi Anlayıştan Kurtarılmalıdır”, *Sivil Toplum Dergisi*, Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15, s.144.

⁹⁰ Özkan Yıldız, “Neoliberalizm, Sosyal Devlet ve Türkiye’de Vakıflar”, *Sivil Toplum Dergisi*, Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15, s.18.

⁹¹ Bahaeddin Yediyıldız, “Türk Hayrat Sistemi ve Sivil Toplum”, *Sivil Toplum Dergisi*, Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15, s.8.

⁹² Yediyıldız, “Türk Hayrat Sistemi ve Sivil Toplum”, *Sivil Toplum Dergisi*, s. 9-12.

Bir vakadır ki vakıfların ilk örneklerinin İslam dünyasından önce var olması bir yana esasen ne eski Şark medeniyetlerinde, ne Yunan ve Roma düzeninde, ne de Orta Çağ Hristiyan dünyasında emsaline tesadüf edilmeyen ve sırf İslam medeniyeti çerçevesindeki memleketlere ve kavimlere münhasır kalan bir inkişafı, vakıflar tarihlerinde yaşamışlardır.⁹³ İslam medeniyeti dışındaki milletlerin geçmişte kurduğu vakıflardaki toplumsal hizmetler sadece dinsel alanla sınırlı kalırken, İslam toplumlarında vakıfların hizmet sınırı ise bütün yaşam alanlarını kapsamaktaydı. *“İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan, malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanan, vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır, ifadelerinin anlamını iyi bilip kavrayan Müslümanlar, vakıf kurma hususunda adeta birbiri ile yarışarcasına harekete geçmişlerdir.”*⁹⁴ Zira *“İslam’ın sosyal ve iktisadi sistemi vakıfların gösterdiği gelişmenin temel sebebidir. Lüks ve israf yasakları ve infak zihniyeti harcanabilir gelirleri vakıflar yoluyla toplum refahının artmasına yöneltmiştir.”*⁹⁵ Yani İslam’ın ölçüleri, Müslümanları infaka yöneltirken, israfı yasaklamış, buna paralel olarak da lüksü tavsiye etmemiştir. Bu ölçülere uyan Müslümanlar hayırlarını çok çeşitli yollarla yapmıştır, fakat *“vakıfları herhangi bir teberrudan ayıran iki temel kavram bulunmaktadır. Sadaka ve teberru olarak adlandırdığımız, açın doyurulması, çıplağın giydirilmesi gibi sosyal yardımlar bir defaya mahsus yapılmasına karşılık, vakıf sisteminde toplumsal hizmet müesseseseleşmiştir.”*⁹⁶

Beylikten cihan devletine uzanan yolda en zirve noktasına XV. yüzyılın ikinci yarısında ulaşarak XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu pozisyonunu muhafaza eden Osmanlı Devleti’nin bu başarısının sırrı sadece üç kıtada at koşturarak topraklarını genişletmesinde değil bilakis kurduğu idari sistemin işlerliği ve merkezileştirilmesinde yatmaktadır. Merkezileştirme sınırsız bir şekilde güç kullanılarak yapılmamıştır. Ancak mahalli şartların gerektirdiği ya da devlet işlerinin devamı için zorunlu olan hallerde iktisadi veya yerel yönetim konularında reayanın gündelik yaşamına en alt seviyede kalacak biçimde müdahale edilmiştir.⁹⁷ Bu kapsamda merkezi idare eğitim, sağlık, bayındırlık ve sosyal işler gibi yatırım harcamalarının büyük bir bölümünü kendisi üstlenmeyerek bu alanın vakıflar

⁹³ M. Fuad Köprülü, **Vakıf Müessesesi**, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara 2005, s.296.

⁹⁴ Kazıcı, “Vakıf Medeniyeti”, Sivil Toplum Dergisi, s.172.

⁹⁵ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yay., 6.Baskı, İstanbul 2003, s.210.

⁹⁶ Öztürk, “Vakıfların Yönetimi Merkeziyetçi Anlayıştan Kurtarılmalıdır”, Sivil Toplum Dergisi, s.138.

tarafından doldurulmasına zemin hazırlamıştır.⁹⁸ Zaten şu da bir gerçektir ki “ *geleneksel devlet, sosyal yardım kurumlarını yaratıp yöneticilik gücünden yoksun olduğundan, bu fonksiyon hayırseverlik adına şahısların veya grupların girişimleri sayesinde yerine getirilir.*”⁹⁹ İşte böyle bir ortamda “*vakıf müessesesi Osmanlı’da sağlanan teşvikler, kolaylıklar ve muafiyetlerle müstesna bir gelişmeye mazhar olmuşlardır.*”¹⁰⁰ Fakat “*ne var ki vakıflarımız 16. asırdan itibaren evvela dünya enflasyonunun yarattığı iktisadi çalkalanmada önce gelirlerinin kaybı dolayısıyla işletmelerde zorluğa uğramış, bilahare statüleri değiştiren bir takım gayri hukukî tasarruflarla gayelerinden sapmışlardır.*”¹⁰¹ On dokuzuncu asra gelindiğinde ise kamu hizmetlerinin devletin ana görevi olduğu vakıflarınsa bu alana müdahale ederek ülkenin gelişimine ayak bağı olduğu görüşü yeni düzenler arayanlarca öne sürülmeye başlandı. Aslına bakılırsa bu görüşler Avrupa’daki liberal düşüncelerin, vakıfları kalkınmaya engel gören bakış açısının Osmanlı Devleti’ne yansımalarından başka bir şey değildi.¹⁰²

Yıldız’a göre gelinen noktada ise ondokuzuncu yüzyılda vakıfların hizmet verdiği alanların aslında devletin hizmet verme alanları olduğunu ileri sürerek, vakıfları bertaraf eden liberal anlayışın devamı olan neo liberal anlayış sahipleri, sosyal devleti ortadan kaldırmak istemektedirler. Gerekçe yine aynıdır sadece bu isteklerini ifade ederken kullandıkları kelimeler farklıdır. Onlara göre sosyal devlet anlayışı serbest piyasanın, girişimciliğin ve bireyseliğin hâkim olduğu ekonomik anlayışın önünde en büyük engeldir ve aslında sosyal devletin hizmet verdiği bu alanlar sivil toplumun hizmet vereceği alanlardır.¹⁰³ Tabii ki sivil toplum kavramının içinde vakıflara da önemli bir yer vermektedirler. Yani dün liberalizme göre, yerine getirdikleri sosyal politika hizmetlerini devlete terk etmek istemediklerinden dolayı bir engel gibi telakki edilen vakıflar, yine bugün neo liberalizme göre, sosyal devlet anlayışından kurtulması gereken devletin, sosyal hizmetlerden dolayı boşalttığı alanı doldurması gereken bir yapı olarak telakki edilmektedir.

⁹⁷ Şennur Şenel, “Osmanlı Düzeninde Başarının Sırrı”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Eylül-Aralık 1999, Sayı:5, c.2, s.333.

⁹⁸ Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, s.214.

⁹⁹ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdari Yapısı**, Cedit Neşriyat, Kasım 2007, s.317.

¹⁰⁰ Mehmet İpşirli, “Osmanlı’da Vakıfların Tarihi Gelişimi”, **Sivil Toplum Dergisi**, Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15 s.70.

¹⁰¹ Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdari Yapısı, s.314

¹⁰² İnan Avcı, “Kamu Kurumu ve Vakıf, Dernek İşbirliği”, **Sivil Toplum Dergisi**, Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15, s.162.

¹⁰³ Yıldız, “Neoliberalizm, Sosyal Devlet ve Türkiye’de Vakıflar”, Sivil Toplum Dergisi, s.17.

Fakat bu noktada vakıfların asıl görevi, neo liberal projelerin bir figüranı olması değil kendine özerk bir alan oluşturarak toplumun önemli sorunlarına çözüm üretme yolunda aktör olmasıdır.¹⁰⁴

Yediyıldız'a göre, zamanımızda sivil toplum ile vakıflar üç noktada birbirine benzeyen yapılardır. Birincisi, sivil toplum kuruluşlarını var eden faktörlerin başında kişilerin hür iradeleriyle kurulması gelmektedir ki bu işleyiş aynı şekilde vakıflarda da mevcuttur. İkincisi, bir sivil toplum kuruluşunu vücuda getirmek bir takım kaynakları harekete geçirebilmekle mümkündür ki zaten bir vakıf kurmakda mali bir güce sahip olup, onu toplum faydasına harekete geçirebilmekle eş orantılıdır. Üçüncü olarak da, bir sivil toplum kuruluşunun oluşturulabilmesi faaliyet alanının belirlenmesiyle mümkündür. Aynı şekilde vakıflar da zaten toplumda bir ihtiyacı giderecek alanlarda kurulmaktadır.¹⁰⁵ Kısacası Öztürk'ün ifadesiyle vakıflar *“topluma sunulan hizmetin yetersiz kaldığı alanlarda, kamuya destek sağlamak üzere özel mülkiyete konu olan mamelekin belirli bir amaca tahsis edilmesiyle kurulan, özel hukuk tüzel kişiliğine sahip, demokratik, sivil toplum kuruluşlarıdır.”*¹⁰⁶

6. Türkiye’de Sivil Toplum Kavramı ve Dini Gruplar

a. Tek Parti Dönemi ve Sivil Toplum

Batı karşısında ekonomik yönden kapasite eksikliğinin, ülkeyi bu noksanlığı telafi etmeye yönlendireceği yerde “ batıya direnme” birikimi olarak algılanması ile batıyı ekonomik olarak anlama noktasında geliştirilen insan hakları doktrini ve bunu eylemsel noktada gerçekleştirmek için batılı içeriklerle dolu olarak “ batıya yönelme birikimi” arasındaki çatışma yaratıcı bir patlama olarak Kurtuluş Savaşı sırasında kendini hissettirmiştir. Zira Kurtuluş Savaşını veren kadroya bakıldığı zaman, ordu komutanları, subaylar, taşra esnafı, toprak sahipleri ve aydınların bulunduğu gözükmektedir. Ayrıca bu kadroya az da olsa sivil seçkinlerin de dahil edilerek merkeze çekilmesiyle toplumsal kaynaklar tamamıyla mobilize edilmiştir. Fakat Kurtuluş Savaşından sonra gerçekleştirilen reform ve batıya açılma süreçlerinin çakışması, aynı zamanda da uygulanan bu reformların ekonomik alana yansıtılmaması yani sadece siyasal ve sosyal alanla sınırlı kalması süreci,

¹⁰⁴ Yıldız, “Neoliberalizm, Sosyal Devlet ve Türkiye’de Vakıflar” Sivil Toplum Dergisi, s.22.

¹⁰⁵ Yediyıldız, “Türk Hayrat Sistemi ve Sivil Toplum”, Sivil Toplum Dergisi, s.7-8.

¹⁰⁶ Öztürk, “Vakıfların Yönetimi Merkeziyetçi Anlayıştan Kurtarılmalıdır”, Sivil Toplum Dergisi, s.145.

toplumun yukarıdan aşağıya doğru organize edilen bir modernleşme projesiyle karşı karşıya kalmasına sebebiyet vermiştir. Toplum düzeyinde devletin algılanışını büyük ölçüde etkileyen resmi ideolojinin bu tavrı, sivil toplum ve kamusal alan düzeninde bir hegemonya kurmuştur.¹⁰⁷

Aslında konuya biraz daha derinlemesine bakıldığında 1920'lerde kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyetinin, değişimle inşa edilecek gelişim adına yüzünü Batı'ya dönmüş ve pencerelerini değişime açtığı tespit edilmektedir. Zira ortaya konulan hedef Batı medeniyetine ulaşmak, hatta ondan da ileri gitmek olarak tayin edilmiştir. Bu hedefe giden yolda, iki temel nokta ön plana çıkmaktadır: Birincisi, süratle ulus devleti inşa etmek; ikincisi, buna paralel olarak kapitalizmin ruhunu ülkede tesis etmektir. Bu kapsamda yeni Türk Cumhuriyeti, teoride toplumsal karizma olarak "çevrede" konumlanmış olan halk unsurlarını "merkeze" taşımayı kendine bir ideal olarak kabul etmiştir. Bu amaç beş yüz yıllık bir oluşumu, kalkerleşmiş yapıyı tersine çevirmek anlamına gelmektedir. Yani "merkezle", "çevrenin" ilişkilerinin seyrini değiştirmek. Fakat bu amacın uygulayıcılarının, Osmanlıdan devraldıkları mirasla hareket eden "asker-sivil bürokratik sınıfın" oluşu, hedefin pratiğe aktarımını sekteye uğratmıştır. Yani "çevre" bir türlü "merkeze" yerleşmemiştir.¹⁰⁸ Zira konumuz açısından da bu dönemin en büyük özelliği, izah edilen sebepten dolayı, yani "çevrenin" "merkeze" yaklaşmasının bir nevi önünün kesilmesi için, modern bir yapıdaki sivil toplumun oluşumunun, geçmişten devralınan mirastan da daha katı bir şekilde uygulanan politikalar neticesinde hep üstten yapılan düzenlemelerle inşa edilmeye çalışılmasıdır. Ancak bu çaba sivil unsurların kendini oluşturan iç dinamiğinden yoksun olduğundan dolayı her zaman güdük kalmaya peşinen mahkûm olmuştur. Neticede tek parti döneminin gerek siyasal ve toplumsal gerekse ekonomik politikaları ve bu uygulamaların oluşturduğu zeminde gelişen örgütlenmeler, devletten bağımsız bir sivil toplumun oluşumuna imkân hazırlayacak sonuçları doğurmamıştır. Fakat 1946 yılında çok partili siyasal hayata geçişle birlikte sivil toplumun gelişimi açısından da daha farklı bir sürece girilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Tosun, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s. 256-258.

¹⁰⁸ Orhan Türkdoğan, **Aydın Sınıfının Anatomisi**, Timaş Yay., İstanbul 2003, s.20-23.

¹⁰⁹ Duman, "Sivil Toplum", Siyaset, s. 371-373.

b. Çok Partili Dönem ve Sivil Toplum

1946 yılında ilk kez uygulanan çok partili seçimde Demokrat Parti'yle başlayan iktidara karşı muhalefet edebilme imkânı birçok anlayışın da değişmesine vesile olmuştur. Çok partili siyasetle birlikte muhalefetin sesinin duyulmaya başlamasının ilk önemli semeresi basın nitelik ve nicelik açısından hızla gelişmesi olmuştur. Bu çerçevede 1939 yılında devlet eliyle kurulan Basın Birliği yerini 1946 yılında kurulmaya başlanan Yeni Gazeteciler Cemiyetlerine bırakmaya başlamıştır. Böylece devletin kamuoyu oluşturabilecek basın gibi etkili bir mekanizmayı kontrol altında tutma şansı da azalmaya başlamıştır.¹¹⁰ Örneğin 1944 yılı başından beri muhalefette bulunan gazetelerden Tan 12 Ağustosta, Vatan ve Tasvir-i Efkâr ise 30 Eylül'de iktidar tarafından süresiz kapatılabilmişken,¹¹¹ muhalefetin gücüyle Haziran 1946 yılında "*Basın Kanunu'nun hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. maddesi değiştirildi. Artık gazete ve dergiler mahkeme tarafından, bir aydan iki yıla kadar kapatılabilecekti.*"¹¹²

Bu süreç Tanzimatla başlayıp Meşrutiyetle devam eden tek partili dönemde de temelleri atulmasına rağmen bir türlü gelişeceği zemin oluşturulamayan demokrasi ve sivil toplumun yeni bir şekil ve formasyon kazandığı bir döneme tekabül eder. Zira bu dönemde toplumun her kesimi kendisini ifade edecek yapıları oluşmaya başlamış, 1946 ile 1960 arasında 37 yeni parti kurulmuştur. Sendikalaşma noktasında da durum farklı olmamıştır. 1947 yılında çıkan İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanunun kabulünden sonra 73 işçi, 4 işveren sendikası kurulmuştur. 1952'de Türk-İş isimli işçi sendikası birliği kurulmuştur. 1958'de 394 işçi sendikası 18 işçi sendikası birliği kurulmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak kurulan demok sayısında da hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Fakat tabii ki bütün bu gelişmeler olurken siyasi partilerin kendi menfaatleri doğrultusunda bu yapıları kullanma gayreti hiçbir zaman eksik olmamıştır. Fakat bütün bu süreçler neticesinde demokrasinin tam olarak rayına oturtulamamasından meydana gelen siyasi çalkantılar ve bu durum karşısında ilan edilen sıkıyönetimler, en nihayetinde de 27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Mart'ta verilen muhtıra, demokrasinin ve sivil toplumun gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. 1961 yılında ilan edilen yeni anayasanın ifade, örgütlenme, basın yayın ve kişisel haklar alanındaki özgürlükleri güvenceye alan niteliği

¹¹⁰ Tosun, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s. 269.

¹¹¹ Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yay/1638, Ankara 1994, s.173.

¹¹² Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi, s.199.

sosyal adalet esası üzerine temellendirilen devlet modelini kabul etmiştir. Fakat 61 Anayasasının bu niteliklerinin sivil toplum açısından oluşturduğu olumlu zemin demokrasi açısından pozitif bir hava estirse de 12 Mart 1971 yılında verilen muhtıra bu havayı tekrar sekteye uğratmıştır. Ayrıca bütün bu gelişmelerde en garip noktaysa, bazı sivil toplum örgütlerinden bu müdahalelere verilen destektir fakat bu destekten zarar görenlerinse yine sivil toplum örgütlerinin olmasıdır. Türkiye’de meydana gelen bütün bu gelişmelerle yani 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül darbeleriyle de durmamış, toplum her yeni düzenleme de yukarıdan aşağıya doğru tasarlanmaya çalışılmıştır.¹¹³

1980’li yıllardan sonra sivil toplum kavramını dünya ölçeğinde önemli bir yer tutacak şekilde tekrar gündeme gelmesi ve küreselleşmenin gücüyle de bütün dünyayı etkisi altına almasıyla birlikte Türkiye de bu süreçten etkilenmiştir.

c. Türkiye’de 1980 Sonrası ve Sivil Toplum

1980’li yıllarda dünyada yukarıda bahsi geçen gelişmeler olurken, Türkiye’de doğal olarak bu genel çerçevenin çizdiği tablodan etkilenmekle birlikte, kendine has durumların verdiği sosyolojik etkilerle, sivil toplum kavramını siyasi hayatında kabullenmeye doğru hızla yol almaya başlamıştır. Zira 12 Eylül 1980 darbesiyle ülke demokrasisinin kesintiye uğramasının, siyaset yapma alanlarını kısıtladığı bir zamanda, aktivitelerini yitirmek istemeyen toplum oluşumları, içinde buldukları yeni duruma göre taktikler geliştirerek var olmaya gayret ettiler. Mesela bu oluşumların içinde İslami yönleri ağır basanların tavrını Gerart Groc şöyle ifade eder: “*İslami oluşumların da dikkat ve emeklerini, her on yılda bir askıya alınan siyasi alandan, toplumsal alana yönelterek, toplumsal bağlarını bir takım İslami bilgi ve eğitim isteklerine cevap vermek suretiyle canlı tutmaya öncelik vermişlerdir.*”¹¹⁴ Aslına bakılırsa sosyal hayatta bir boşluğu ciddi manada dolduran toplumsal oluşumların, böyle bir hareket tarzı içine girmeleri kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Fakat demokrasimiz açısından meydana çıkan bu oluşumların asıl önemli yanıysa, siyasi mekanizmaların dışında, onların kontrolü altında olmadan, bireylerin kendi toplumsal haklarını koruyup, geliştirebilecek, yapıları kurabileceklerinin gün yüzüne çıkması olmuştur. İşte sivil toplumun bu kendisini keşfedişinin tekrar demokratik hayata geçiş

¹¹³ Tosun, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, s. 269-286.

¹¹⁴ S. Ulaş Bayraktar, “Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’ların Türkiye’sinde Sivil Toplum(lar)”, **Sivil Toplum Dergisi**, Ocak-Mart 2005, Sayı:9, s.18.

sürecinden sonra siyasi hayat ve dolayısıyla devleti algılayış üzerine çok önemli tezahürleri olmuştur.

d. Sivil Toplum ve Dinî Gruplar

Buraya kadarki sürece dini gruplar açısından bakıldığında, Türkiye'nin sivil unsurları en yaygın şekilde etkin olan kesimini İslami gruplar oluşturmuştur. Bu grupların halkın içinde gelişebilmesinin en önemli sebebi, milletin toplumsal yapısının beslendiği tarihsel ve kültürel kökenlere sahip olarak kendi oluşumlarını temellendirmeleridir ve bu yönüyle de toplum nezdinde itibar görme açısından, diğer sivil toplum kesimlerinden daha avantajlı duruma geçmektedirler. Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra toplum hayatında kıymeti daha da artan İslami değerlerin, talep alanları özel alanla sınırlı kalmıştır, fakat 1980'den sonraysa talepler doğrudan doğruya kamusal alana yönelik olarak artmaya başlamıştır. Bu çerçevede içinde toplum katında konumu değişen İslami değerlerin kendisine dayanarak oluşan, İslami sosyal gruplarında işleyişi ve faaliyet alanı da haliyle değişmiştir. Aslında bu aşamada üzerinde durulması gereken nokta 1980 sonrası İslami değer gelişiminin temel nedenlerinin ne olduğu sorusudur. Bu sorulara verilecek cevaplar ülkemizdeki genelde demokrasi ve sivil toplumun gelişimine, özelde ise manevi değerlerden beslenen yapıların sivil toplum noktasında katettiği aşamayı gözlerimizin önüne serebilecek verileri bizlere sunabilecek güçtedir. Biz bu verilerden hareket ederek, manevi değerlerden beslenerek oluşan yapıları sivil toplum kavramının içine dâhil eden, bir başka bakış açısından da dâhil etmeyen farklı görüşleri ele alarak bir değerlendirme yapmak istiyoruz.

Yukarıda çizilen çerçeveden hareketle bir incelemeye girildiğinde ilk karşımıza çıkan kavram küreselleşme kavramıdır. Aslına bakılırsa “Küreselleşme”nin, klasik deyimimizle, “efradına câmi ağyarını mâni” bir tanımını yapmak mümkün değil. Çok boyutlu bir kavram. İktisadî, mâlî, siyâsî, hukukî, kültürel, vs. boyutları vardır. Her genel kavramın başına gelen “küreselleşme”nin de başına gelmiştir. O kadar farklı tanımlar yapılıyor, kelimeye o kadar farklı anlamlar yükleniyor ki, kavram adeta “anlam bunalımı”na giriyor.¹¹⁵

Bunun nedeni, onun çok farklı alanlarda etkili olmasından başka bir şey değildir. Her alanda etkili olan bir olgu olması nedeniyle yapılan tanımların eksiksiz ve tarafsız olmadığı rahatlıkla görülebilir. Çünkü her tanım, küreselleşmenin farklı

bir etki alanına gönderme yapmaktadır. Örneğin, küreselleşmenin ekonomik etkilerinden yola çıkarak yapılan tanımlarda, çok uluslu şirketlerin tüketim ve üretim anlayışlarının egemen kılınmasına vurgu yapılmışken, siyasal bağlamda yapılan tanımlarda daha çok dünya düzeninin değiştirilmesi veya klasik ulus devlet yönetiminin görece olarak yok edilmesi üzerinde durulmuştur. Kültürel bağlamda yapılan tanımlarda ise iki noktanın yoğunluk kazandığı görülebilir: Biri küreselleşmeyi, kültürler arası çatışma olarak tanımlarken, diğeri ise, dünyanın Amerika veya Batı kültürünün egemenliği altına girmesi olarak tanımlanmaktadır.¹¹⁶

Küreselleşme kavramının tanımları ne kadar çeşitlenirse çeşitlensin, insanların bu kavrama bakış açısını iki grupta toplayabiliriz:

Birinci gruba göre, küreselleşme tabiri, insan haklarını, liberal demokrasiyi, piyasa ekonomisini, teknolojik gelişmeyi, yoksulluk, açlık ve sefaletin ortadan kaldırılmasını garanti eden ve zorunlu bir akışa sahip olan bir süreç olarak görülmektedir. Küreselleşme herhangi bir yükümlülük içermediği gibi herhangi bir sorumluluk da yüklemeyen, mazide yaşanmış, halde mevcut bulunan veya atide olacak olan bir vakıanın/olgunun adı olarak tanımlanmaktadır ve bu tanımlamanın içeriğini insanların hızlı bir iletişim ile bilgi alışverişinde bulunarak hayatı/dünyayı bütün insanlık için mutlu bir mekân haline çevirmekte kullanılan bir araç olma özelliğiyle doldurmaktadır. İkinci grupsa küreselleşmeyi, milletlerarası sermayenin dünyamızı yeniden fethetmenin, dünyamızı “tek bir köy”, “tek bir mekân” haline getirmenin süslü bir kamufyajının, dünyanın tek bir mekân olarak küçülmesinin yeni süslü ismi olarak görür.¹¹⁷

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın günümüzde, dünyanın içinde bulunduğu huzursuz ortamının kaynağının ne olduğu sorusuna cevap olabilecek yaklaşımların arka planına bakıldığında zaman, karşımıza çıkacak en önemli kavramlardan biri de, insanları kimlik krizini itmesi nedeniyle, küreselleşmedir. Küreselleşme, özellikle soğuk savaş döneminin bitmesi ve dünyanın tek kutuplu olamaya doğru yönelmesi; bununla birlikte son yirmi yılda meydana gelen ve ilerleme hızı açısından çok dikkat

¹¹⁵ Mehmet S. Aydın, **Niçin?**, Zaman Kitap, İstanbul 2002, s.103.

¹¹⁶ Mustafa Çevik, “Global Köyde Dinlerin Sonu mu?”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Eylül-Aralık 2003, Sayı:17, c.6, s.163.

¹¹⁷ Cengiz Çuhadar ve Hakan Çoşar, “Prof. Dr Hayri Bolay ile Küreselleşme Üzerine”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Eylül-Aralık 2003, Sayı:17, c.6, s.24.

çeken teknolojik gelişmelerden güç almıştır.¹¹⁸ Aynı zamanda küreselleşmenin, meydana gelen göçlerle sarsılan, vatandaşlarına vaat ettiği refahı veremeyen ve temelini Newton' un “mekanik fiziğinin” oluşturduğu “klasik fizik” anlayışının yıkılarak, yerine temelini “rölativizmin ve Kuantum Fiziğinin” oluşturduğu “yeni fizik” anlayışının hâkim olmasıyla epistemolojik dayanağını da kaybettiği ileri sürülen milli devletler karşısında çok güç kazandığı belirtilmektedir.¹¹⁹ Ve bu özelliklerinden dolayı da küreselleşmenin, bu gücü elinde tutanlara çok büyük imkânlar ve kuvvetler verdiği değerlendirilmeleri yapılmaktadır.¹²⁰

Hakan Yavuz'a göre, dünya ölçeğinde meydana gelen bütün bu gelişmelerden haliyle etkilenen Türkiye'de meydana gelen İslami hareketler bir yönüyle muhafazakâr ve otoriter, diğer bir yönüyle de modern, sosyal ve siyasal açıdan ilerici olarak demokrasi ve ekonomik gelişmeyi talep etmektedirler. İşte İslamın bu çok özellikli yönüyle karşılaşan İslam bilimcinin de İslamın ya metinsel (özcü), ya da ekonomik indirgemeci (bağlamsal) yorumlara yöneldiğini belirten Yavuz, bu metotla yapılan yorumlarınsa sağlıklı değerlendirmeler sağlamadığını ifade ettikten sonra en isabetli tahlillerin inşacı metotla yapılabileceğini ifade etmektedir. Zira özcülük metodunun ana esprisi, insani ilişkilerin çok çeşitli olan tezahürlerini, sadece incelediği birkaç “asli” unsur olarak gördüğü sebebe bağlayarak, dinsel ve hukuksal bir topluluğu anlamlandırma işini belli özellikler ve metinler üzerinden yapmaya çalışmasıdır. Örneğin bu bağlamda Bernard Lewis, İslamın değişmeyen ve sürekliliğini koruyan bir gelenek ve kültürel sistem olduğunu ileri sürer. Bassam Tibi de, İslamın Müslüman benliğini oluşturan değişmeyen metinler, doktrinler ve uygulamalar kümesi olduğunu iddia eder. Aynı şekilde Emmanuel Sivan, İslami canlanış, aktivist ve militan olsa da, esas itibarıyla savunmacıdır; moderniteye karşı bir tatbikat halinde olduğunu iddia eder. Neticede bu bakış açısına sahip bilim adamları, modernitenin batı merkezli olduğunu bu sebepten ötürü Müslüman toplumların doğası gereği gelenekçi olması hasebiyle modernleşemeyeceğini iddia

¹¹⁸ Fahri Demir, **Küreselleşme ve Milliyetçilik**, Ötüken Yay., İstanbul 2005, s.156.

¹¹⁹ Jürgen Habermas, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti**, Çev.:Medine Beyaztaş, Bakış Yay., 2002, s.12-19.

¹²⁰ Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken Yay., 11.Baskı, İstanbul 1996, s.109; Hakan Poyraz, “Bölünük Kimlik, Çatışan Medeniyet”, **Türk Yurdu**, Nisan 1998, Sayı:127-128, s. 76.

ederler.¹²¹

Sami Şener gibi bilim insanları “İslam toplumundaki temel değerlerin güçlülüğü, o toplumun ileriye doğru hareket edebilmesi için yeterli değildir. Bunların insan tarafından en iyi şekilde değerlendirilmesi ve hayata uygulanmasıyla onların fonksiyonu gerçekleşir ve dolayısıyla toplumun huzur ve ilerlemesi söz konusu olabilir”¹²² derken, İslam’ın moderniteyle (zamana bağlı olarak belirli ölçülere göre meydana gelen değişimlerle) bir sorunu olmadığını ortaya koymaktadırlar. Zira İlber Ortaylı’nın ifadesiyle “modernleşme aslında, gelişmiş toplumların özelliklerinin az gelişmişler tarafından alınması, diye tarif ediliyor. Bu tarif yeterince açık değil. Modernleşme var olan değişimin değişmesidir. Yani toplum zaten belli bir ölçüde değişmektedir ani ve hızlı bir değişim dönemine girilmesi söz konusudur.”¹²³ Bu şekilde tarif edilen bir modernleşmeninse İslam’ın ana değerleriyle bir sorunu yoktur. Fakat özcü (metinsel) anlayış metoduna göre İslami hareketleri inceleyen bilim insanlarının gözden kaçırdığı nokta burasıdır.

Ancak bu özcü ve metinsel yaklaşımlara karşı indirgemeci ve bağlamsalci yaklaşımlar gelişmede gecikmemiştir. Lisa Anderson, Robert Bianchi, Alan Richards ve John Waterbury’i bu alanda çalışma yapan bilim adamlarına örnek verebiliriz. Yapılan bu çalışmaların üç farklı kolu mevcuttur: Birincisi, İslami hareketleri yozlaşmış devlet elitine karşı oluşan modern tepkiler olarak algılar ve inceler; ikincisi, kitlelerin özelliklerine ek olarak liderlik ve organizasyon faktörüne de vurgu yaparak her hareketin farklı sebeplere dayanarak ortaya çıktığını belirtir; üçüncü gruptakilerse, sömürgeci yönetim esnasında devlet ve ulus inşası süreçlerinin oynadığı baskın rolü öne çıkarır diyen Yavuz’a göre “bağlamsalci yaklaşım daha önceki özcü yaklaşıma kıyasla büyük bir ilerleme kaydetmekle birlikte, zamanla çeşitli İslami hareketlerde meydana gelen dinamik değişimleri ve popüler İslami kültürün kurucu ve oluşturucu rolünü dikkate almamaktadır.”¹²⁴ Zira İslam, kendine bağlı olan müntesiplerine, her türlü oluşun fevkindeki sonsuz ve değişmez ilkeleriyle karşılıklarına çıkan her türlü dünyevi sorunlarına çözüm üretmek için ölçüler sunar. Bu

¹²¹ Yavuz, Modernleşen Müslümanlar, s.29-32.

¹²² Sami Şener, “Sosyal Değişimin Dini Hayata Etkisi”, **Sosyal Değişim ve Dini Hayat**, İslami Araştırmalar Vakfı Yay.:4, Yayına Hazırlayan: Sami Şener, ve İsmail Kurt, İstanbul 1991, s.115.

¹²³ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, Ufuk Kitapları, 10.Baskı, İstanbul 2002, s. 13.

¹²⁴ Yavuz, Modernleşen Müslümanlar, s.33-36.

imkân ise eşyanın tabîî düzenini tersine çevirmektedir.¹²⁵ Yani İslam'a göre, değişimin ölçüsü, eşyanın insanı yönlendirmek isteyen şartları değil bizzat İslam'ın ortaya koyduğu kurucu ölçülerdir.

Yavuz'a göre, gerek özcülük gerekse bağlamsalcı yaklaşımlara nazaran inşacılık metoduysa herhangi bir toplumun oluşumunun beşeri bir inşa olduğunu peşinen kabullenerek bu yüzden de çoklu yorum ve etkilere maruz kaldığını kabul eder. Bu bakış açısından dolayı da diğer iki yaklaşıma kıyasla üç noktada daha avantajlı bir konuma sahip olur. Birincisi, özne olma konumu eşyalaştırılmış İslama değil, eylemleri belirli bağlılıklar ve ağların çerçevesinde yaşayan Müslümanlara atfedilir. İkincisi, sosyopolitik dönüşümü kaydeden ya da teşvik eden fikirlerin ve gündelik pratiklerin gücünü ve etkisini teslim eder. Üçüncüsü, (İslami) sosyal hareketleri illaki sivil toplumun dağılmasını temsil eden hareketler olarak değil, aksine, güçlenmesine katkıda bulunan hareketler olarak görür.¹²⁶

Bahsi geçen metotsal yaklaşımlar ele alındıktan sonra yapılan değerlendirmelerin içeriğine girersek Saktanber'in ifadesiyle dünyada meydana gelen bütün bu değişimlere paralel olarak ülkemizde de gerek insan hakları, gerekse kamusal alan-özel alan arasındaki sınırların neler olduğu husunda meydana gelen gelişmeler doğrultusunda, aynı zamanda da ulus devlet anlayışının da vatandaşlara vaat ettiği refahı ve huzuru tam sağlayamaması sonucunda, sivil toplumun gelişimi noktasında imkânlar oluşmaya başladı. İşte bu noktada Saktanber'e göre İslam 1980 sonrasında Türkiye'de kendi istediği toplumsal düzeni yaratmaya yönelik olarak orta sınıf ethosunu (bir etiği oluşturan ilkeler bütünü) gerçekleştirmeye çalıştı ve bu meydana özel alan kavramına yeni bakış anlamları yüklemeye başladı.¹²⁷

1980 sonrasındaki gelişmeleri farklı bir açıdan ele alan Çaha'ya göreyse İslami gelişmenin sebepleri içsel ve dışsal nedenler olarak iki grupta toplanmaktadır. İçsel nedenlerin birincisi, İslam'ın ortaya koyduğu "bireysel içe bakış" anlayışının, kendisine alternatif olarak sunulan anlayışlara nazaran daha orijinal oluşu. İkincisi, geleneğin

¹²⁵ S. Hüseyin Nasr, **İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı**, Çev.: A. Ünal, İnsan Yayınları, İstanbul, 1984, s.215.

¹²⁶ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, s.36-37.

¹²⁷ Ayşe Sektanber, "Bir Orta Sınıf Ethos'unun ve Onun Günlük Pratiğinin Oluşumu: Kentsel Türkiye'de İslam'ın Yeniden Canlanması", **Mekan, Kültür, İktidar**, Derleyen: Ayşe Öncü ve Petra Weyland, İletişim Yayınları, 2.Baskı, 2007, s.194-197.

değerlerinin yerine ikame edilen modern değerlerin, kendisine verilen krediyi iyi kullanamaması. Üçüncüsü, devlet eliyle uygulanan ekonomik politikaların ülkede gelir dağılımı noktasında adaleti tesis edememesi ve dolayısıyla da ekonomik, teknolojik ve siyasi olarak uygulanan programların ülke halkına güven vermemesi. Dışsal nedenlerin en önemlisiyse Türkiye'nin yönünü Batı'ya çevirmesine rağmen Batı'nın bir türlü Türkiye'ye karşı hasmane tutumunu değiştirmemesidir. Çaha'ya göreyse zikredilen bu içsel ve dışsal nedenlerden dolayı İslami sivil toplum adeta bunalan ülke insanına bir sığınak vazifesi görmüştür, aynı zamanda da “toplumsal farklılaşmayı” sağlaması, bu farklılıkları “toplumsal örgütlenmeyle” organize etmesi, bütün bunları da devletten destek almadan “otonomileşmeyle” yapması fakat zamanı geldiğinde de devlet ile millet arasında da tampon vazifesi görmesi, sivil toplumun nosyonunun ülkede gelişimine ciddi katkı sağlamıştır. İşte bütün bu yönleriyle ele alınacak olan manevi değerlerden beslenerek oluşmuş olan sivil toplum kuruluşları liberal demokrasi anlayışına göre sivil toplum kavramının içine rahatlıkla dahil edilebilecek bir niteliktedir.¹²⁸

Aslında Türkiye'de genelde sivil toplum kavramı hakkında, özelde ise dini grupların sivil toplum sayılıp sayılamayacağı hususunda yukarıdaki gibi, birbirinin tezadı sayılacak değerlendirilmelerin yapılmasının sebebini Akşit'in yaptığı: “...Bizim kendi “sivil toplum olmayan sivil toplum” pratiklerimize, Batı'nın “sivil toplum” pratikleri eklenmiş, ortaya aynı anda ikisini de içeren başka bir yapı çıkmıştır.”¹²⁹ değerlendirmesinde görebiliriz. Fakat bu noktada asıl önemli olan, toplumumuzun gelişimini takip açısından bu alanı değerlendirirken nasıl bir metot takip edeceğimizdir.

Batı'dan aldığımız kavramlarla kendi sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarımızı tahlil etmeye çalışırken çok hassas olmamız gerekmektedir. Çözmemiz, vuzuha kavuşturmamız gereken meselelerimizi tarihi birikimlerimizi öteleyerek halletmeye çalışmak bizi toplum olarak olumlu bir yerlere taşıyacak metodun çok uzağındadır. Zira geçmiş olmadan bir sorunu, bir müesseseyi, devamlılık gösteren bir olayı anlamamız mümkün görünmemektedir. Hiç şüphesiz bizim mensup olduğumuz çevre, dünya imparatorluğunun bize devrettiği çevredir. Biz bir büyük imparatorluğun, tarihteki son Roma'nın, son kozmopolit imparatorluğun vârisi olan milli bir cumhuriyetiz. Ulusal bir devletiz. Fakat bu ulusal devletin içindeki sorunların önemlice, çok önemlice bir kısmı bu imparatorluğun

¹²⁸ Çaha, Aşkın Devletten Sivil Topluma, s.275-293.

bünyesinden bize kalmıştır. “...Bu geçmişi bildiğimiz takdirde de sorunları her kabul ettiğimizde daha soğukkanlı olacağız. Bizim milli bünyemizdeki, ulusal bünyemizdeki bu sorunları hiçbir şekilde Avrupa devletlerinin mazisine, geçmişine bakarak çözmemiz mümkün değildir.”¹³⁰ Çünkü Ülgener’in de ifade ettiği gibi “Batılı sosyologların kullandığı bazı kavramlar kendi toplumsal ve tarihsel yapımızda ya hiç karşılığı yoktur ya da farklı bir gerçekliğe tekabül etmektedir.”¹³¹

Bundan dolayı Sivil toplum kavramını ele alışımızda takip etmemiz gereken en sağlıklı metot, bu kavramın Batı’da izlediği yolların bizim toplumumuzda var olup olmadığını tahlil etmeye ağırlık vermekten ziyade, bu kavramın Batı’dakinden farklı olarak nasıl bir evrim geçirerek toplumumuz tarafından içselleştirilmeye çalışıldığının analizinin yapılmasıdır. Zira Batı menşeli olan bu kavramın Batı’da geçirdiği evrim bile incelendiği zaman ilk anlamı ile son anlamı arasında çok önemli içerik farklılıklarının olduğu ortaya çıkmaktadır. Batı’da durum böyleyken bizim bu kavramın içeriğini, Batı’dan olduğu gibi alıp, kendi yapımıza uyup uymadığını yine Batı’nın ölçüleriyle araştırmak ve hatta devletimizi, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarımızı bu kavramın Batı’daki serüvenine göre tasarlamaya çalışmak ya da bunun tam tersi olarak kavramın halkımız tarafından kendi bünyesine uygun olarak değişime uğratılıp, içselleştirilerek uygulanmaya çalışılmasını görmezlikten gelerek tahliller yapmaya çalışmak, belki bilinçli olarak, beklisi de farkında olmadan, bir nevi toplum mühendisliğine soyunmak olacaktır. Yıldırımın ifadesiyle bu çıkmazdan kurtulmanın yolu “*aşağılık kompleksine girerek, batıdaki olanlardan bizde de var mantığıyla kendi medeniyetinde ve kültüründe var olan erdemi ıskalayarak, kompleks içinde batıdan alma hastalığından kurtulmak ve batılı bakış açısının etkisinden çıkarak tarihi, sosyal, kültürel ve toplumsal gelişmeleri, kendi tarihi müktesebatından, tecrübelerinden yararlanarak evrensel nitelik taşıyan bir dile çevirerek okumaktır.*”¹³²

Değişim kaçınılmaz bir süreçtir ve yönlendirilmesi gereklidir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında dünyadaki devlet, toplum ve birey anlayışının hızla değişmeye başladığı ve klasik bürokratik devletin toplumların ihtiyacına cevap veremediği buna mukabil olarak

¹²⁹ Akşit, “Türkiye ve Orta Doğu’da Sivil Toplum Tartışmaları”, Sivil Toplum Dergisi, s.46.

¹³⁰ Ortaylı; Son İmparatorluk Osmanlı, s.82.

¹³¹ Mehmet Evkuran, “Sabri Ülgener’in Bilimsel Zihniyet ve Akademik Sosyolojiye Katkısı”, **Mehmet Sabri Ülgener**, Kültür Bakanlığı Yay., Editör: Murat Yılmaz, Aralık 2007, s.367-368.

¹³² Galip Yıldırım, “Türkiye’de Sivil Toplum, Tarihi Süreci ve Oluşturduğu Kültür’ün Medeniyetimizde İz Düşümleri”, **Kamuda Sosyal Politika Dergisi**, Ağustos 2009, Sayı:10, s.73.

kamu yönetiminde yeni arayışların ortaya çıktığı gözlenmektedir. Zira ekonomik ve siyasal anlayışlardaki değişimler, bireylerin ve sivil toplumun önemini artırmıştır. Aynı zamanda da özel sektör yönetimindeki gelişmeler 1980'lerin başındaki kamu yönetimi alanındaki paradigma değişimi ortaya çıkarmıştır. Değişim basit bir reform ya da yönetim tarzında kısmi yenilenme değil devletin yapısı, faaliyet alanı, toplum, birey ve piyasa ile ilişkiler gibi, kısaca kamu yönetiminin çevresiyle ilişkilerinde kapsamlı ve radikal yapılanma sürecini ifade etmektedir.¹³³ Bu süreçte Türkiye'de, merkezi yönetimler ile yerel yönetimler arasında diyalogun nasıl bir zeminde işleyeceği, aynı zamanda da sivil toplumun hem merkezi yapı hem de yerel yönetimler düzeyinde ne gibi bir işleve sahip olacağı hususunda ciddi bir yapılanma süreciyle karşı karşıyadır. Bu sürecin sağlıklı bir biçimde tahlil edilmesi tarih içinde olagelen değişimleri ele alıp incelemekle mümkündür.

B-YEREL YÖNETİMLER

Modern Türkiye idaresinin, gelişim sürecini ele alarak yerel yönetimler açısından bugününü anlamlandırmaya çalışmak, ilk önce üç kıtaya yayılarak dev bir dünya devleti kurmuş olan Osmanlı İmparatorluğunu incelemeye başlamakla mümkündür. Zira Osmanlı teşkilat yapısını incelemek demek; kentlerin ve kırsal bölgelerin yani diğer bir ifadeyle tüm ülkenin iktisadî-sosyal sisteminin bir bütünlük içinde ele alınıp incelenmesi anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin yerel yönetim anlayışını anlamlandırmanın en kestirme yolu zaten böyle bir metot izlemekten geçmektedir. Bu bizim için böyle olduğu gibi kendini anlamlandırmak isteyen her ülke için de geçerlidir. İşte bu çerçeveden hareketle Türkiye'nin yerel yönetimlerinin anlamlandırılması işine ilk önce Osmanlı'nın merkezi ve taşra idarelerinin yakından alakalı olduğu kentlerinin yapısını ele alarak başlayacağız. Çünkü *“şehir, çağlar boyunca yönetimin asıl unsurudur. Merkez ve taşranın yönetim ve hukuk bazında bağlantısı, devletin bütün organları ile halka ulaşması, şehir ve ona bağlı ünitelerin teşkilatlanması ile olmuştur. Bir devletin yapısı ve temel karakteristiğinin anlaşılabilmesi, dayandığı şehir tipinin aydınlanması ile mümkündür.”*¹³⁴

¹³³ Kemal Görmez, “Kamu Yönetimi Reformu”, **Kamu'da Sosyal Politika Dergisi**, , Ankara 2007, c.2, Sayı:1, s.1-2.

¹³⁴ Yücel Öztürk, “Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekkülü ve Çözülüşü”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı:58, Kasım-Aralık 1999, s.142.

1. Kentin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Kentlerin ortaya çıktığı ilk bölge olarak Mezopotamya ve Meso-Amerika zikredilmekte, Nil, Indüs ve Huang Hoda, kentlerin ilk görüldüğü yerler olarak bilinmektedir. Daha sonraysa bugünkü Batı Pakistan'da ve Çin'de ortaya çıktığı belirtilmektedir.¹³⁵

Bugün ise Mezopotamya bölgesi insanlık tarihinde geleneksel şehirlerin ilk ortaya çıktığı yer olmasına rağmen modern şehir anlayışının ise ancak yakın zamanlarda vucud bulduğu bir coğrafyayı temsil etmektedir. Geleneksel şehrin özellikleri; bir, altyapısal tesislerin sınırlı ölçülerde kaldığı; iki, üretim gücünün organik enerjiyle kayıtlı kaldığı bir teknoloji ve ulaşım ağının olduğu; üç, üretim aşamalarında ihtisaslaşmanın yetersiz kaldığı; dört, bütün bu sebeplerden dolayı da nüfus yoğunluğunun az olduğu yerleşim birimleridir. Ancak geleneksel şehir dendiğine göre şehir adını taşıyan bu yerleşim birimlerini herhangi bir yerleşim biriminden ayıran en büyük özellik ekonomik açıdan çevresine bağımlı olmasıdır. Köy tipi yerleşim birimlerindeyse dışa bağımlılık yoktur. Çünkü kendi ihtiyaçlarını kendileri temin ederek hayatlarını sürdürürler, kışın aylarca şehirle irtibatları kesilse de sorun yaşamazlardı. Genel itibariyle üretim faaliyetleri ve yerleşim düzenleri yukarıda çizilen çerçevede içinde gelişen şehir yapısını bulan İslam devletleri kendi kurdukları şehirleri de bu kalıplara göre yapılandırmışlardır. Fakat kültürel yönden İslam'ın orijinal bakışıyla kurdukları şehirlere farklı bir zenginlik kazandırmışlardır.¹³⁶

2. Batı'da Sivil Toplumun Gelişiminde Yerel Yönetimler

Freyer'in ifadesiyle *“Bir memleketin sosyal yapısı bilhassa egemenlik sistemi ve ekonomik şartlarının bütünü, şehirlerin kuruluşunda önemli bir rol oynamaktadır.”*¹³⁷ M. Weber, Batı şehirleri ile doğu kültür çevresi içinde gelişen şehirlerin bünye farklılıkları üzerinde ciddi çalışmalar yapmış farklılıklarını ortaya koymuştur. Hatta Avrupa'da da karakter mahiyetiyle farklı birkaç şehir tipi oluşmuştur. Örneğin Kuzey Alpler'de bulunan bir şehrin kuruluş imkânları, hukuki özellikleri ve ekonomik yapısı itibariyle güney Avrupa şehirlerinden farklıdır.¹³⁸

¹³⁵ Kemal Görmez, **Yerel Demokrasi ve Türkiye**, Vadi Yay., 2. Baskı, 1997, s.19-20.

¹³⁶ Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdari Yapısı**, s.69-71.

¹³⁷ Freyer, **Sosyolojiye Giriş**, s.203.

Ortaya koyulan bu tespitleri dikkate alarak bir karşılaştırma yapılacak olunursa, modern Batı medeniyetini kuran esaslar, devlet niteliğini içinde barındıran Orta Çağ Batı şehirlerinin gelişim sürecinden alınmıştır. İktisadî, ticari ve coğrafi üniteler olarak ortaya çıkmış olan Orta Çağ Batı şehirleri otonom siyasi özelliklerinin katkısıyla kendi özerk hukuk sistemlerini geliştirmişlerdir. İşte bu hukuk kuralları tedricen merkezi yapılarca da benimsenerek Avrupa devletleri hukuku şekillendirilmiştir. H. Pirene göre, Orta Çağ klasik batı şehirleri fiziki olarak “merkezinde” şatonun ve dokunulmaz mekânların bulunduğu ve bunların “çevresinde” iskân edilmiş yerleşim birimlerinden oluşur. Şehrin merkezinde ikamet eden nüfusu soylular ve hizmetlileri ile resmi sınıf oluşturan insanlar temsil ederken, çevrenin nüfusunu ise tüccarlar ve burjuvazi sınıfı oluşturmaktaydı. Böyle bir fiziki ve sınıfsal yapıya sahip olan Orta Çağ klasik Batı şehirlerinde ticari ve iktisadî faaliyetleri elinde tutan burjuvazi zamanla üretim fazlasını kontrol ederek bir bütün içinde siyasi, iktisadî ve içtimaî organizasyonlarını da üreterek kendi dışında kalan nüfusu da bünyesinde eritmeyi başarmıştır. Neticede bahsi geçen şehir oluşumu Batı’daki modern şehirleri doğurmuştur. Yani Batı’daki modern şehrin doğuşunu sağlayan en büyük etken merkezi otoritenin çevrenin gelişimini kontrol altına alamaması olmuştur. Zaten Batı’daki şehirlerde belediye örgütünün doğuşu da bu gelişmelerin sonucunda olmuştur. Böylece kendi kendini kurmuş tüccar ve burjuvazinin hâkim olduğu belediye örgütü de başka bir gücün kontrolü altına girmemiştir.¹³⁹

Avrupa’nın yerel olarak kentler üzerinden şekillenen bu toplum yapısının daha sonra merkezi yapıyı da içine alarak gerçekleştirdiği dönüşümün daha iyi anlaşılabilmesi için derebeylik sisteminin yani feodal dönemin iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu dönemin özünde ‘toplumsal sınıflar’ ve buna dayalı olarak oluşan ‘toprağın yönetim rejimi’ yatar. Avrupa’ya feodalitenin hâkim olduğu dönemlerde toplum krallar, aristokratlar/soylular, din adamları, bir kısmı bağımlı tarlalarda çalışıp hayatını sürdürerek ırgat/serf olarak adlandırılan, bir kısmı da özgür tarlaları ekip biçen insanlardan oluşan köylüler ile bunlara eklenen zanaatkârdan meydana gelen bir sınıfsal yapıya sahiptir. İşte böyle bir toplumsal yapıya sahip olan feodalite, Le Golf’un ifadesiyle : *“Toplumun egemen zümrelerini, bir hiyerarşi içinde birbirine*

¹³⁸ Freyer, Sosyolojiye Giriş, s.203.

¹³⁹ Öztürk, Türkiye Günlüğü, s.142-143.

bağlayan kişisel ilişkiler bütünüdür.”¹⁴⁰

Bu ilişkilerin zeminini oluşturma bakımından kralların soylulara ömür boyu sürecek bir sözleşmeye yani ‘benifice’ usulüyle verdiği toprak parçaları vardır¹⁴¹ ki daha sonra soylularda kişisel bir sadakat yeminiyle söz veren şahıslara ‘fief’ (bir nevi tımar) usulüyle bu topraklarının kullanım hakkını devretmeye başlamışlardır. Bu toprakların kullanım hakkını alan ‘vasal’lar, bu haklarını zamanla soydan soya devreder hale gelmiştir. Böylece de ‘fief’(tımar) usulü derebeylik siteminin çekirdeğini oluşturmuş oldu. Yani toprak egemenliğine dayanan bir hiyerarşik düzen vasallık sitemiyle işlemeye başladı. En üstte krallar sonra hâkimiyet alanına göre büyük, orta, küçük senyörler ve köylülerle onlara eklenen zanaatkârlar ennihayetinde de tüm bu sınıflara dayanan işleyişi meşrulaştıran din adamları.¹⁴²

Zamanla gelişen olaylar neticesinde bu işleyiş üretimin niteliğinin değişmesiyle akamete uğrayacak ve bütün toplumsal sınıfların konumunu tekrar tasarlayacaktır. Zira Karl Marx’ın ifadelendirdiği gibi ticaret ve zanaat büyük kent soyluları (burjuvaziyi) yaratmış ve artık erkin ve zenginliğin kaynağı da senyörleri ihya eden ‘toprak’ olmaktan çıkıp ‘emek’ üzerinden temellendirilen değerlerler olmuştur.¹⁴³

Neticede burjuvazinin yeni değerler üzerinden yerel olarak kentlerde tesis ettiği bu düzen zamanla merkezi yapıları da etkilemiştir. Örneğin İngiltere’de küçük ve orta senyörlerle bir olan burjuvazi, karşı cephedeki krallar ve büyük senyörlerin toplum üzerindeki hâkimiyetine sınır koyarak ‘parlamentar krallığa’ geçişi sağlarken; Fransa’da krallarla ittifak yapıp, büyük senyörlerin toplum üzerindeki etkisini azaltıp, onları sarayda bir dekor haline getirirken ‘mutlak ve merkezi krallığa’ geçişi temin etmiş; Polonya’da ise soylularla birlikte hareket ederek ‘soylular cumhuriyetinin’ kurulmasını sağlarken kendileri de ‘giysi soyluları’ konumuna gelmişlerdir.¹⁴⁴ Yani her halükarda yaşadıkları coğrafyalarda kendi açılarından daha demokratik bir yapıya geçişe olanak sağlayabilecek zemini oluşturmuşlardır.

¹⁴⁰ Maurice Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev.: Şirin Tekeli, Varlık Yay., s.291.

¹⁴¹ John M. Hobbson, **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri**, Çev.: Esra Mert, Yapı Kredi Yay., 1. Baskı, İstanbul 2006, s.115.

¹⁴² Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, s.292.

¹⁴³ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, İmge Yay., 9. Baskı, Ankara 2006, s.133.

¹⁴⁴ Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, s.294-296.

3. Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Yerel Yönetimler

a.Osmanlı'da Şehir Gelişimi

Osmanlı şehirlerinin ahalisini birkaç zümreye ayırabiliriz. Bunların en başında âyân ve eşraf gelir ve onları memurlar takip eder. Sonra da esnaf ve tüccarlar gelir. Osmanlı şehrinin meydana gelişi ve gelişiminde imaretlerin önemli bir fonksiyonu vardır. Genellikle cami etrafında kümelenen medrese, kütüphane gibi eğitim kurumları, hamam, aşevi ve hastane gibi hayır kurumları bu imaretleri oluşturur. Ayrıca bu kurumların işleyişini temin için gerekli olan finansmanı sağlamak tedarik etmek maksadıyla vakıf mahiyetinde kurulan han, çarşı, değirmen, boyahane, fırın, salhane gibi kuruluşlar Osmanlı şehirlerinin çekirdeğini teşkil eder.¹⁴⁵ İşte böyle bir sosyal, kültürel ve iktisadî yapıya sahip Tanzimat öncesi klasik dönemde Osmanlı da şehirlerin en yüksek yöneticisi kadıdır

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla kadı kontrolcü fonksiyonunu yerine getiremez bir konuma geldi. Bu nedenle 1826 yılında başkentte İhtisab Nazırlığı ve şehirlerde kolluk ve beledî fonksiyonları, vergi tahsili gibi görevleri yerine getirmek üzere, eyaletlerde de ihtisab müdürlükleri kuruldu. Bu görevlerin yeni müdürlüklere bırakılmasıyla kadı yargı organı, noter ve vakıf denetçisi konumuna düştü. 1836 yılında da Evkaf Nazırlığı'nın kurulmasıyla vakıf işlerini de uhdesinden kaybedince sadece yargı organı olarak görev yapan bir statüye düştü. Kadı'nın zamanla da Sadaret makamıyla ilişkisi kesilerek şeyhülislama bağlı bir konuma geldi ve böylece de şehir yönetimini üstlenip yürütecek imkânı kalmadı. Fakat zamanla gelişen olaylar neticesinde anlaşıldı ki İhtisab Nazırlığı da ne başkentte ne de eyaletlerde istenilen randımanı veremeyecek ve yıkılan klasik teşkilatın oluşturduğu boşluğu dolduramayacak. Yani artık bu süreçten sonra gerek içteki reformcu yöneticilerin gerekse dış amillerin etkisiyle modern şehir yönetimine geçme arzusunun önünde ciddi bir engel kalmamıştı.¹⁴⁶ Yine buna paralel olarak büyük şehirlerde modern şehir hizmetlerinin yerine getirilememesi sağlık su, ulaşım, yol, konut gibi sorunların halledilememesi modern belediye anlayışına geçişin zeminini oluşturmuştur.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere Osmanlıda belediye idareleri mahalli demokrasinin geliştirilmesi ve otonom bir komün idaresinin etkin hale getirilmesi gibi niyetlerle örgütlendirilmemiştir. Aynı zamanda Osmanlı hukukçuları da mahalli idarelerin

¹⁴⁵ Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, s.158.

¹⁴⁶ Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, s.284-290.

başında gelen kavramlardan olan belediyeleri; adem-i merkeziyeti ve siyasal katılım gibi kavramlarla özdeşleştirerek yerel bazdaki mahalli önderlerin politik eğitim aldıkları kurum olarak görmemişlerdir. Darülfünun İdare Hukuku profesörü İsmail Hakkı Bey'in belediye için; *“Mahalli halk kendi ihtiyaç ve meselelerini daha iyi bilip, bu babda meselelerini hal hususunda, daha kabiliyetli ve faal olup, gösterecekleri gayretten kendileri de faydalanırlar. Bu sebeple böyle vazifelerin ifası, Memalik-î Osmaniyyede o yer ahalisine bırakılmıştır.”* sözleri de bu bakış açısının ifadelendirilmesine tipik bir örnektir.¹⁴⁷

Osmanlı klasik sistemi, Fatih devrinde tam merkezi bir yapıya bürünerek beylik döneminin adem-i merkezietçi unsurları¹⁴⁸ tasfiye ederek mütekmil hüviyetini kazanmıştır. Bu tarz bir yapılanma daha sonraki dönemlerde *“İmparatorluğun geleceğini de sıkıntıya sokacak”*¹⁴⁹ mahiyette hanedan, vezaret, merkezi divan, bürokrasi, ilmiye ve aynı zamanda da bunlarla alakalı olan sair kurumları da içine alacak bir biçimde oluşmuştur. Tabi ki böyle bir oluşumun merkez ve taşra organlarını da etkilemesi kaçınılmaz bir sonuç olmuştur ve zamanla bahsi geçen Osmanlı klasik düzeni, gerek Avrupa'da gelişen değişimleri takip ederek ayak uyduramaması gerekse kendi içyapısında meydana gelen bozulmalar sebebiyle aksamaya başlayan işleyişini tekrar rayına oturtmak için değişim arayışlarına girmiştir. Özellikle II. Mahmut'la başlayan süreçte ilk önce 1826 sonrasında askerlik olmak üzere birçok kurumda kalıcı yenilik yapma yoluna gitmişlerdir. Fakat bu yeniliklerin ana karakterini yukarıdan aşağıya doğru bir organize edilme şekli oluşturmaktadır. Bu değişime en fazla ayak direyen zümrelere merkezde ulemalar, taşrada ise ayan, eşraf ve hanedan mensupları olmuştur. Bu karşı direnişin asıl sebebi yapılan yeniliklerle konumlarını kaybetme riski olmasına rağmen zikrettikleri nedenleri ise bu yeniliklerin İslamiyet'in ruhu ve ilkelerine uymadığı gerekçesidir. Bu çerçevede taşrada yerel yönetimi elinde tutan ayan, eşraf ve hanedanlar yapılan yeniliklere karşı katı bir tutum sergilemişlerdir.¹⁵⁰

Gerek merkezde gerekse taşrada Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla yapılmaya

¹⁴⁷ Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, s.114.

¹⁴⁸ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun İçtimai ve İktisadi Dinamikleri”, **Beylikten Cihan Devletine**, Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VII. İlimi Kongresi, Türk Yurdu Yay., s.113-142.

¹⁴⁹ Mehmet Öz, “Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti”, **Türkiye Günlüğü**, Kasım-Aralık 1999, Sayı:58, s.48-53.

¹⁵⁰ Musa Çadircı, “Tanzimat'tan Sonra Merkez-Yerel Yönetim İlişkisi”, **Yerel Yönetimler-Sempozyum Bildirileri**, TODEİ Yayın No:304, s.23-24.

çalışılan yeniliklere karşı meydana gelen direncin sebeplerine farklı bir açıdan bakıldığında Berkes'in ifadesiyle "*Tanzimat'ın asıl amacı yönetenle, yönetilen arasındaki bağları kurtarmaktan çok hükümdarın mutlak yetkisinin halk ya da onun temsilcileri karşısında kısıtlanmasıdır.*"¹⁵¹ Fakat Tanzimat bildirisinin belirsiz bıraktığı alanlarda ortaya çıkan sorunlar sebebiyle Avrupa devletlerinin denetleyici konumuna geçerek, Osmanlı üzerinde uyguladığı baskılarla 1856 yılında Islahat Fermanını yayımlaması ve böylece 1839 yılında yayımlanan Tanzimat Fermanıyla Müslüman tebaaya bir anayasa vermeyen işleyiş 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanıyla Hıristiyan "milletlere" geniş haklar elde edecekleri bir zemin sağlamıştır.¹⁵² İşte halk tarafından gösterilen direncin sebebi olma noktasında meselenin bu yönüne de dikkat çekilmesi gerektiğinin belirtilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca "Yeni Osmanlılık" akımına dâhil olan aydınların, Tanzimatçıların Batı'nın "ruhu"nu oluşturan hürriyetçi ve parlamenter eğilimini anlayamadıklarını ifade ederek sömürgeci yanını da tam idrak edemediklerini belirtmeleri, buna paralel olarak da Batı'yı örnek alırken üst tabakanın kendi kültürünü de kösteklediğini başka bir önemli hata olarak ortaya koymaları, halk tarafından gösterilen direncin sebeplerini ortaya koyarken yol gösterici olabilecek verileri sunabilir.¹⁵³

Gerek merkezde gerekse taşrada gösterilen bütün dirençlere rağmen yeniden yapılanma projelerine merkez teşkilatı ilk önce ele alınarak başlandı. Padişahın haklarına pek fazla dokunulmaksızın hükümet kurumunda çağı yakalamaya matuf oldukça kapsamlı değişiklikler yapılmıştır ve çok geçmeden de başka kurullar da oluşturulmaya başlanmıştır. Bunların en göze çarpanı; Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin kurulması, bakanlıkların kurulması, her sahada ihtisas komisyonlarını ve kurullarının işler hale getirilmesidir. Bakanlıkların kurulması bilgili ve yetenekli olan sadrazamları bir kenara bırakırsak artık sadrazamların padişahların adına karar verme yetkisi kalmamış ancak alınan kararları padişahlara ulaştırıp, onaylatan makam haline gelmiştir. Özellikle Abdülmecit döneminde Meclis-i Vala ve Meclis-i Umumi adeta Mebuslar Meclisi görünümüne kavuşarak yasal düzenlemelerin yanında yargı işleyişiyle de uğraşmışlardır. Aynı zamanda hükümet merkezinde yapılan bu düzenlemeler yanında taşra yönetiminde de yeniliklere gidildi. Klasik

¹⁵¹ Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.215.

¹⁵² Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.216-217.

¹⁵³ Şerif Mardin, "Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü", **Türk Modernleşmesi**, Çev: Levent Köker, 7.Baskı, İletişim Yay. s.13-14.

Osmanlı taşra sisteminden geri kalan unsurlara da dönemin uygun olan görünümü verildi. Bu kapsamda eyalet yönetiminden vazgeçilerek vilayet yönetimine geçildi ve kaza da bir idari birim olarak taşra teşkilatında yerini almış oldu.¹⁵⁴

b.Tanzimat ve Modern Belediye Anlayışına Geçiş Gayretleri

Osmanlı Devleti'nde 1855 yılına gelinceye değin belediye teşkilatı mevcut değildi. Belediyeye alakalı hizmetleri çeşitli kurum ve kuruluşlar yerine getirmekteydi. Tanzimat'tan önce bu hizmetler genellikle yerel halkın bireysel ve ortak gayretleriyle halledilmekteydi.¹⁵⁵

Belediyelerle ilgili bu reformların yapılmasını zorlayan etmenleri iki başlık altında toplayabiliriz: Birincisi iç sebepler, zira Avrupa'da yetişmiş Osmanlı aydınları modern kentlere ulaşma arzusuyla şehirler üzerinde yenilikler yapmak istemişlerdir; ikincisiyse dış sebeplerdir.¹⁵⁶ İşte bu iki önemli sebepten ötürü ilk defa İstanbul'da şehreminlik sitemine geçildi.

“Şehremanetine verilen görevler şöyle sıralanabilir;

a) Zarurî ihtiyaç maddelerinin kolaylıkla sağlanmasını ve bulunmasını gözetmek.

b) Narh tespiti ve kontrolü

c) Yol, kaldırım yapım ve onarımı

d) Şehrin temizlik işlerinin yürütülmesi

e) Çarşı-pazar ve esnaf kontrolü, fiyat, kalite, ölçü, tartı denetimi.

f) Evvelce, İhtisab Nezareti tarafından toplanan devlete ait vergi ve resimleri toplayıp, maliyeye teslim etmek.”¹⁵⁷

İstanbul dışındaki diğer şehirlerde belediye kurulması ise 1870'den sonra gerçekleşmiştir. 1871 yılında yayınlanan 'İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi' taşradaki belediyelerin ilk yasal zeminini teşkil eden belgedir. Aynı zamanda şehir ve kasabalarda belediye teşkilatının yaygın bir şekilde kurulması ise 1877 yılında yayınlanan 'Vilayetler Belediye Kanunu' ile olmuştur. Böylece 19. Yüzyılın

¹⁵⁴ Çadircı, Yerel Yönetimler-Sempozyum Bildirileri, s.24-25.

¹⁵⁵ Sıddık Tümerkan, **Türkiye'de Belediyeler**, 1946, s.6.

¹⁵⁶ Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdari Yapısı, s.435-436.

¹⁵⁷ Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, s.117.

reformcu Osmanlı devlet adamlarınca vilayetlerin yönetim biçimi Fransa'nın idari yapılanmasına göre ayarlanmaya çalışılmıştır. Bu bölgesel rasyonalizasyon kalıbına göre merkez adına tek yetkili olan bir vali ili yönetmekte, merkezin talimatlarını halka tebliğ edip uygulamaktadır. Halkın taleplerini merkeze bildirmek içinse, içinde halkın temsilcilerinin de bulunduğu bir meclis vardı. Bu yapılanmayla Tanzimat dönemini devlet adamlarının umduğu fayda, iki noktada toplanmaktadır;1- Bu yolla merkezi idariyi sağlamlaştırmak, dolayısıyla da uygulamaya konulan yeniliklerin hayata hakim kılınmasını büyük bir etkinlikle sağlamak 2- İyiden iyiye zorlaşan vergi toplama işini bir düzene sokmak.¹⁵⁸

Nihayi noktada Osmanlı belediye örgütü 1913 yılında 'İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu' ile yeni bir düzenleme yaptı. Ancak kanun yerinden yönetim ilkesine yer veren bir düzenlemeyi içermesine rağmen uygulamada merkeziyetçi anlayış baskın olarak kendini hissettirdi.¹⁵⁹ Kurtuluş Savaşı yıllarındaysa TBMM'nin kabul ettiği 1921 Anayasası'nın 11. maddesinde 'Vilayet yerel düzeyde tüzel kişiliğe sahip ve özerkliği olan bir kuruluştur. Eğitim, sağlık, tarım, ekonomi, bayındırlık işlerini düzenleme vilayet meclislerinin yetkisindedir' diyerek, vilayetlerin yerel konularda özerk olarak hareket edebileceklerini ilan etmesine rağmen 1923 yılına değin Türkiye'nin yönetimi İstanbul'dan dolayı çift başlı bir görünüm arz etmiş buna bir de Kurtuluş Savaşı'nın olağanüstü şartları da eklenince belediyelerle ilgili bir yeni düzenleme hayata geçirilememiştir.

c. TBMM'nin Cumhuriyeti İlan Etmesiyle Birlikte Yerel Yönetimler

Bu dönemde yapılan düzenlemeler doğal olarak dönemin sosyal, kültürel ve siyasi yapısının etkisiyle şekillendi. Bu kapsam dâhilinde belirtilmesi gereken konuları sıralarsak: bir, imar ve onarım bekleyen bir Anadolu kasabası hüviyetinde olan Ankara'nın, iyi bir kent haline getirilerek, diğer illere de bu model çerçevesinde hizmet götürülmesi; iki, Osmanlı'nın merkeziyetçi bakış açısının bir miras olarak yeni cumhuriyete tevarüs etmesi fakat bunun yanında da yeteri derecede gelişmiş olan bir belediyecilik kültürünün miras olarak Osmanlı'dan devranılamaması; üç, milli birliği temin etmek için güçlü devlet olmak anlayışının yönetim kadrolarının

¹⁵⁸ Şerif Mardin, **Bediüzzaman Said Nursi Olayı**, İletişim yay, 2. Baskı, 1994, İstanbul, s.71-108.

¹⁵⁹ Görmez, Yerel Demokrasi ve Türkiye, s.94.

görüŖlerine hâkim olması. İşte zikredilen bu siyasal, kültürel ve sosyal sebeplerden ötürü merkezi yapı olabildiğince güçlendirilirken buna karşı çıkan gruplar da hızlı bir şekilde etkisiz hale getiriliyordu. Zira dönem artık tek partinin hâkim olduğı bir devredir ve dolayısıyla demokratik rejimin gereğı olan kurumlarda tam olarak teşekkül edebilecek imkânı bulamamaktadır. Hatta öyle ki 1927 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası yaptığı kongrede köy muhtarlarından tutun da en yüksek makamdaki her görevlinin tayininin parti müfettişinin onayından geçtikten sonra yapılması gerektiğinin kararını aldı. Bu kararın bir yansıması olarak 1930 yılında Başbakan olan İnönü, valileri bulunduğu ildeki partinin başına getirerek devletle parti bütünleşmesini sağladı. Fakat 1930 yılında yapılan yerel seçimlerde 502 belediye başkanının seçileceğı seçimlere 22 seçim bölgesinde ancak seçime girebilen Fethi Bey'in liderliğindeki Serbest Cumhuriyet Fırkası, 22 yerin başkanlığını da kazanmış oldu. Fakat bir süre sonra 'Şurayı Devlet'in' (Danıştay) kararıyla SCF kapatıldı. 1938 yılına gelindiğindeyse İnönü cumhurbaşkanı seçilmiş ve tek parti, tek millet ve tek lider parolasıyla yola çıkarak 1945 yılına kadar bu politikasını başarıyla uygulamıştır.¹⁶⁰

1923 – 1945 yılları arasında yapılan 1924 Anayasası'nın yerel yönetimler açısından en büyük özelliğı, 1921 Anayasası'nda bulunan 'yerinden yönetim özelliğı ruhu'nu terk etmesidir. Bu dönemde 417 sayılı kanunda Ankara Şehremaneti kurulmuştur. Fakat Ankara Şehremini İçişleri Bakanlığı tarafından atanacak, 24 üyeli "Cemiyet-i Umumiye-i Belediye" yi ise halk seçecekti. Aynı zamanda da bu Şehreminliğin bütçesi meclis tarafından onanacaktı. Ayrıca Fen, Sağlık, Hukuk, Muhasebe müdürlerinin, İçişleri Bakanlığı tarafından tayin edileceğı de bu kanunla belirlenmişti. Zikri geçen tüm bu uygulamaların yerel yönetimlerin demokratikliği ilkesine aykırı olduğı açık bir şekilde ortadadır.

1930 yılına kadar çıkarılan diğeri bir kanunla sırasıyla; 423 sayılı 'Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu' çıkarılmıştır. Bu kanunla az da olsa yerel yönetimler kendi gelir ve vergi kaynaklarını elde etmişlerdir. 16 Nisan 1924 gün ve 486 sayılı "Umuru Belediye' ye Müteallik Ahkâm-ı Cezaiye Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanunla Belediyeye Ceza verme yetkisi tanınarak esnafı kontrol etme gücü artırılmıştır. 22

¹⁶⁰ Görmez, Yerel Demokrasi ve Türkiye, s.100-104.

Nisan 1925 tarihli ve 642 sayılı kanunla “ Ebniye Kanunu” değiştirilmiş böylece belediyelere plan yapma ve kent düzenleme fırsatı verilmiştir. 1926 tarih ve 831 sayılı Sular Kanunu’yla da şehir içindeki suların yönetimi belediyelere devredilmiştir. İnşaat işlerine kredi vermek amacıyla 22 Mayıs 1926 gün ve 844 sayılı bir düzenleme ile “Emlak ve Eytam Bankası” kurulmuştur. 28.05.1928 gün ve 1351 sayılı kanunla Ankara şehri İmar Müdürlüğü kurulmuştur.

Tüm bu düzenlemelere rağmen değişmeyen tek şey merkezi yönetimin belediyelere karşı olan güvensizliği olmuştur. Örneğin, bu konuyla ilgili olarak imarla ilgili düzenlemelerde Ankara’nın imarı için yapılan bir plan yarışmasında jüriyi oluşturanların yapısı ele alınabilir. Bu jüriye dönemin belediye başkanı Ali Haydar Bey’in alınmamasına rağmen dönemin önemli bürokratları ve gazetecileri girebilmiştir.¹⁶¹

Neticede 417 sayılı Ankara şhremini Kanunu 1930 yılında çıkarılan 1530 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğü girinceye kadar uygulanmıştır. 1930’lu yıllar belediyeler için bir milat olmuştur denilebilir. Zira bu yıllarda peşpeşe yasalar çıkarılmıştır. İlk önce Belediye Kanunu peşisıra Hıfzısıhha Kanunu, Belediyeler Bankası’nın Kuruluşu Kanunu -ki bu banka daha sonra 1945 yılında kurulacak İller Bankası’nın temelini teşkil edecektir-, Belediye Yollar ve Yapı Kanunu, Belediyeler İstimlâk Kanunu ve Belediyeler İmar Heyeti Kuruluş Kanunu gibi bir dizi yeni uygulama hayata geçirilmiştir.

Özellikle 1530 sayılı Belediyeler Kanunu’nun ruhunu Fransız belediyeciliği etkilediğinden dolayı merkezi yapının yerel yönetimlere karşı olan baskın yapısında bir değişiklik meydana gelmemiştir. Zira bu kanunun içeriğine bakıldığında yerel yönetimlere çok işlevler yüklendiği görölse de merkez tarafından oluşturulan sıkı denetim mekanizması yerel yönetimleri adeta adım atamaz hale getirmiştir denilebilir. İşte böyle bir işleyişin oluşması bile merkezi yapının yerele olan güvensizliğin açık bir göstergesidir. Fakat o yılların kendine has şartlarına bakıldığında özetle şu söylenebilir ki, tek parti yönetimine dayanan 1923–1945 yılları arasındaki demokratikleşme noktasında yerel yönetimler açısından çıkarılan en ciddi adım tabi ki 1530 sayılı Belediyeler Kanunu’dur.

Cumhuriyetin ilk yıllarından çok partili döneme geçinceye kadar geçen süreçte belediye anlayışı noktasında güçlü temellerin atıldığı ama bununla beraber sınırlı bir kentleşmeye paralel olarak toplumsal değişimlerin gözlemlendiği ve hiyerarşik bir düzende organize olmuş bürokratik bir yerel yönetim yapısının egemen unsur olduğu bir dönem akla gelmektedir denilebilir.

1945–1950 yılları arasında Demokrat Parti'nin meclise girmesine rağmen iktidarda olan partinin Cumhuriyet Halk Partisi'ni olması münasebetiyle muhalefetin baskısı neticesinde yapılan bazı demokratik yenilikler dışında bu dönemde kayda değer bir değişiklik meydana gelmemiştir. Fakat 1950 yılında yapılan genel seçimlerde Demokrat Parti'nin ezici bir çoğunlukla iktidara gelince ülkede yeni bir dönem açılmıştır. Bu yeni dönemi açan Demokrat Parti'nin sınıfsal mahiyetinin ve aynı zamanda da neye hizmet ettiğinin değerlendirilmesi, değerlendirmeyi yapanın bakış açısına göre şekillenmektedir. Kimilerine göre sosyal liberalizmin terimleriyle kendini temellendiren ve tek parti otokrasisine karşı, halk adına bayrak açarak “artık söz milletindir” sloganıyla başarıya ulaşan bir siyasi hareketken; kimilerine göre, ülkeyi emperyalist ve kapitalist çevrelere teslim eden egemen bir sınıfın (büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi) kadro hareketidir. Fakat ne mahiyette tarif edilirse edilsin ülkenin gelişimi açısından çok partili döneme geçişle birlikte memlekette üretim kapasitesi artmış, buna paralel olarak milli gelir seviyesi yükselmiş, barajların sayısında hızlı bir artış olmuş ve beraberinde tarımda süratle makineleşme başlamış, karayollarında da düzenli bir ağ oluşturulmuştur. Fakat bu dönemde de değiştirilemeyen en önemli şey geleneksel baskıcılık ve merkezi eğilimler olmuştur.¹⁶² Zira Demokrat Parti'nin, iktidarının ilk yıllarında en çok uğraş verdiği konu, seçimle gelmiş iktidar üzerinde baskı kurmaya çalışan bürokrasinin etkinliğini kırmaya çalışmak olmuştur.

Özdemir, 1950 ile 1960 yılları arasında iktidarda kalan Demokrat Parti'nin, demokrasi anlayışını ve liberal sağcı düşüncesini ne derece içselleştirerek siyasi bir program haline getirerek uygulamaya çalıştığı tartışmalı bir konudur dedikten sonra

¹⁶¹ Ünal Tankut, “Jansen Planı, Uygulama Sorunları ve Cumhuriyet Demokrasisinin Kent Planlama Yaklaşımı”, **Tarih İçinde Ankara Semineri Bildirileri**, Eylül 1981, Ankara 1984, s.303.

¹⁶² Mete Tuncay, “Siyasi Tarih”, **Türkiye Tarihi**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yay., 5.Baskı, Temmuz 1997, c.4, s.178; İlhan Tekeli- İlber Ortaylı, **Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi**, Editör: E. Türkcan, Ankara 1978, s.122.

aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi'nin de sosyal demokrat anlayışı içselleştirme noktasında ciddi sıkıntılar çektiğini belirterek bu noktalardan ötürü 1946 sonrası için kullanılan 'çok partili' dönem adlandırılmasının aslında siyasal bilim literatüründeki manasıyla çoğulculuk (pluralism) anlamına gelmediğini ifade eder.¹⁶³ 1950 yılında iktidara gelen DP'nin programındaki en önemli konulardan birini de devlet sektörünün olabildiğince daraltılarak yönetim mekanizmasının demokratikleştirileceği tezi tutmasına rağmen bu dönemde de merkezi yapı kendini güçlendirmiştir. Fakat yerel yönetimler açısından en önemli gelişme ise belediyelerin gelir kaynaklarının artırılması olmuştur.¹⁶⁴ Fakat aynı dönemde gelirler artmasına rağmen yerel yönetimlerde olan bazı görevler merkeze devredilmeye başlanmıştır. Örneğin Trafik Kanunu ve İmar Kanunu gibi bazı kanunlarla yerele verilen yetkiler çıkarılan yeni kanunlarla tekrar merkeze çekilmiştir.

1960 ila 1980 arası yerel yönetimler Cumhuriyet tarihinde ilk kez merkezi elinde tutan iktidarların, yerel yönetimlerde halktan vize alamaması ve dolayısıyla yerel yönetimlerinde muhalefetin eline geçmiş olmasıdır. Merkezle çevre konumundaki yerel yönetimlerin böyle bir pozisyonda karşı karşıya gelmesi, yerel demokrasi üzerinde ciddi tartışmaların meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca 1970'li yıllarda kentleşmenin getirdiği bazı gelişmelerin ki bunlar içinde özellikle büyükçe belediyelerin sayısının hızlı artması ve birkaç milyonluk şehirlerin vücuda gelerek merkez yapı karşısındaki ağırlıklarını iyiden iyiye hissettirmeye başlaması önemli bir yeri teşkil etmektedir. Bu kapsamda yerel yönetimler, kendilerini merkez karşısında daha özerk bir konuma getirmenin yolunu hazırlayan çalışmalara zemin sağlayacak bir siyasal tartışmanın gündeminde buldu.

Tabii ki yukarıda bahsi geçen dönemi bir bütün olarak ele alıp incelemeyen önce yapılması gereken şey ilk önce o dönemin sosyal, iktisadi ve kültürel yönünün kısa olarak ele alınmasıdır. Bu noktada Özdemir'e göre "*Demokrat Parti'nin ekonomide uyguladığı enflasyoncu politika sonucu özellikle subayların ve Cumhuriyet Halk Partisi döneminde devrimci kadronun çekirdeği olan memurların*

¹⁶³ Hikmet Özdemir, "Siyasi Tarih", **Türkiye Tarihi**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yay., 5. Basım, Temmuz 1997, c.4, s.191.

¹⁶⁴ Yahya Sezai Tezel, "Demokrasi ve Belediyeler", **Demokrasi İçin Toplumcu Düşünce**, Yıl. 1979, Sayı:8, s.187-188.

oluşturduğu sabit gelirlilerin kırılan nüfuzları yanında yaşam düzeyleri de düşmüştür."¹⁶⁵ Aynı zamanda Demokrat Parti bu ekonomik icraatlarının yanında çevre unsurlarına dayanan yeni bir seçkin elit kadro da oluşturmaya gayreti içine girmesi¹⁶⁶ yani başka bir ifadeyle çevreyi merkeze taşımak istemesi bu kapsamda da Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarı boyunca siyasi özgürlükleri güçlendirme adına yaptığı icraatların yanında kamuoyuna ve muhalefete yönelik çeşitli baskıları da derinleştirilmesi darbe için fırsat kollayan ordu içindeki bir grubun harekete geçmesi için bahane olmuştur ve sonuçta 27 Mayıs 1960 tarihinde ülke yönetimi sivillerin elinden alınmıştır.¹⁶⁷

4,5 ay gibi kısa bir sürede 1961 Anayasası hemen hazırlanmıştır. Tuncay'ın ifadesiyle *"Oluşturulan çoğulcu yapının anayasaya yerleştirilen kurum ve kurallar sistemi sayesinde ayakta tutulabileceği iyimserliğine kapılmak 1961'deki anayasa hareketinin temel özellikleri arasında yer alıyor. Aynı şekilde, anayasaya sahip çıkacak sosyal güçlerin gelişimini yine anayasada mevcut imkânlarla özendirmek yerine, yalnızca kurallar ve kurumlar sistemine bel bağlamak ve bunlar çevresinde sonu gelmez tartışmalara kaynaklık etmek de bu anayasa hareketinin bir başka önemli özelliğidir. Bununla birlikte, 1961 Anayasası'nın çoğulcu yapıyı öngören temel düzenlemeleriyle (sosyalist ve İslamcı düşünce ve eyleme konan kısıtlamaların sürmesine rağmen) rejimi, sivil toplum doğrultusunda kimi güvencelere kavuşturduğu özenle vurgulanmalıdır."*¹⁶⁸

1961 Anayasasının 112 ve 116 maddeleri yerel yönetimlerle alakalıdır. Anayasanın 112. maddesi idarenin kuruluş ve görevlendirme esaslarının merkezden ve yerinden yönetim usulüne göre temellendirildiğini, 116. maddeyse yerel yönetimlerin, görevleri ile orantılı olacak bir şekilde gelir kaynaklarıyla mücehhez edilmeleri hükmünü getirmiştir. Fakat teoride bu esasların tayin edilmesine rağmen pratiğin hangi ölçülerde ikame edildiği ise pek tatminkâr edici bir cevaba muhatap olamamaktadır. Ayrıca bu dönemde çıkarılan 6785 sayılı İmar Kanunu çok merkeziyetçi hükümleri içinde barındıran bir yapıya sahiptir. Yine kısa bir süre ömrü

¹⁶⁵ Özdemir, Türkiye Tarihi, s.19.3

¹⁶⁶ Görmez, Yerel Demokrasi ve Türkiye, s.130.

¹⁶⁷ Hamit Emrah Beriş, "Ordu ve Siyaset", **Siyaset**, Editör: Mümtaz'er Türköne, Lotus Yay., Ankara, Eylül 2005, s.437.

¹⁶⁸ Tuncay, Türkiye Tarihi, s.204.

olan ve belediyeleri teftiş bile edebilen bir yapıya sahip Yerel Yönetim Bakanlığı da bu dönemde kurulmuştur.

1960'lı yıllarda ivme kazanan kentleşme süreci yerel yönetimler açısından olumlu bir gelişme olarak gözükmese de 1970'li yıllara kadar yerel yönetim anlayışı yönettiği halktan kopuk, içine dönük ve bir o kadar da merkezîyetçi bir görünüm arz etmiştir. Fakat 70'li yılların ikinci yarısından itibaren yerel yönetimlere katılımın önemi üzerinde belediyecilik hareketi bağlamında oluşan olumlu etkiler sayesinde durulmaya başlandı. Bu gelişmelere paralel olarak belediye birliklere, vakıflar, belediyelerin teşviki katılımı ve öncülüğüyle kurulan kooperatifler, belediye ve halk ortaklığı ile kurulan şirketler meydana gelmiştir. İşte tüm bu gelişmeler yerel yönetimlerin kendi içinde demokratikleşmesi gerektiğinin altını çizen gelişmeler olmuştur.¹⁶⁹

Bu dönemin en önemli olumsuz yönlerinden biri yerel yönetimlerin gecekondulaşmaya göz yumması olmuştur. Bu göz yummanın arka planındaysa yerel siyasilerin oy kaygısı vardır. Zira *“siyasal hareketlenme ve kültürlenme ve gecekondulunun marjinalliğinden kaynaklanan etkili güçler tarafından beslenen kentsel bütünleşme sürecinin son aşaması siyasal eylemdir. Böyle bir eylem gecekondulunun talep ve ihtiyaçlarını temin eder. Yerleşim sürecinde siyasal faaliyet, siyasal makam ya da bu makamların adayları ve siyasal partilerle temas ve pazarlık talep karşılama siyasetinin parçası konumundadır.”*¹⁷⁰ Merkezi hükümetlerinse bu göz yummalara karşı tepkisi gecikmemiştir. Bu kapsamda yerel yönetimlere mali yaptırım uygulamışlardır.¹⁷¹ Kısacası 1960–1980 dönemi belediyeler açısından merkeze bağımlılığın arttığı, aynı zamanda da gelirlerinin azaldığı bir döneme tekabül etmektedir.

Ülke 12 Eylül 1980 tarihinde yeni bir döneme daha girerken devlet yönetimi seçimle gelmiş merkez organlarını (parlamento, hükümet) dağıtmak zorunda kalmıştır. Bu süreci meydana getiren 12 Eylül müdahalesi yerel yönetimler için de çok geçmeden aynı yolu takip ederek 25 Eylül 1980 tarihli ve 2303 ve 2304 sayılı

¹⁶⁹ Sadun Emrealp, “Yerel Yönetimler ile Sivil Toplum Kuruluşları Arasında İşbirliği”, **Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayın Dizisi**, No:109, Sayı:1, c.2, s.54-55.

¹⁷⁰ Karpat, Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm, s.292.

¹⁷¹ Veysel Bilgiç, “Kamu Yönetimi Reformu Bağlamında Türk Yerel Yönetimlerinin Tarihi Gelişimine İlişkin Bir Değerlendirme”, **Kamu’da Sosyal Politika Dergisi**, Sayı:7, Mart 2007, s.15.

yasalarla seçimle göreve gelmiş olan belediye başkanlarının görevine son verilirken, il genel ve belediye meclislerini de feshetmiştir. Belediye başkanlıklarına genellikle vali ve kaymakamlar, emekli olmuş askerler ya da diğer kamu görevlileri atanmıştır.¹⁷² Aynı zamanda Sıkıyönetim Kanunu'na bir madde eklenerek sıkıyönetim komutanlıklarının yerel yöneticilerin görevden alınması ya da işlerine son verilmesi için verdikleri kararların ilgili kurum ve organlarca hemen yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷³

1980'li yılların ikinci yarısında belediyeler, kaynak ve yetki elde etme açısından önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Bu dönemde ilk kez yerel yönetimlerin demokrasinin beşiği olduğu fikri hükümetlerce dillendirilmeye başlanmıştır.¹⁷⁴ Yine bu dönemde çıkarılan düzenlemelerle ana belediyelerle büyük kentlerin sınırlarının daha da genişlemesini sağlayan kanunlar çıkartılırken yerel yönetimlerin gelirlerini artırmaya matuf kanuni düzenlemeler de yapılmıştır. Fakat sonuç olarak bu dönem kentler üzerinde merkezin hâkimiyetini perçinlerken yerel yönetimlerin gelirlerini artırmıştır diyebiliriz.

1982 yılında kabul edilen yeni anayasanın ruhu birey ve toplumun sınırlandırılmasını esas alarak iktidarın önünü açmış başka bir ifadeyle yönetilenlerden çok yönetenlere hizmet etmiş¹⁷⁵ bu durum da hem merkezi demokrasinin gelişimine hem de yerel demokrasinin gelişimine olumlu katkı sağlayan bir işlev görmemiştir. 1982 Anayasası ile yürütmenin içyapısında meydana gelen değişimler teorik açıdan merkeziyetçiliği artmıştır.¹⁷⁶ Merkeziyetçiliğin arttığı böyle bir yapıda dört eğilimi birleştirme iddiasıyla yola çıkan Anavatan Partisi %45 gibi bir oy çokluğuyla iktidara gelmiştir ve 1991 yılına kadar da iktidarda kalmıştır.¹⁷⁷ Bu yeni dönem yerel yönetimler noktasında geçmişten devralınan sorunların çözümlenmesi konusunda merkezi hükümetin önemli girişimlerde bulunduğu bir süreci ifade etmektedir.¹⁷⁸

¹⁷² Bülent Tanör, "Siyasi Tarih", **Türkiye Tarihi**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınları, 5. Baskı, Temmuz 1997, c.5, s.32 ve Kemal Görmez, Yerel Demokrasi ve Türkiye, s.139.

¹⁷³ Görmez, Yerel Demokrasi ve Türkiye, s.139.

¹⁷⁴ Emrealp, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayın Dizisi, s.56.

¹⁷⁵ Tanör, "Siyasi Tarih", Türkiye Tarihi, s.49.

¹⁷⁶ Tanör, "Siyasi Tarih", Türkiye Tarihi, s.44.

¹⁷⁷ Beriş, "Ordu ve Siyaset", Siyaset, s.443.

Bu kısa süre içerisinde yerel yönetimlerle ilgili olarak çıkarılan yasaları bir, kent yönetimiyle alakalı olanlar; iki, belediyenin görevleriyle ilgili olanlar; üç, belediyenin gelirlerinin artırılmasına yönelik olanlar diye üç başlık altında toplayabiliriz. Fakat tüm bu iyi niyetli yaklaşımlar ile 1984 sonrasında demokrasinin gelişimi adına atılan adımlar merkezîyetçi anlayışın çok ciddi manada değişikliğe uğramasını sağlayamamıştır.

Toplumlarda sorunların tartışıldığı ve meşruiyet içinde çözümlerin ortaya sunulduğu bir zemin olarak karşımıza çıkan siyaset kurumunun ülkemizdeki gelişiminin doksanlı yıllarda bir hayli sorunlu olduğu görülebilir.¹⁷⁹

20 Ekim 1991 milletvekilliği seçimlerinin birincisi Doğru Yol Partisi ile ikincisi Sosyal Halkçı Parti “demokratikleşme” konusunda gayet vaatkar olan bir hükümet programıyla halk nezdinde iyimser bir havanın hâkim olduğu bir zeminde iktidara gelmelerine rağmen ne var ki böyle bir havada oluşan yeni hükümet kendisinden beklenildiği gibi yasama faaliyetlerinde bir türlü bulunamadı. Demokratik ve yeni anayasa fikri çabucak unutuldu ve sadece Anayasanın bazı maddelerinde değişikliklere gidilmekle yetinildi.¹⁸⁰ Bu çerçevede yerel yönetimlerle ilgili olarak da ciddi bir açılım sağlanamadı. Fakat Habitat süreciyle birlikte dünya ölçeğinde meydana gelen yerel yönetimler anlayışındaki değişimler, Türkiye’yi de içine alacak şekilde gelişmelere sebebiyet verdi.¹⁸¹

1995 yılının Aralık ayında yapılan milletvekilliği seçimlerinde yerel yönetimlerde gösterdiği başarıların adeta bir semeresini alan Refah Partisi seçimlerin galibi olarak çıktı. Fakat tek başına hükümeti kuracak milletvekili sayısına ulaşamadığı için Doğru Yol Partisi ile ortak olarak Büyük Birlik Partisi’nin de dışarıdan destek vermesiyle iktidar koltuğuna oturdu. Ne var ki yine yerel yöneticilerinin yani bazı belediye başkanlarının yaptığı faaliyetler ve açıklamalarından dolayı 28 Şubat 1997 başlayan süreçten sonra iktidarı devretmek zorunda kaldı. Bu kadar kısa bir sürede ise yerel yönetimlerle ilgili olarak ciddi bir adımın atıldığını söylemek zordur. Daha sonra kurulan hükümetler yerel yönetimler noktasında kayda değer bir yenilik yapamadı, zira bu dönemde genelde ülke demokrasisi

¹⁷⁸ Metin Heper, “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Sorunu ve Bazı Öneriler”, **İdari Hukuku ve İlimleri Dergisi**, Yıl6, Sayı:1-8 s.171.

¹⁷⁹ Naci Bostancı, “Türkiye’nin Geleneği”, **Türkiye ve Dünya**, Editör: Erdinç Yazıcı, İlke-Emek Yay., s.137.

¹⁸⁰ Tanör, “Siyasi Tarih”, Türkiye Tarihi, s.88-89.

¹⁸¹ Emrealp, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayın Dizisi, s.56 .

örtülü olarak da olsa baskı altına alınmıştı.¹⁸²

1999 yılında yapılan genel seçimlerinin sonucunda mecliste Demokrat Sol Parti, Anavatan Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nden oluşan çok partili bir hükümet kuruldu. Bu dönemde de merkezi yapıdan özerk işleyen bir yerel yönetim anlayışı hâkim kılınmadı.

3 Kasım 2002'de iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetiyse programına yerel yönetimi daha fazla önem vereceğini belirten maddeler koymasına¹⁸³ rağmen bunları programındaki manasıyla icraata dökebilecek bir ortamı oluşturamadı. Zira kamu yönetimini yeniden yapılandırmak için başlattığı geniş kapsamlı girişim “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı” olarak hazırlanmıştır. Hazırlanan bu kanun tasarısının çoğu maddesi Genel Kurulda kabul edilmiş olmasına rağmen Meclis gündeminde beklemektedir.¹⁸⁴

Bu dönemde yerel yönetimler açısından önemli sayılabilecek olan Belediye Kanunu'nu 3.7.2005 tarihinde, Büyük Şehir Belediye Kanunu'nu 10.7.2004 tarihinde ve buna bağlantılı olarak Belediye Meclisi Çalışma Yönetmeliği'ni 9.10.2005 tarihinde, İl özel İdare Kanunu'nu 22.2.2005 tarihinde, Gıdaların Üretimi, Tüketimi Ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Karamamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkındaki Kanunu 27.5.2004 tarihinde, İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmeliği 14.7.2005 tarihinde, Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nu 26.5.2005 tarihinde, Kabahatler Kanunu'nu 30.3.2005 tarihinde kabul ederek hayata geçirmiştir. Bugün gelinen noktada küreselleşmenin etkisiyle de özelde Avrupa genelde ise dünya ülkeleri ile iyi bir etkileşim içine girmek isteyen Türkiye bu kapsamda yaptığı girişimler neticesinde Habitat II Küresel Eylem Planı çerçevesinde uluslararası kuruluşlar ve dünya kamuoyu nezdinde kendi taahhütlerini içeren “Ulusal Rapor ve Eylem Planı”nı yayınlamıştır. Eylem Planı'nın ruhunuysa “kentte bağlılık”, “yapılabilir kılmak” ve “yönetişim” ilkeleriyle açıklamaktadır. Aynı zamanda da Türkiye AB politikaları bağlamında 19 Mart 2001 tarihinde “Topluluk Müktesebatını Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programı” hazırlamıştır. Tüm bu gelişmeler gerek merkez ve yerel yönetimler arası ilişkiler gerekse sivil toplum bu yapılarla olan ilişkisinin nasıl bir zemine oturacağını ipuçlarını bize verebilecek mahiyette gözükmektedir.

¹⁸² Beriş, “Ordu ve Siyaset”, Siyaset, s.444–445.

¹⁸³ İsmail Safi, **Türkiye’de Muhafazar Siyaset ve Yeni Arayışlar**, Lotus Yay., Ankara, Temmuz 2007, s.338–342.

¹⁸⁴ Tuncay Önder, “Kamuda Yönetim Reformu”, **Kamu’da Sosyal Politika Dergisi**, Ankara 2007, Sayı:1, c.2, s.5.

d.Birleşmiş Milletler Örgütü Ve Yerel Yönetimler Kapsamında Türkiye

BM'nin 1972 yılında Stockholm'de düzenlediği “İnsan Çevresi” konferansında oluşmasına karar verilen “Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu”nun yayınladığı “Ortak Geleceğimiz” isimli raporda yerel yönetimlere çeşitli roller verilmiştir. Bu raporda kentlerin iyileştirilmesi için sunulan bir dizi önerinin arasında “yerel yönetimleri de güçlendirmek” projesi adıyla yerel yönetimlere atfedilen roller, merkezi yönetimin politikalarının daha etkin sonuç verebilmesi açısından mahallinde uygulanmasına yönelik düzenlemeleri istemektedir. Bu gelişmelerden yaklaşık yirmi yıl sonra 1992 yılında Rio de Janeiro'da 178 ülkeden binlerce resmi temsilcinin katıldığı ve “Dünya Zirvesi” olarak isimlendirilen “Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı” toplanmıştır. Bu konferansın en iyi bilinen belgesinin adı “Gündem 21”dir. Bu belgenin yerel yönetimlerle alakalı 28'inci Bölüm'deki temel hedef ve yaklaşımlar da katılımcılık esasının üzerine teşkil edilmiştir. Bu noktadan hareketle her ülkedeki yerel yönetimlerin, yaptıkları uygulamalarda belde halkını da içine alacak bir şekilde yönetişimi esas almaları istenmiştir. Bu minvalde “Yerel Gündem 21”lerini oluşturmaları öngörülmüştür. Rio sonrasında 1994 yılında Kahire'de düzenlenen “Birleşmiş Milletler Nüfus ve Kalkınma Konferansı” da yerel yönetimlerin işleyişini etkileyecek olan yerel yönetimler-sivil toplum kuruluşları arasındaki koordinasyonu, işbirliğini ve iletişimini geliştirmeyi hedefleyen davetler yaptı. 1995 yılında yapılan “Kopenhag Sosyal Gelişme Konferansı” demokrasinin şeffaf bir şekilde gelişiminin ancak toplumsal ve insan merkezli politikaların hayata geçirilmesiyle sağlanacağını dile getirdi. Aynı yıl Pekin'de toplanan “Dördüncü Dünya Kadın Konferansı”nda birçok ülkede merkezi yönetimlerin, sivil toplum kuruluşları üzerindeki baskısına dikkat çekildi.¹⁸⁵

Bu kapsamda Türkiye'de Habitat II Küresel Eylem Planı çerçevesinde uluslararası kuruluşlar ve dünya kamuoyu nezdinde kendi taahhütlerini içeren “Ulusal Rapor ve Eylem Planı”nı yayınlamıştır. Eylem Planı'nın ruhunuysa “kentte bağlılık”, “yapılabilir kılmak” ve “yönetişim” ilkeleriyle açıklamaktadır. Bu ilkeleri hayata geçirmek için yapılması planlanan yeni “yerel yönetimler reformu”nun mahiyetinin ülke şartlarını da dikkate alarak nasıl olması gerektiği üzerinde yapılan tartışmalar da hız kesmeden devam etmektedir.

---

¹⁸⁵ Emrealp, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayın Dizisi, s.46-52.

e. Avrupa Birliği Ve Yerel Yönetimler Kapsamında Türkiye

Küresel bir güç olma hedefine doğru yol almak isteyen AB, gelişimi açısından verdiği kararlarda olabildiğince vatandaşlarına yakın bir mekanizmanın işleyişini sistemine hâkim kılmak için “Masstrich Anlaşması”nı bir ilkeler bütünü olarak ortaya koyarken, AB vatandaşlarına yakınlığı sebebiyle “yerel ve bölgesel yönetimleri” ve “AB kurumlarını” Avrupa vatandaşları arasında daha yakın ilişkiler sağlanmasında ve entegrasyon sürecindeki politikaların istenilen menzile varmasında, anahtar kurumlar ve temel bağlar olarak algılamaktadır.¹⁸⁶

Bu nedenle AB 7 Şubat 1992’de imzalanan Massrich Anlaşması ile bir “dayanışma organı” mahiyetinde olan “Bölgeler Komitesi”nin kurulmasına karar verilmiştir. Avrupa Birliği üyesi olan ülkelerin çeşitli şekillerde seçerek gönderdiği yerel temsilcilerden oluşan 222 üyeli Bölgeler Komitesi Mart 1994 yılından itibaren aktif olarak çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalardaki temel amaç ise şöyle özetlenmektedir: “*Üye ülkelerin merkez yönetimleri dışındaki yerel ve bölgesel yönetimlerinin de Birliğin karar alma sürecine etkide bulunması ve dolayısıyla Avrupa Birliği’nin ekonomik, sosyal ve siyasal bütünleşmesinde önemli rol oynamasıdır. Aynı zamanda 1 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması, komitenin danışma organı statüsünde olduğunu teyit etmiştir.*”¹⁸⁷

Aynı zamanda AB’nin Yapısal Fonlar ve bunlara ek olarak Kaynaşma Fonu tarafından sağlanan fonlar ve Avrupa Yatırım Bankası kredileri aracılığıyla bölgeler arası dengesizlikleri giderme adına yapılan proje çalışmalarına destek vermektedir. Bu fonların yanında Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu da “*Üye ülkelerdeki yerel yönetim birimleri tarafından yönetilen veya yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları alanına giren ve fonun desteklediği öncelikler kapsamına giren projeler içinde önemli bir kaynak olarak hizmet etmektedir.*”¹⁸⁸

13 Ekim 1999 tarihinde Türkiye tam üyeliğe aday gösterilmiştir. Bu gelişmenin akabinde Türkiye’ye somut bir Katılım Ortaklığı Stratejisi önerilmiştir. 10–11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesinde aday ülke olarak kabul edilen Türkiye’den zirve Sonuç Bildirgesinde ifade edildiği üzere bir “Katılım Ortaklığı” hazırlaması öngörülmüştür. Bu gelişmeler

¹⁸⁶ İlhan Tekeli, Selim Aklın, **Avrupa Birliği Türkiye ve Yerellik**, UCLG-MEWA (IULA-EMME), 2.Baskı, Şubat 2005, s.79-104.

¹⁸⁷ **Yerel ve Kentsel Politikalar**, Editörler: M.Akif Çukurçayır- Ayşe Tekel, Çizgi Kitapevi, 1.Baskı, Eylül 2003, s.150-153.

¹⁸⁸ Yerel ve Kentsel Politikalar, s.160-163.

üzerine Türkiye 19 Mart 2001 tarihinde “Topluluk Müktesebatını Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program”, 26 Mart 2001 tarihinde komisyona vermiştir. Bu kapsamda Ulusal Program’da çizilen hedeflere ulaşmak için Ekim 2001’de 34 maddeden oluşan anayasa değişikliği TBMM’de görüşülerek kabul edilmiştir. Bu değişikliklere ek olarak 2002’nin Ocak ayında Medeni Kanun kabul edildi. Şubat, Nisan ve Ağustos 2002’de yapılan düzenlemelerle de bireysel ve kültürel hakların önündeki engeller kaldırıldı.

Sonuç: Neticede buraya kadar ele alınan konuları kısa bir özetleme yapacak olursak; Osmanlı devletinde klasik şehir anlayışından modern şehir anlayışına geçmek istemekteki temel amacın kolay, etkin ve ucuz bir biçimde yerel hizmetleri yerine getirmek, aynı zamanda da devletin katı bir merkeziyetçi yapı arz eden görüntüsünü de belediyelerin yönetimine halkı dahil ederek bir nebze de olsa daha demokratik bir hale çevirmek olduğu göz önüne alınırsa yapılan düzenlemelerle ne belediyelerin halkla kucaklaşırabilirdiği ne de daha üstün ve verimli bir hizmetin sunulmasına ciddi manada katkı sağlanabildiği söylenebilir. Tabî ki sonucun bu şekilde tecelli etmesini vesilelerinin ne olduğu incelendiğinde karşımıza en ciddi gerekçe ülkenin tarihi sürecinden süzülüp gelen yönetim geleneğinin buna müsaade etmemesidir. Bu durum ancak çok partili hayata geçişle değişmeye başlarken kentleşmenin hızlanmasıyla birlikte de sürat almış ve belediyeler merkez karşısında ağırlığını hissettirmeye başlamıştır diyebiliriz. Fakat şu anda yerel yönetimleri merkezi yönetim karşısında zorlayan en büyük sorunun yetkilerin ve kaynakların merkezi temsil edenlerin elinde bulunmasıdır. Ancak bu noktada daha özerk bir niteliğe sahip yerel yönetim anlayışına geçişte en önemli görev sivil topluma düşmektedir. Yani yerel yönetimlerle ilgili olarak çıkarılmak istenen kanunların birinci derecedeki takipçisi olmak sivil toplumun görevidir.

Türkiye’nin kendi iç şartları, gerekse BM ve AB ile olan ilişkileri sebebiyle üstlendiği sorumluluk neticesinde, yerel yönetimlerle ilgili yasalar çıkarılırken en hassas engellerin başında bir, merkezi idarenin mutlak manada olgunlaşmadan yerel yönetimlere yetki devretmesi ülkeyi bölünme tehlikesiyle karşı karşıya getirir mi sorusudur ki bu soru üzerinde ciddi manada durulması gereken bir noktayı işaret etmektedir. İki, teknik açıdan oluşabilecek olumsuzluklar ki bunları da iki başlık altında toplayabiliriz. Birincisi yerel yönetimlerin kendi içinden kaynaklanan sorunlar. Yani yerel personelin ve seçimle gelen yöneticilerin gerekli toplum anlayışına sahip olan bir bilgi birikiminde olamamaları,

ikincisiyse yerel yönetimlere merkezin hangi kaynaktan ne şekilde kaynak aktarabileceği sorunudur. Zikri geçen bu sorunlara bir de dış sebep olarak küreselleşmenin ulus devleti ve yapısı içerisinde barındığı sosyal devlet anlayışını zorlayan boyutu eklenmektedir.

Bu sorunların içerisinde sosyal politikaların uygulanması noktasında yerel yönetimler ve merkezi yönetim ilişkisinin nasıl bir mahiyet taşıyacağı ve sivil toplumun rolünün bu çerçevede ne olacağı da önemli bir soruyu oluşturmaktadır. Bu noktada meydana gelebilecek olumsuzlukların telafi edilmesi için özellikle batı kaynaklı olarak “sosyal diyalogun” geliştirilmesi fikri sıkça gündeme getirilmektedir.¹⁸⁹ Aslında tarihimizin koordinatlarını temelini oluşturan değerler incelendiğinde uzlaşma içinde birbirini anlayarak sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı anlamlandırma noktasında işlev görmüş olan Ahilik gibi yapıların mevcudiyeti kültürümüzün derinliklerinde mevcuttur.

Sosyal diyalog temelde uzlaşma kültürüne dayalı bir sistemler bütünü olarak ifade edilmektedir. Bu yapıya içerisinde barındırdığı sistemlerin tümüne karşılıklı anlayış ve uyum sürecini benimsetmiş, üst yapı olarak bakılır.¹⁹⁰ Diğer bir anlatımla sosyal diyalog kavramını demokratik toplumlarda sosyal tarafların ve onların temsilcilerinin temel ekonomik ve sosyal politikalarının belirlenmesinde söz sahibi olmalarını sağlayacak bir mekanizma olarak tanımlamak mümkündür.

---

¹⁸⁹ Mehmet M. Özyayın, “Kamuda Etkin Diyalogu Güçlendirme Konferansı”, **Memur-Sen Yayınları**, Eylül 2007, s.40.

¹⁹⁰ M. Çağlar Özdemir, “Kamuda Etkin Diyalogu Güçlendirme Konferansı”, **Memur-Sen Yayınları**, Eylül 2007, s.72.

II. BÖLÜM

SİVAS HAYAT AĞACI DERNEĞİ

A. SİVİL TOPLUM VE YEREL YÖNETİMLER

1. Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler İlişkisi

Devletin işleyişinin mahiyetinde meydana gelen paradigma değişiminin neticesinde yerel yönetimlerin merkezin yetkilerini üstlenmesi gerektiğine yönelik yeni yaklaşımın revaç bulmasına ek olarak yerel yönetimlerin “stratejik” yönetimlerinin gereğinin doğuşuna paralel olarak STK’nın yerel yönetimlerde temsil edilebilirlik alanı da genişlemiştir. Aynı zamanda “yeni yönetişim” ile birlikte vatandaşları temsil eden kuruluşların yönetimlerde temsil edilmeleri ve hesap sormaları yaygın bir uygulamaya dönüşmüştür. Özellikle yerel yönetimlerin stratejik plan oluşturma süreçlerinde bir “paydaş” olarak tanımlanan STK, hem planın hazırlanması ve dolayısıyla hedeflerin belirlenmesi, hem de uygulamaların denetlenmesinde faal bir görev üstlenmeye başlamışlardır.¹⁹¹ Bu kapsamda en önemli uygulamaların başında 1992 yılında Rio’da BM üye ülkeler tarafından 21. Yüzyıl küresel hedefi olarak benimsenen “Gündem 21” başlıklı eylem planına dayanan “Yerel Gündem 21” gelmektedir. Bu uygulama öncelikle yerel sürdürülebilir kalkınma sorunlarının çözümüne yönelik uzun dönemli, stratejik bir planın hazırlanması ve uygulanması yoluyla yerel düzeyde Gündem 21’in hedeflerine ulaşmasını amaçlayan katılımcı, çok sektörlü bir süreç olarak tarif edilebilir.¹⁹²

Yerel Gündem 21 Programı kapsamında oluşturulan başlıca yerel yönetişim mekanizmaları, Kent Konseyleri, çalışma grupları, kadın ve gençlik meclisleri ve özel ilgi gruplarına yönelik çocuklar, yaşlılar ve engelliler platformlarından meydana gelmektedir.¹⁹³

Yerel gündem 21 yerel yönetimlerin desantralize, katılımcı ve sivil toplum kuruluşları ile daha etkin bağlar kurulmasını ön plana alan yaklaşımın hayata geçirilmesi noktasında çok büyük önem arz etmektedir. Fakat bu programın hayata geçirilmesi aşamasında belediyelere eleştiriler yöneltilmektedir.¹⁹⁴ Lazım olan

¹⁹¹ Recai Coşkun, , “Sivil Toplum Kuruluşları”, **Kent ve İnsan**, Editör: Hulusi Sentürk, Yerel Siyaset Dergisinin Eki, Okutan Yay., s. 37–38.

¹⁹² Sadun Emrealp, **Yerel Gündem 21 El Kitabı**, IULA-EMME Yay, Ağustos 2004, s. 13-26

¹⁹³ <http://www.mahalli-idareler.gov.tr>

¹⁹⁴ Emreralp, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayın Dizisi, s.61.

gerekli bilinç düzeyinin hem sivil toplumu hem yerel yönetimleri hem de bu iki yapının daha uyum içinde çalışması için zemin hazırlaması gereken merkezi yönetimleri tamamen kapsayarak gelişmesi gereklidir. Bu üç yapıyı da birbirine zorunlu olarak iletişim kurmaya sevk eden en önemli konuya sosyal politikaların nasıl hayata geçirileceğidir.

2. Sosyal Politikalar Bağlamında Sivil Toplum ve Yerel Yönetimler

Genel anlam itibarıyla gelir ve servet dağılımı politikalarını içeren “sosyal politika” sosyoloji açısından sosyal sorunların belirlenmesi ve bunların mahiyeti olarak ele alınmaktadır. Sivil toplum kuruluşları açısından bakıldığında değişik sosyal kesimlerin yaşama şartlarını daha güzele taşımak amacıyla yapılan uygulamalarla bu kapsamda merkezi ve yerel yönetimler tarafından başvurulan tedbirler ve düzenleyici politikaların bütünüdür.¹⁹⁵ Bu noktada devlet artık klasik merkezîyetçi yapıdan vazgeçerek karar alma sürecine sivil toplum kuruluşlarını da katmak istemektedir. Yapılan çeşitli şuralara davet edilen sivil toplum kuruluşları bu meyanda sosyal politikaların oluşumuna ciddi manada katkı sağlamıştır. Bugün gelinen noktada şehir ve kasaba nüfusunu oluşturan zengin ve yoksul insanlar arasında toplumsal uzlaşmayı temin ederek, sosyal barış içerisinde hayatlarını sürdürmelerini sağlamaktan birinci derecede sorumlu olanlar yerel yönetimlerdir. Şehirlerin kendine has yapılarını dikkate alarak sosyal politika üretmek isteyen yerel yönetimler, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin topluma sunulmasında aktif bir rol almalıdır. Bu görev bugünkü sosyal belediyecilik anlayışının ruhuna da uygun düşmektedir. Ayrıca demokratik ve sivil katılıma da önem vermek, yerel sosyal faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Bütün bunlar da bize göstermektedir ki yerel bazda ortaya çıkan yerel sosyal sorunların çözümü yerel ölçekte ele alınan tedbirlerle gerçekleşecektir. Bu kapsamda sosyal koruma programlarına daraltılmış projelerle mahallerden başlanmalıdır.¹⁹⁶ Yapılacak sosyal yardım ve sosyal hizmetler üzerinde durulması gereken en kritik nokta yardımı alacakların iyi tespit edilmesi yani “benden olsun çamurdan olsun” mantığı yerine¹⁹⁷

¹⁹⁵ Seyyar, Sosyal Politikalar, s.243-244

¹⁹⁶ Ali Rıza Albay, “Türkiye’de Kamusal Sosyal Hizmetlerin Algılanması ve Uygulanması Sorunu”, **Birinci Sosyal Hizmetler Şurası**, SHEK Genel Müdürlüğü, Nisan 2004, Ankara, s.605

¹⁹⁷ Zeynep Ögmez, “Türkiye’nin Hemşehrilik Bilinci”, **Anadolu Gençlik**, Nisan 2004, s.6-8

muhtaçlık kriterini dikkate almaktır. Bu açıdan sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin fakir ve muhtaç insanlara sunumunda sağlıklı bir işleyişin oluşturulması için geliştirilen projelerin uygulanmasında merkezi yönetimler, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının el ele vererek hareket etmesi gerekmektedir.¹⁹⁸

B-SOSYAL POLİTİKALARIN UYGULANMASI NOKTASINDA HAYAT AĞACI DERNEĞİNİN KONUMU

Dünyayı saran küreselleşme rüzgârının etkisiyle yeryüzünde oluşan adaletsiz servet dağılımı sosyal sorunları ve sosyal riskleri doğurmuştur.¹⁹⁹ Bu sorunların en önemlilerinden birisi de yoksulluktur. Ortaya çıkan yoksulluk sorununun telafi edilmesinde kamusal sosyal güvenlik sistemlerinin yetersiz kalması yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede hem yoksulluğun telafisine hem de liberal politikalara ve serbest piyasa ekonomisinin gelişimine katkı sağlaması amacıyla sivil toplumun devreye girmesini isteyen reçeteler neo liberaller tarafından sıkça gündeme getirilmektedir. Neo liberaller bu kapsamda devletin ve dolayısıyla yerel yönetimlerin STK'ları bir rakip olarak görmekten ziyade partner olarak görmesini isterler.

Fakat burada asıl önemli olan nokta sermayenin devleti temsil eden merkezi ve yerel yönetimlere aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarına yoksullukla mücadelede nasıl bir rol biçtiğinden ziyade ortada bulunan sosyal risklerin ve sosyal sorunların giderilmesinde ortaklaşa nelerin yapılması gerektiğinin tespit edilmesidir. Bu çerçevede merkezi ve yerel düzeyde yoksullukla mücadele yöntemlerini şöyle sıralayabiliriz:

- a) Sosyal koruma kapsamındaki bakanlıklar ve kurumlar tek çatı altında toplanmalıdır.
- b) Yerel sosyal kurumlar yeniden yapılandırılmalıdır.
- c) Kamusal yardımlar sosyal şarlara bağlı olarak uygulanmalıdır. Sosyal yardım miktarları muhtaçlık derecesine göre belirtilmelidir.
- d) Sosyal hizmet alanında gönüllü elamanlar yetiştirilmelidir.

¹⁹⁸ Kadir Fidancı, Fatih Kılıç, Ufuk Armut, Ali Rıza Albay, "Sosyal Hizmet Mesleğinin Tanımı ve Müdahale Alanları", **Birinci Sosyal Hizmetler Şurası**, SHEK Genel Müdürlüğü, Nisan 2004, Ankara, s.631.

¹⁹⁹ Mustafa Güçlü, "Küreselleşmenin Tarihi Seyri", **Türkiye Günlüğü**, Güz 2006, Sayı:86, s.111-118

e) Aktif istihdam politikaları kapsamında mesleki beceri kursları düzenlenmelidir.

f) Proje sahiplerine ve girişimcilere maddi ve lojistik destek sağlanmalıdır.

g) Üretime yönelik projelerin finansmanında AB fonlarından yararlanmalıdır.

h) Bakıma muhtaç, hasta, yaşlı ve(ya) özürülere evde sosyal bakım hizmetleri uygulanmalıdır.

ı) Belediyeler, STK'larla beraber sosyal koruma projelerine ağırlık verilmelidir.

Çalışmamız genel anlamda bu sorunları din sosyolojisi açısından objektif bir bakış açısıyla incelerken örnek olarak 2006 yılında Sivas'ta kurulan Hayat Ağacı Derneği'ni merkeze alarak sosyal politikaların hayata geçirilmesinde sivil toplum ve yerel yönetimler etkileşimini ele alan bir yaklaşım sergileyeceğiz.

Türk toplumu akrabalık gibi birincil grup ilişkilerine dayanan oluşumlara değer verdiği ölçüde aynı şekilde ikincil grup ilişkiler kapsamında olan gönüllük ve şahsi iradeye dayanan oluşumları da tarih boyunca hep önemsemiştir. Ülkemizdeki sivil örgütlenmeler diğer bir anlatımla ikincil ilişkilere dayanan gönüllü birliktelikler²⁰⁰ hayır kurumları, dernekler ve vakıflar şeklinde kendini Sivil Toplum Örgütü olarak göstermektedir.

Sivil toplum Batı'da çatışmacı bir toplum sürecinin sonucunda ortaya çıksa da²⁰¹ Türk kültürünün kendine has yapısından ve değerlerinden dolayı ülkemizdeki gelişimi tarihi mirasın²⁰² etkisiyle Batıdaki seyrin tersi istikametinde olmuştur. Ülkemizdeki sivil toplumun gelişim süreci çatışma zemininde değil birlik, beraberlik ve dayanışma zeminde gelişmiştir. Sivas Hayat Ağacı Derneği de bu zemin üzerinde kurulmuş bir sivil toplum örgütüdür. Sosyal politikalar üreterek yoksullukla mücadele etme yolunda faaliyet yapan bu derneğin araştırma konusu seçilmesindeki en büyük etken, Sivas halkına güven telkin eden yapısı ve yerel yönetimle etkileşim içine girebilmesidir. Bu kapsamda Sivas Hayat Ağacı Derneği'nin kuruluşu, örgütsel

²⁰⁰ Mete Tuncay, "Sivil Toplum Kuruluşları ile ilgili Kavramlar", **Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.9.

²⁰¹ Mustafa Güçlü, "Aydınımız ve Sivil Toplum Kavramı", **Haber Ajanda Dergisi**, Haziran 2008, Yıl.3, Sayı:26, s.45.

²⁰² Mustafa Güçlü, "Ahilik, Loncalar ve Sivil Toplum", **Haber Ajanda Dergisi**, Ekim 2008, Yıl.3, Sayı:30, s.78-80.

yapısı, faaliyetleri, işleyişi ve projelerine değinilerek sosyal politikaları hayata geçirme noktasında yerel yönetimlerle etkileşimi üzerinde araştırma yapılmıştır.

1. Türkiye’de Sosyal Bir Sorun Olarak Yoksulluk

Yoksulluk kavramının mahiyeti ve boyutu ülkeden ülkeye farklılık arz etse de insan yaşamının kalitesini tehdit etmesi bakımından bütün ülkelerde en büyük sosyal risklerin başında gelir. Netice itibariyle yoksulluk bütün toplumları etkileyen ve üzerinde çözüm üretilmeye çalışılan ortak bir sosyal sorun olarak dünya gündeminde durmaktadır ki ülkemizde de durum aynıdır.

Mutlak ve göreceli yoksulluk olmak üzere iki alt başlık altında ele alınabilecek yoksulluk kavramı maddi nitelikteki mahrumiyetler sebebi ile kaynaklara ve üretim faktörlerine erişememe ve böylece asgari hayat düzeyini sürdürecekt gelirlerden yoksun bulunulması halidir.²⁰³ “*Sosyal boyutuyla yoksulluk insan haysiyetini ve şahsiyetine yaraşır bir hayat düzeyinin altında, maddi yönden tam anlamıyla veya nispi olarak yetersiz olma durumudur.*”²⁰⁴

Dünyada yaşanan küresel ekonomik krizler Türkiye nüfusunun büyük bir kısmının hayatını olumsuz yönde etkiler bir duruma ulaşmıştır. Bu durum gelir dağılımında mevcut olan adaletsizliği iyice derinleştirmektedir. Buna paralel olarak iç ve dış borçların ülke ekonomisine açtığı yaralar sosyal güvenlik ve kamusal yardım mekanizmalarının yoksul insanlara el uzatmak için işlerliğe koymayı düşündüğü sosyal politikaları tam anlamıyla uygulamaya da fırsat vermemektedir.

2. Yoksullukla Mücadelede Sivas Hayat Ağacı Derneğinin Konumu

Hayat Ağacı Derneğine, İslam’ın zikredilen değerlerinden beslenerek Anadolu’da medeniyet kuran Selçuklu Devleti’nin vakıflarıyla meşhur şehirlerinden biri olan Sivas’ta²⁰⁵ kurulması hasebiyle faaliyetlerini yaparken güç aldığı kültürel birikimin de kaynağını bizlere sunmaktadır. Bu kültürel birikime sadece örnek teşkil etmesi bakımından bir tanesi zikredilecek olursa, Sosyal yardım ve sosyal hizmetler kapsamında kabul edilen kurumlardan olan ve yaşlılara koruma hizmeti veren ilk sivil kurum Selçuklular döneminde Sivas’ta 11. Yüzyılda Reha Oğulları tarafından

²⁰³ Seyyar, Sosyal Politikalar, s.314.

²⁰⁴ Seyyar, Sosyal Politikalar, s131.

²⁰⁵ Naci Şahin, “Selçukluların Yükseliş Döneminde Sivas’ta Kurulan Vakıflar ve Faaliyetleri”, **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri**, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas 2006, s.316-321.

kurulan Dar'ül-rehadır (Huzurevi).²⁰⁶

Kültürel miras üzerine kurulan Hayat Ağacı Derneği'nin, yoksullukla mücadeledeki sosyal politikaları hayata geçiren STK'ların özelliklerine uygun olan faaliyetleri²⁰⁷ ortaya çıkış ve kuruluş gayesi; kurumsallaşma ve organizasyon yapısı; sosyal yardım faaliyetlerinin türleri olan; a-büro hizmetleri b- Sosyal inceleme ve değerlendirme hizmetleri c- Lojistik ve depolama hizmetleri d- Ulaştırma hizmetleri e- Danışmanlık hizmetleri d- Sağlık organizasyonu ile ilgili hizmetlerini titizlikle yaparak yerine getirmektedir.

3.Hayat Ağacı Derneğinin Ortaya Çıkış ve Kuruluş Gayesi

Hayat Ağacı Derneği 2005 yılında kurulmuş bulunan bir sosyal yardım derneğidir. Öncelikli hizmet alanını Sivas'taki fakirlik probleminin şehirdeki sosyal ve psikolojik etkilerini azaltmak fakir, düşkün ve kimsesizlere yardımcı olmak olarak tayin etmiş olan dernek ilk çalışmasını Gıda Bankası kurarak gerçekleştirmiştir.

Kendilerini *“Biz; toplumumuzun yüreğinde var olan, fakat baş döndürücü bir hayatın içerisinde unutulmaya ve kaybolmaya yüz tutmuş “yardımlaşma ve dayanışma” gibi hassasiyetlerin diri tutulmasına inanan ve bu hedef doğrultusunda çalışan gönüllü bir sivil toplum kuruluşuyuz.”*²⁰⁸ diye tanımlayan Hayat Ağacı Derneğinin felsefesi tembel, asalak tüketici üretmek değil, yoksullar için iş üretmek, gayretli, hem kendine hem de başkalarına katkı sağlayacak kaliteli insan ortaya çıkarmak ve gerçek ihtiyaçlı ile istismarcıları birbirinden ayırmaktır.

Bu kapsamda derneğin amacı ülkemizde ve Sivas'ta yoksullukla mücadele çalışmaları yapmak, yoksul ve ihtiyaç sahibi ailelere gıda, giyim, sağlık, eğitim, yakacak, kira, barınma, evlenme, yuva kurma, iş kurma, konut ve sair bütün hususlarda aynı, nakdi her türlü maddi ve manevi yardımda bulunmaktır. Toplumun menfaatine olacak her türlü faaliyeti destekleyecek çalışmalar yapmak olarak ifade edilmektedir.

²⁰⁶ Yıldırım, “Türkiye’de Sivil Toplum, Tarihi Süreci ve Oluşturduğu Kültür’ün Medeniyetimizde İz Düşümleri” **Kamuda Sosyal Politika Dergisi**, s.74.

²⁰⁷ Seyyar, Sosyal Politikalar, s.320-324.

²⁰⁸ www.hayatder.ogr 22 .10 .2008 tarihinde

4.Kurumsallaşma, Organizasyon Yapısında Gönüllülük

Sivas Hayat Ağacı Derneği Müdürü²⁰⁹ ile yapılan mülakattan elde edilen bilgilere göre derneğin hizmetlerine katkıda bulunmak isteyen sosyal hizmet gönüllüleri derneğin değişik birimlerinde görev yapmaktadırlar. İhtiyaçlı insanların tespitleri, yazışmalar, ürünlerin paketlenmesi ve barkotlanması, yoksul insanların giydirilmesi ve yardım kolilerinin hazırlanmasına, hem bedenleriyle hem de gönülleriyle katkı sağlamaktadırlar.

5.Sosyal Yardım Faaliyetlerinin Türleri

Sivas Hayat Ağacı Derneği Resmi web sitesinde derneğin sosyal yardım konuları²¹⁰ şöyle belirtilmektedir:

Gıda Bankası Organizasyonu kurarak, gıda bağışlarını kabul etmek ve gerçek ihtiyaç sahiplerine toplanan bu yardımları dağıtmak başta olmak üzere;

a) Her türlü kıyafet, kırtasiye, yakacak, ev eşyası, temizlik malzemesi, ilaç vb. aynı bağışları kabul etmek ve gerçek ihtiyaç sahiplerine toplanan bu yardımları dağıtmak.

b) İhtiyaç sahiplerine ulaştırılmak üzere yapılacak aynı ve nakdi yardımları, ihtiyaç sahibi ailelerin gıda, giyim, sağlık, eğitim, yakacak, kira, barınma, evlenme, yuva kurma, iş kurma, konut, ulaşım, onarım ve sair ihtiyaçlarında yönetim kurulu kararıyla sarf etmek.

c) Yetim ve öksüz çocukları, kimsesiz sokak çocuklarını, dul ve bakıma muhtaç sokakta kalmış her yaşta insanı, yurdundan ayrı kalmış mültecileri, yolda kalmış garipleri himaye etmek ve her türlü aynı ve nakdi yardımı yapmak. Bu amaca katkı sağlayacak huzurevi, barınma evi, sığınma evi, şefkat evi, aşevi, kreş, misafirhane, çadır kentler, lojistik merkezler, sosyal amaçlı mağazalar ve benzeri tesisleri kurmak, işletmek ve bu tür müesseselere her türlü aynı ve nakdi yardımda bulunmak.

²⁰⁹ Hayat Ağacı Derneği Müdürü Ahmet Eyice ile 03.02.2009 tarihinde yapılan mülakattan elde edilen bilgiler.

²¹⁰ www.hayatder.ogr 22.10.2008 tarihinde

d) Kâr amacı gütmeksizin, Mikro Kredi Bankacılığı Organizasyonunu, ihtiyacı olanlara dönük olarak yapılandırmak, mikro kredi verilen kişilerden kredilerin geri dönüşümünü sağlayarak yeni katılımcılara kaynak oluşturmak.

e) Vergi ve mali mevzuat esaslarına uyulması ve faaliyet sonucu elde ettikleri geliri üyelerine paylaştırmayıp, derneğe irad kaydedilerek amaçları doğrultusunda harcamak şartıyla, gerek görülen yerlerde her türlü ortaklıklar, iktisadi işletmeler, vakıflar, yardım sandığı kurmak ve çalıştırmak.

f) Dernek amaçlarını gerçekleştirebilmek için, ihtiyaç olduğunda; gerekli arsa satın alınması, kiralanması, gerekli yapıların yapılması veya mevcut yapıda tadilat ve tamirat yapılması konusunda çalışmalar yapmak. Taşınmaz mal bağışı kabul etmek, satın almak, kiralamak, kiraya vermek, satmak, taşınmaz mallar üzerinde her türlü hakları koydurmak, işletmek, dernek amaçları doğrultusunda kullanmak. Dernek çalışmalarında kullanılmak üzere her türlü araç bağışını kabul etmek, satın almak, kiralamak ve giderlerini karşılamak.

g) İhtiyaç sahibi Türk ve yabancı uyruklu öğrencilere yurt içi ve yurt dışı her türlü eğitim ve öğretim yardımı yapmak. Çok başarılı olduğu dernek yönetimince kabul edilen yoksul, kimsesiz aile çocuklarına derneğin imkanları dahilinde ayni ve nakdi yardımlarda bulunmak ve burs vermek, tahsillerini tamamlamalarına yardımcı olmak. Gerektiğinde eğitim kursları hizmeti ile tahsillerine destek sağlamak, ihtiyaç sahibi okullara araç, gereç ve her türlü malzeme yardımında bulunmak,

h) Eğitim ve öğretim faaliyetleri çerçevesinde öğrenci yurdu, kütüphane, dersane, etüt evler, kurs, enstitü, ilmi araştırma ve geliştirme merkezleri, her kademedeki okullar açmak ve bu türlü müesseselere her türlü ayni ve nakdi yardımda bulunmak.

i) Sağlık yardımına ihtiyacı olan fakir hastaları tedavi ettirmek, doğum, hastalık ve kaza hallerinde her türlü ilaç, medikal malzeme ve tedavi masraflarına katkıda bulunmak. Yurt içinde ve yurt dışında tedavilerini yaptırmak. Bu amaca katkı sağlayacak dispanser, klinik, doğumevi, hastane, gezici sağlık ekibi, sağlık kabini, eczane ve benzeri tesisler kurmak veya kuranlara yardımda bulunmak.

Koruyucu sağlık hizmetleri, hasta nakil hizmetleri yapmak. Sağlık alanında hizmet veren tüm kuruluşlarla müşterek çalışmalar yapmak ve hizmet satın almak.

j) Fakir ve kimsesizlerin sünnet, nişan ve düğün gibi etkinliklerinde masraflarını karşılamak ayni, nakdi ve sair yardımlarda bulunmak. Sahipsiz kimselere ölüm halinde cenaze kaldırma desteği sağlamak. Engelli bireylere ve engellilerle ilgili kuruluşlara cihaz ve malzeme yardımında bulunmak. Engelli bireylerin sorunlarının çözülmesinde önderlik yapmak, bu amaçla her türlü etkinliklere katkı sağlamak.

k) Meslek Edindirme Kursları açmak. Bilgisayar, daktilo, lisan, biçki dikiş, halı, el sanatları vb. kurslar açmak veya aılmasında önderlik etmek, Meslek edindirme kurslarında üretilen mal ve hizmetleri uygun bir bedelle satmak.

l) Dernek içinde oluşturulacak komiteler ya da uzman kişiler aracılığıyla, toplumsal değerleri koruma adına faydalı olabilmek için araştırma, inceleme ve etütler yapmak, öneri ve dilekleri saptamak, kamuoyuna duyurular yapmak. Ayrıca bu etüt neticelerini ilgili bulunduğu makam ve kuruluşlara rapor olarak sunmak.

m) Türkiyede ve diğer ülkelerde meydana gelen sel, deprem, yangın, heyelan ve sair her türlü afete maruz kalan afetzedelerin ihtiyaçları olan maddi ve manevi her türlü yardımda bulunmak. Bu maksatla afet hallerinde görevlendirmek üzere ekipler hazırlamak ve gerekli olan ihtiyaç malzemesini hazır bulunduracak depolama faaliyetini yapmak.

n) Dernek amaçlarının gerçekleştirilebilmesi ve dernek faaliyetlerini tanıtmak için toplantı, seminer, konferans, fuar, kermes, sergi, konser, festival, seyahat, eğlence gecesi ve benzeri sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemek, bilimsel çalışmalar yapmak ve bu tür faaliyetlere katılmak. Meslek ve sanata ilişkin sempozyum, panel, toplantı, temsil ve gösterilere katılarak üyelerinin ve halkın bilgi, görgü ve deneyimlerinin artmasını sağlayacak yurt içi ve yurt dışı geziler düzenlemek.

o) Amaçları doğrultusunda devlet ve millet adına faydalı olabilecek her konuda faaliyette bulunmak üzere Türkiye ve yabancı ülkelerdeki ulusal ve uluslararası kuruluşlarla, Türkiye ve uluslararası alanda beraberlik ve işbirliğinde bulunmak. Ulusal ve uluslararası ilmi toplantı ve konferanslar tertiplemek kongre ve konferanslara katılmak, ilim adamları veya üniversitelerle işbirliği halinde araştırmalar yaptırarak raporlar hazırlatmak, toplumun ve ilgililerin istifadesine sunmak. Faaliyet alanları ile ilgili yarışmalar düzenlemek ve ödüller vermek.

p) Dernek faaliyetlerinin daha etkin ve geniş kitlelere duyurulması için günün, teknik, elektronik ve bilgisayar ortamlarından istifade edip sanal ortamlar hazırlayıp sunmak. Amacını gerçekleştirecek çalışmalarda İnternet ortamından istifade etmek.

q) Görsel ve basılı medya kuruluşları ile diyalog içinde olarak çeşitli zamanlarda kamuoyunu bilgilendirici açıklama, basın toplantısı, açık oturum, panel gibi etkinliklerde bulunmak. Dernek adına bildiri beyanname vererek gazete, dergi ve sair yayınları çıkarmak. matbuat, sinema filmi, TV filmi, reklam filmi, tiyatro eseri gibi kültür ve sanat eserlerini yapmak veya yaptırmak.

r) Amaç ve hizmet benzerliği olan kurum, kuruluş, dernek, vakıf, sendika, vb. sosyal kuruluş ve sivil toplum örgütleriyle iş birliği yapmak, platformlar oluşturmak, gerektiğinde ortak faaliyetler icra etmek.

s) Amaçları doğrultusunda yeni projeler geliştirmek ve bunlarla ilgili çalışmaları yapmak. Çalışma alanları ile ilgili olarak kamu kurum ve kuruluşları ile ortak projeler yapmak. Dernek amaçları doğrultusunda, hazırlanacak projeler ile ilgili yurt içindeki ve yurt dışındaki kurum ve kuruluşlara başvurular yapmak, projelerin kabulü halinde gerekli her türlü çalışmayı ve işlemleri yerine getirmek.

t) Yol, köprü, çeşme, su şebekesi, dinlenme yeri, oyun parkı, okul, sosyal ve kültürel tesisler, ibadethane vb. yapıları yaptırmak, tamir ettirmek veya yapılmasına yardımcı olmak.

u) İnsan varlığının devam etmesi için gerekli olan tabiatın korunması amacıyla her türlü canlı ve cansız varlığın doğal denge içinde himayesine matuf faaliyetler yapmak, yapılan faaliyetlere katkılar sağlamak veya bizzat katılmak.

v) Amaçlarında kullanılmak üzere aynı ve nakdi yardım toplamak, bu amaçla yemekli ve yemeksiz toplantılar düzenlemek. Ulusal ve uluslararası her türlü yardım kampanyalarına katılmak hibe, kredi vb. desteklerden faydalanmak.

y) Avrupa Birliğine Uyum sürecinde çeşitli fonlarla desteklenen proje ve etkinliklerden Sivas halkının faydalanması için gerekli projeler hazırlamak ve bu çerçevede bilgilendirme toplantıları yapmak.

z) 2860 sayılı yardım toplama kanuna göre yardım faaliyetlerini organize etmek.

6. Derneğin Hedef Kitleleri

Sivas Hayat Ağacı Derneği Müdürü²¹¹ ile yapılan mülakattan elde edilen bilgilere göre hedef kitleleri yerel yönetimler tarafından sosyal hizmetler alanında hizmet verilecek ve yardımda bulunulacak birey ve gruplar genelde çocuklar, gençler, yetişkinler, yaşlılar, özürllüer ve yoksul aileler olarak sınıflandırılmakla birlikte, özelde ise;

- Bakıma ve korunmaya muhtaç aileler,
- Aile içi şiddet, ihmal ve istismara maruz bırakılan her yaşta çocuk, genç, yaşlı, engelli ve kadınlar,
- İşsiz yetişkinler ile kimsesiz çocuklar,
- Bağımsız olarak yaşamakta güçlük çeken 60 yaş ve üstü kişiler,
- Günlük toplum hayatına ve toplumsal ilişkilere bağımsız olarak katılamayan veya ihtiyaçlarını gideremeyen kronik ve ileri düzeyde ruh (akıl) sağlığı bozuk, duygusal açıdan istismar edilen çocuk, genç, yetişkin ve yaşlılar,
- Sokak çocukları başta olmak üzere, her türden madde bağımlılığı bulunan veya alkol ve uyuşturucu alması nedeniyle kendisini ve çevresindekileri zarar görme riskine maruz bırakan kişiler,
- Kırsaldan göç ederek kent sınırları içerisine yerleşen ve şehir hayatına uyum sağlamakta güçlük çeken birey ve gruplar,
- Suç işleme eğilimi bulunan veya suç işlemiş çocuk ve yetişkinler,

²¹¹ Hayat Ağacı Derneği Müdürü Sayın Ahmet Eyice ile 05.03.2009 tarihinde yapılan mülakattan elde edilen bilgiler.

- Gelir seviyesi düşük olup, asgari hayati ihtiyaçlarını karşılayamayan muhtaç birey ve ailelerdir.

7. Derneğin Faaliyet ve Proje Bilgileri

Sivas Hayat Ağacı Derneği Resmi web sitesinde derneğin faaliyet ve proje bilgileri²¹² şoye belirtilmektedir:

1-Gıda Bankası

Hayat Ağacı Derneği bünyesinde yürütölen sosyal yardımların ve diğer faaliyetlerin daha pratik ve etkin şekilde yapılabilmesi amacıyla açılan Gıda Bankası ile sosyal yardımlar daha planlı ve programlı hale getirilmiştir. Normal bir süper market gibi düzenlenen Gıda Bankasında, Gıda, Giyim, Kundura, Temizlik ve Ev Tekstili ürünleri mevcuttur. Fakir ve mağdur ailelerden incelemesi, tetkiki tamamlanarak yardıma muhtaç olduğuna karar verilen aileler komisyon tarafından kendilerine belirlenen limit kadar bu markete gelerek ürün sınırlaması yapılmaksızın her ay alışveriş yapmanın hazzını tatmaktadırlar. Bu marketle hem kaynak israfi önlenmiş oldu hem de sosyal yardımlaşma ve dayanışma için alan el ile veren elin buluşturulduğu bir merkez oluşturulmuştur.

2-Gıda Yardımları

Derneğe 2006 yılı Ramazan Ayı içerisinde 8000 başvuru yapılmış olup dernek tarafından gerçekleştirilen tetkikler sonucunda 5000 ailenin yardıma muhtaç olduğu belirlenmiştir. Bu ailelerden 3000 aileye Sivas esnafından alınan bağışlarla gıda bankasından gıda yardımı yapılmıştır.

2006 yılında Hayat Ağacı Sosyal Yardımlaşma Derneği ile Sivas Belediyesi işbirliği içerisinde açılmış olan Gıda Bankası ile gıda dağıtım organizasyonu daha çağdaş ve modern standartlara kavuşmuştur. Bu organizasyonla muhtaç aileler kendilerine belirlenen alışveriş limiti kadar kendi ihtiyaçları doğrultusunda, ürün sınırlaması yapılmaksızın, her ay bir marketten alışveriş yapar gibi insan onuruna yakışır şekilde alışverişlerini yapmışlardır.

3-Yemek ve Ekmek Yardımları

---

²¹² www.hayatder.ogr 22 .10 .2008 tarihinde.

Derneğin aşevi hizmetinde revizyona gidilmiş ve aşevinden yemek dağıtma işi kaldırılmıştır. Gıda Bankasından kuru gıda verildiğinde yemek pişirecek konumda olan ailelere gıda yardımı yapılmıştır. Verilen kuru gıda maddesini pişiremeyecek derecede hasta, yaşlı ve özürlü 70 aileye ise hazır yemek firmasından ihale ile hizmet alımı yapılmış ve ekmekleri ile birlikte günlük dolu sefer taşı ev adreslerine bırakılıp boş sefer tasları teslim alınmıştır.

2006 yılında Gezici Aşevi aracından 5000 kişilik günlük ekmek yardımı yapılmıştır. Aşevi binasına yakın mevkide bulunan aileler bizzat aşevimizden bu yardımlarımızı almaktadırlar, diğer mahallelere ise gezici aşevi aracımızla 57 dağıtım istasyonundan yardımlarımız ulaştırılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda Özbelsan A.Ş.'nin ekmek büfesi olan bölgelerde yoksul aileler kendilerine verilen ekmek fişi ile ekmek almaya başlayacaklardır.

4-Kış Sezonu Geçici Ekmek Dağıtım Uygulaması

Yaz aylarında ilimiz genelinde nispeten iş hacmi inşaat sektörünün canlanması nedeni ile artmakta, inşaat sektöründen geçimini sağlayan aileler bu aylarda gelir elde edebilmektedir. Ancak kış sezonunun gelmesi nedeni ile azalan inşaat talepleri sektörde çalışan aileleri ekonomik yönden olumsuz etkilediğinden bu eksikliğin karşılanması için bu ailelere kış sezonu ve eğitim dönemi boyunca yani 7 ay (Kasım-Haziran ayları arası) geçici ekmek yardımı yapılmaktadır. Bu doğrultuda günlük 2000 ekmek yardımı devam etmektedir.

5-Kurban Bağış Kampanyası

Kurban bayramı ve diğer sair günlerde yapılan bağışlar neticesinde kurbanlıkların ve adaklık kurbanlıkların bağış ve kesim işlemleri makbuz karşılığı gerçekleştirilmiştir. Bağışlar sonucunda elde edilen 5 ton et paketlenerek gıda bankası et reyonunda fakir ailelerin et ihtiyacını karşılamak amacıyla dağıtımına sunulmuştur.

6-Ramazın Çadırı

2006 yılında tarihi kongre ve etnografya müzesi bahçesine Kızılay Sivas Şubesi ve Hayat Ağacı Derneği işbirliğiyle Sivas Belediyesi tarafından kurulan

---

Ramazan çadırında Ramazan ayı boyunca her gün ortalama 1000 vatandaşımıza, 4 çeşit sıcak yemek verilmiştir. Ayrıca yine Ramazan ayı süresince akşamları Teravih namazından sonra çeşitli kültürel etkinlikler düzenlenmiştir. İftar çadırı önünde kurulan Ramazan sokağında yapılan kültürel etkinliklerle Sivas farklı bir Ramazan yaşamıştır.

7-Yakacak Yardımı

Dernek tarafından kayıt altına alınan ve bunlardan tetkikleri gerçekleştirilen 2000 aileye 250 kg'lık yakacak odun (toplam 500 ton) yardımında bulunulmuştur.

Bu dağıtım gerçekleştirilirken olası bütün durumlar düşünülerek, yakınları tarafından yakacak alınması ihtimali üzerine her hanenin kömürlüğü bizzat ekiplerimizce kontrol edilerek yakacak bırakılmasına dikkat edilmiştir.

8-İnşaat Malzemesi Yardımı

Derneğe müracaat edip tahkikatı yapılan 170 vatandaşımızdan 129 kişiye çeşitli inşaat malzemeleri yardımı yapılmış ve vatandaşların ihtiyaçları giderilmiştir.

9-Aceze Sevki

Dolaylı nedenlerle yolda kalmış vatandaşlarımızla, Şehrimizde ikamet edip de tedavi amacıyla diğer illere gitmesi gereken mağdur durumdaki 187 kişinin çeşitli illere sevki sağlanmıştır.

10-Eşya Yardımı

Derneğe intikal eden yeni ve kullanılmış (vatandaşların kullanmadığı, eski diye elden çıkardığı) ev eşyaları ile her türlü yapı malzemeleri gıda bankamız bünyesinde faaliyet yürüten sosyal market sistemi ile depolanarak yangın, doğal felaket ve fakirlik gibi ihtiyaçlı duruma düşen aile ve kişilere verilmektedir. Tüm yapılan yardımları imza karşılığında birebir ulaştırılmaktadır.

11-Diğer Yardımlar

Sahipsiz ve mağdur durumda olan kimselerin cenazeleri için kefenleri temin edilerek defin işlemlerine yardımcı olunmuştur.

Herhangi bir barınağı olmayan sokak, park bahçe, gar, terminal vb. yerlerde yaşayan vatandaşlarımızın donmamaları için ilkbahara kadar ücreti Valilikçe

karşılanmak üzere Sivas'ta bulunan muhtelif otellerde barınmaları temin edilmiştir.

Ayrıca başkanlık makamınca düzenlenen halk görüşmelerinde vatandaşlarımızın çeşitli taleplerine Dernek imkânları ve şehir eşrafının katkılarıyla çözüm getirilmiştir.

12-Özrürlüer Kültür Merkezi

Özürlüer kültür merkezi Türkiye'de ilk defa Özürlüere yönelik kurulan merkezlerden biridir. Düzenlediği kurslarla toplumdan uzaklaşmaya yüz tutmuş, kendi iç dünyasına kapanmış, sırrını, sevgisini paylaşacak dost özlemi içerisinde bulunan özürlü insanların kendileri gibi özürlü şahıslarla veya gönüllü kişilerle birlikte sosyal etkinlikler içine çekilip yaşamın sevdinilmesi için yapılan hizmetlerden bir tanesidir. Beceri ve istihdama yönelik kurslar, kütüphaneler, gezi ve piknikler, konferanslar, eğitim seminerleri tarzında süren hizmetlerle özürlülerin topluma kazandırılması sağlanmakta, "tüketen değil üreten bir toplumun bireyleri" olmaları yolunda çalışmalar yapılmaktadır. Bu güne kadar bu anlamda aşağıdaki faaliyetler icra edilmiştir.

13-Sivas'ta Engelli vatandaşlarımıza yönelik faaliyet gösteren Sivil Toplum Örgütleri, ilgili Kamu Kurum ve Kuruluşlarıyla toplantılar yapılmış olup 2006 ve sonrası için ne tür faaliyetlerde bulunulacağına dair görüş alış verişinde bulunulmuştur.

14-Öncelikle Özürlüer Kültür merkezinin daha etkili ve verimli şekilde faaliyet yürütmesi için Sivas Valiliği Sosyal Hizmetler Müdürlüğü ile yapılan protokol çerçevesinde gerekli fiziki değişiklikler, tadilat ve tamiratlar yapılmış, bilgisayar ve büro hizmetleri ihtiyaçları karşılandı, kütüphane zenginleştirildi. Kabartma yazılar ve görme engelliler için işitsel yayınlar temin edilmiştir.

15-Türkiye genelinde Özürlülerin sorunlarını dile getiren ve çözüm önerileri sunan kuruluşlardan biri olan Türkiye Sakatlar Derneği Genel Merkezi, Türkiye Ortopedik Özürlüer Federasyonu ve çeşitli illerden gelen Dernek Başkanları ile birlikte yapılan dokuz yıldır sürdürdüğümüz büyük bir toplantıya yine bu yıl da ev sahipliği yapılmış, gelen özürlüer Sıcak Çermik Kaplıcalarında 3 gün misafir edilmişlerdir.

17-2006 yılında ilk defa Görme Engelliler Spor Federasyonunun Türkiye'deki il temsilcileriyle Sıcak Çermik Kaplıcalarında Başkanlar Kurulu Toplantısına ev sahipliği yapıldı.

18- Yirmi iki Kursiyerin katılımıyla Ebru kursları düzenlendi ve üretilen eserlerden oluşan Ebru Kursu Sergisi açıldı.

19-Sivas Valiliği Sosyal Hizmetler Müdürlüğü ile işbirliği içerisinde Engelli bireylere yönelik Bilgisayar kursları düzenlendi ve 30 kişi bu kurstan yararlandı.

20- 15-16 Mayıs Sakatlar Haftası ve 3 Aralık Dünya Özürlüler Gününde Sivas'ta faaliyet yürüten Engelli dernekleriyle işbirliği içerisinde eylem planı hazırlandı ve bu plan çerçevesinde yoğun etkinlikler gerçekleştirildi. Bu kapsamda eğlence geceleri, bilgi yarışmaları, paneller, konferans ve seminerler düzenlendi.

21-2006 yılı içerisinde ortopedik engelli olup maddi imkansızlıklar nedeniyle akülü araba veya tekerlekli sandalye alamayan 20 ortopedik şahsa akülü araba ve tekerlekli sandalye verildi.

22-İşitme Engelli bireylere yönelik Okuma - Yazma kursları düzenlendi.

23-Sivas'ta bulunan ve derneğin faaliyetlerinden haberdar olmayan özürülü vatandaşlara ulaşılarak, yapılan sosyal ve kültürel çalışmalara onların katılımını sağlamak için tanıtıcı faaliyetlerde bulunulmuştur.

24- Dünya genelinde özürülüler toplumla iç içe yaşarlar. Ne yazık ki Türkiye şartlarında Özürülüler bizlerle yaşayabilmek için çok çaba sarf etmektedirler. İntibak, Kazanımlar ve Sosyalleşmeler bireysel çabalarına dayalıdır. Son yıllarda ilimizde örnek bir merkez açılmış ve bu merkezde özürülülerin toplumla rehabilitasyonları sağlanmaya çalışılmıştır.

25-Engelliler Danışma ve Koordinasyon Merkezi

Dernek bünyesinde faaliyete yeni başlayan bu merkezde Özürülüler Kültür Merkezine gidemeyen engellilere daha merkezi bir yerde rehberlik etmek ve sorunlarına çözüm üretmek için çalışmalar yürütülmektedir. Bu kapsamda öncelikli olarak Sivas'ta yaşayan engellilerin kategorilerine göre envanterini çıkarmak için çalışmalarımız başlatılmıştır. Bu çalışma sonucunda ilimizde yaşayan engelli bireylerin özür kategorilerine göre sayısı çıkarılmış, bu bireylerden sosyal yardıma

muhtaç olanlara yardım yapılmıştır. Yeni çıkan özürölüler yasına göre kazanılan haklarla ilgili engelli bireylerimiz bilgilendirilmiştir.

Sivas il sınırları içinde ikamet eden engelli bireylerin engel durumlarına göre tespiti, başvurdukları her konuda bilgilendirilmeleri, yönlendirilmeleri çalışmalarını yürüten, aynı zamanda engelli vatandaşların karşılaştıkları sorunların gerekli mercilere iletilmesini sağlayan ve engelli dernekleri ile işbirliği içinde çalışan bir merkezdir. Müracaat eden veya bizim tespit ettiğimiz engelli bireylerle görüşme yapılarak, hazırlanan kimlik bilgi formu önce arşiv için klasörlerir, daha sonra bilgisayarda kayıt altına alınır. Bilgiler, zaman içinde güncellenir. Engelli bireylerin görüşme esnasında bildirdikleri taleplere çözüm üretilmesi amaçlanır. Sivas il sınırları içinde yaşayan tüm engelli bireylere ulaşılması, onların tespit edilmesi ve hizmetlerimiz aracılığıyla engellilerin sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan desteklenmesi, ayrıca sorunların çözümünde onlara danışmanlık hizmetinin verilmesi sağlanır.

26-Toplu Sünnet Organizasyonu

2006 yılında gerçekleştirilen 17. Geleneksel Toplu Sünnet Şöleninde dar gelirli ailelerin 300 çocuğu bu yıl da kendi aile ortamlarında sünnet ettirilmiş olup, sünnet olan çocukların elbise ve diğer ihtiyaçlarının temini sağlanmışır. Bu yıl ilk defa 4 Eylül Kapalı Spor Salonunda akşam görkemli bir şölen yapılmış ve ertesi günden itibaren çocuklara kendi ev ortamlarında sünnetin icrası yapılmıştır.

27-Resmi Nikâh Organizasyonu

2006 yılında ilk defa 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde Kadın Dayanışma derneklerinin katkılarıyla Resmi Nikâhı olmayan 62 çiftin resmi nikâhları coşkulu bir törenle akdedilmiştir.

8.Hayat Ağacı Derneğinin İşleyişi

Sivas Hayat Ağacı Derneği Müdürü²¹³ ile yapılan mülakattan elde edilen bilgilere göre derneğın işleyişi şöyledir:

²¹³ Hayat Ağacı Derneği Müdürü Sayın Ahmet Eyice ile 03.05.2009 tarihinde yapılan mülakattan elde edilen bilgiler.

a.Büro Hizmetleri

Hayat Ağacı Derneği Gıda Bankasının çalışma sistemini şöyle özetleyebiliriz.

Müracaat: İhtiyaçlı insanlar Sivas Hayat Ağacı Derneğinden yardım talebinde bulunmak için öncelikle “Hizmet Masasına” müracaat ederler. Bu birimde görevli personeller ihtiyaçlı müracaatçının talebi doğrultusunda kendisine “Sosyal Yardım Talep Formu” verirler. Müracaatçı bu formu eksiksiz bir şekilde doldurarak Muhtarlık, Belediye Emlak, Nüfus, Tapu, Defterdarlık, Trafik Müdürlüğü gibi resmi kurumlardan onaylattırdıktan sonra Hizmet Masasına teslim ederler.

b. Sosyal İnceleme ve Değerlendirme Hizmetleri

Tetkik ve Bilgi Bankası:“Sosyal Yardım Talep Formu” nu teslim alan görevli personelden formdaki bilgileri bilgisayar ortamında oluşturulan Bilgi Bankasına girerek müracaatçının kayıt işlemini gerçekleştirir ve müracaatçının kişisel dosyası oluşturulur.

Ayrıca müracaatçı ailenin Sosyal Güvenlik Kuruluşları ile bağlantıları internet ortamında (SSK, Bağkur, Emekli Sandığı Ve Doğrudan Gelir Desteği vb.) incelenir.

Daha sonra müracaatçının beyan ettiği adresine gidilerek, sosyal incelemesi yapılır. Aile hakkında çevresel bilgi (komşu-bakkal- muhtar) edinilir.

Alınan bütün bilgiler görevli personel tarafından “Tetkik Formu”na yazılarak rapor haline getirilir.

Son olarak müracaatçının diğer yardım kuruluşlarından yardım alıp almadığı incelenir. Bütün bu bilgiler yine Bilgi Bankasına aktarılır. Karar için ilgili dosya Sosyal Yardım Komisyonuna havale edilir.

c. Sosyal Yardım Komisyonu

Bütün bu incelemelerden sonra oluşturulan komisyon, ilgili müracaatçının dosyasını inceler. Oluşturulan raporlara göre müracaatçının muhtaçlık durumu derecelendirilerek sınıflandırılır. Bu sınıflandırmaya göre müracaatçının tespit edilen ihtiyaçları doğrultusunda; kısa, orta ve uzun vadeli sosyal yardım planı yapılır. Alınan karar müracaatçıya tebliğ edilir.

d.Sosyal Yardımın Başlatılması

Müracaatçı; ihtiyaçları doğrultusunda yapılan Sosyal yardım planına göre, yine kendi adına düzenlenen “Hayat Kart” adlı alışveriş kartı ile belirtilen tarihlerde yardım almaya başlar.

9.Danışmanlık Hizmetleri

Sivas Hayat Ağacı Derneği web sitesinde derneğin danışmanlık hizmetleri şöyle açıklanmaktadır:²¹⁴

- Ayni Bağışlar

Derneğe yapılan ayni bağışlar “Ayniyat Teslim Tutanağı” ile teslim alınır. Bağış yapan firma bu tutanakla bağışladığı miktarın maliyet giderini vergisinden düşer. İndirim kapsamına girmeyen işlerle iştigal eden esnafımız ise gıda, giyim, temizlik ve yakacak bağışlarının KDV’sini ödemek suretiyle vergi indiriminden faydalanır. Yapılan bağışlar teslim tutanağı numarasına göre sırayla bilgisayara (kimden geldiği de belirtilerek) kaydedilir. Kaydı yapılan ve üzerine barkot yapılandırılan ürünler lojistik merkezinde depolanır.

- Nakdi Bağışlar

Derneğe nakdi yardımlarda bulunmak isteyen vatandaşlar dernek merkezine gelerek veya banka hesap numaralarına yatırmak suretiyle makbuz veya dekont karşılığı bağışlarını yapabilirler. Ayrıca seyyar post makinesi ile her türlü kredi kartı ile bağışlar kabul edilmektedir.

- Muhasebe

Kayıtların sistemli halde tutulması ve hesapların takibi için dernek merkezinde bir de “muhasebe” birimi oluşturulmuştur. Hesapların kontrolü de derneğin denetim komisyonunun da görevli olan Mali Müşavirler tarafından yapılmaktadır.

---

²¹⁴ Hayat Ağacı Derneği Müdürü Sayın Ahmet Eyice ile 03.05.2009 tarihinde yapılan mülakattan elde edilen bilgiler.

III. BÖLÜM

SONUÇ

1.DEĞERLENDİRME

●Sivas Belediyesi sosyal politikaları hayata geçirirken sivil toplum örgütleriyle eşgüdümle hareket içine girme imkânlarını kullandığının en güzel örneğini bir sivil toplum örgütü olan Sivas Hayat Ağacı Derneğinin Sivas'taki yoksulluğun giderilmesine yönelik olarak gerçekleştirdiği en önemli projelerinden biri olan Gıda Bankası uygulamasına gerek deneyimli personel ihtiyacı olan insan kaynağı gerekse maddi ve araç temini noktasında verdiği destekle açık bir şekilde ortaya koymuştur. Sivas Hayat Ağacı Derneği ile Sivas Belediyesi'nin ortaklaşa giriştiği bu projede, sivil bir yapılanma görüntüsünden ziyade resmi bir yapılanma havası hâkim olsa da genel bir ifadeyle sivil toplum örgütleriyle yerel yönetimlerin ortak projelerde birlikte verimli çalışmalarına güzel bir örnektir. Buda yerel yönetimler ile sivil toplum örgütlerinin birbirlerini algılayıştaki paradigmalarının ne derece etkili olduğu göstermektedir.

●Toplam kalite anlayışını işleyişine hâkim kılarak ortaya koyduğu şeffaflık ve güven veren yapısıyla bağışçılardan büyük miktarda yardım toplayarak Gıda Bankası örneğinde olduğu gibi birçok hizmeti uygulamaya koyan Sivas Hayat Ağacı Derneği gönüllü insanların katkısıyla da sosyal faaliyetleri rahatlıkla hayata geçirmiştir. Aynı şekilde derneğin gelirleri ağırlıklı olarak Sivas içinde ikamet eden hayırseverlerden temin edilmektedir.

●Dernek genelde halkın mutlak manadaki en yoksul kesimin ulaşma gayreti göstererek onların acil ihtiyaçlarını karşılama telaşı içine girmektedir ve buna paralel olarak yoksul insanların bozulmuş olan psikolojik ve kültürel yapılarının rehabilite edilmesine yönelik de faaliyetler göstermektedir. Bütün bu faaliyetleri hayata geçirirken gerek Sivas Belediyesinden gerekse diğer mahalli idare birimlerinden destek görmektedir.

● Türkiye'de ilk defa özürülere yönelik kurulan kültür merkezlerden biri de Sivas Hayat Ağacı Derneği tarafından Sivas'ta hayata geçirilmiştir. Düzenlediği kurslarla toplumdan uzaklaşmaya yüz tutmuş, kendi iç dünyasına kapanmış, sırrını, sevgisini paylaşacak dost özlemi içerisinde bulunan özürülü insanların kendileri gibi

özürlü şahıslarla veya gönüllü kişilerle birlikte sosyal etkinlikler içine çekilip yaşamın sevdirmesi için yapılan çalışmalar bu noktalardaki çok büyük boşlukları doldurmuştur. Beceri ve istihdama yönelik kurslar, kütüphaneler, gezi ve piknikler, konferanslar, eğitim seminerleri tarzında süren hizmetlerle özürülülerin topluma kazandırılması sağlanmakta, “tüketen değil üreten bir toplumun bireyleri” olmaları sağlanmıştır.

- Sivas'ta 2007 verilerine göre 658 civarında dernek olmasına rağmen faaliyet gösterenlerin sayısı oldukça azdır. Aynı zamanda gönüllü üye sayıları da düşüktür. Sivas Hayat Ağacı Derneği'ne bu açıdan bakıldığında hem gönüllü katılımcı hem de ortaya koyduğu faaliyetler bakımından toplumda sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın pekiştirilmesine bu yolla da sivil toplumun bilincinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

- Sivas Hayat Ağacı Derneği'nin hem oluşumu hem de işlerlik kazanmasının arka planında gerek Selçuklu Devleti zamanından miras kalan Ahilik kültürünün gerekse Osmanlı Devleti'nden miras kalan vakıf kültürünün çok etkin olduğu tespit edilmiştir. Bunun en somut göstergelerinden biri Gıda Bankasının bir uygulaması olan Sosyal Marketin girişine Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kullanılan sadaka taşlarından bir tanesinin yerleştirilerek Gıda Bankası Projesinin modern sadaka taşına benzetilmesi oluşturmaktadır. Aynı zamanda Sivas Hayat Ağacı Derneğinin bu tanıtım şeklinin kendisine destek verenlerin bir çoğunda dini duygularla hareket eden bireylerden oluştuğunu da ortaya koymaktadır.

2.ÖNERİLER

- Yoksulluğun toplumda açtığı sosyal, psikolojik ve kültürel yaraların kapanması için faaliyet yapan Hayat Ağacı Derneği gibi sivil toplum kuruluşlarının daha rahat çalışabilmesi için gerekli kanuni düzenlemelerin bir an önce hayata geçirilmesi gereklidir. Bu kapsamda Hayat Ağacı Derneği gibi sivil toplum kuruluşlarının kamu yararına çalışan dernekler statüsüne alınarak devlet tarafından sosyal politikaların uygulanmasında bir paydaş kuruluş olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

- Derneğin gelirleri ağırlıklı olarak Sivas içinde ikamet eden hayırseverlerden temin edilmesine rağmen il dışı ve yurt dışındaki hayırsever insanlardan da daha

fazla hizmet sunma adına destek talep edilmelidir.

- Sivas Hayat Ağacı Derneği'nde olduğu gibi ülkemizde gelişen bazı sivil toplum örgütlerinin İslami değerlerden etkilendiği, böylece Batıda bireysellik üzerinden temellendirilen bir sivil toplum anlayışı mevcutken Türkiye'de bunun tam aksine cemaat ruhuna dayanan bir sivil toplum anlayışının geliştiği hem nazari boyutta yaptığımız incelemelerden hem de uygulamalı araştırmamızdan anlaşılmaktadır. Zaten bu yapıların sivil toplum örgütü olarak kabul edilemeyeceğini belirten görüş sahipleri bireyin değil toplumun öncelendiği, çıkar çatışmasına dayalı olarak bir menfaat birlikteliğinin değil yardımlaşmaya ve güvene dayalı bir anlayışın hakim olduğu gerekçesiyle bu yapıları sivil toplum örgütü olarak kabul edilemeyeceğini öne sürmektedirler. Böyle bir değerlendirme ise bireyleri ve toplumları belirli bir kalıbın içine sokarak şekillendirmek manasına gelir ki asıl bu sivil toplumun ruhuna aykırı bir gelişmedir. Bu nedenle bu tür objektif olmayan değerlendirmeler uzak durulmalıdır.

- Dini saiklerle oluşturulan yapıların ikili dil kullandıkları, sivil alanla siyasal alanın sınırlarında tutarlı bir çizgi oluşturamadıkları, bireysel kararlardan müteşekkil kolektif bir akıl oluşturmaktan ziyade sadece liderin kararına itaat üzerine bir yapı tesis ettiklerinden dolayı sivil toplum kuruluşu sayılamayacaklarına yönelik ciddi eleştiriler de getirilmektedirler. Bu sivil toplum yapılarının temelini oluşturan esaslar bir, dini bir kültüre sahip bilgi ve tecrübe birikimine; iki, organize edici bir lidere; üç, yapıyı dinamik bir işleyişe kavuşturan çekirdek bir kadroya dayanmaktadır. Bu üçlü yapının içinde en önemli lokomotif konumunda olan unursa çekirdek ekiptir. Aslına bakılırsa kendine has olarak meydana gelmiş bu yapıları hazır şablonlarla bir yere oturtmak yerine kendilerini nasıl ifade ediyorlarsa o bakış açısını esas alarak bir değerlendirmeye tabi tutmak daha tutarlı bir yol olarak gözükmektedir.

3.KAYNAKÇA

ACUN, Fatma, “Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum”, **Sivil Toplum Dergisi**, Nisan-Haziran 2005, Sayı:10.

AKŞİT, Bahattin, “Türkiye ve Orta Doğu’da Sivil Toplum Tartışmaları”, **Sivil Toplum Dergisi**, Temmuz-Ağustos-Eylül, 2003, Yıl.1, Sayı:3.

ALBAY, Ali Rıza, “Türkiye’de Kamusal Sosyal Hizmetlerin Algılanması ve Uygulanması Sorunu”, **Birinci Sosyal Hizmetler Şurası**, SHEK Genel Müdürlüğü, Ankara, Nisan 2004.

ARMAĞAN, Mustafa, “Osmanlı: Bir Vakıf Medeniyeti”, **Sivil Toplum Dergisi**, Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15.

ARSLAN, Abdurrahman, **Modern Dünyada Müslümanlar**, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul 2004.

ARSLAN, Abdurrahman, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Sivil Toplum Örgütleri”, **Konferanslar**, Genç Birikim Yay., Temmuz 2007.

AVCI, İnan, “Kamu Kurumu ve Vakıf, Dernek İşbirliği”, **Sivil Toplum Dergisi**, Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15.

AYDIN , Mehmet S., **Niçin?**, Zaman Kitap, İstanbul 2002.

BARRY, Norman, “Sivil Toplum, Din ve İslam”, **Kamu’da Sosyal Politika Dergisi**, Nisan 2008, c.2, Sayı:4.

BAYRAKTAR, S. Ulaş, “Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’ların Türkiye’sinde Sivil Toplum(lar)”, **Sivil Toplum Dergisi**, Ocak-Mart 2005, Sayı:9.

BAYRAM, Mikail, **Ahi Evran**, Diyanet Vakfı Yay.: 65, Ankara 2006.

BERİŞ, Hamit Emrah, “Ordu ve Siyaset”, **Siyaset**, Editör: Mümtaz’er Türköne, Lotus Yay., Ankara, Eylül 2005

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., 11.Baskı,İstanbul, Ağustos 2007.

BİLGİ, Necip, Hukuk Başlangıcı, Turhan Kitap Evi, 9.Baskı, Ankara 1994.

BİLGİÇ, Veysel, “Kamu Yönetimi Reformu Bağlamında Türk Yerel Yönetimlerinin Tarihi Gelişimine İlişkin Bir Değerlendirme”, **Kamu’da Sosyal Politika Dergisi**, Sayı:7, Mart 2007.

BOSTANCI, Naci, “Türkiye’nin Geleneği”, **Türkiye ve Dünya**, Editör: Erdiñ Yazıcı, İlke-Emek Yay.

BULAÇ, Ali, **Din-Kent ve Cemaat**, Ufuk Kitap, 2007.

ÇALIK, Mustafa, **Milli Kimlik, Millet, Milliyetçilik**, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.

ÇAHA, Ömer, **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş Kültür Yay., İstanbul 2000.

ÇAHA, Ömer, “Osmanlı’da Sivil Toplum”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, Haziran-Aralık 1994, c. 49, Sayı:3–4.

ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat’tan Sonra Merkez-Yerel Yönetim İlişkisi”, **Yerel Yönetimler-Sempozyum Bildirileri**, TODEİ Yayın No:304.

CEBAHİC, Dzemet, “Nakşibendi Tarikatının Bosna Hersek’te ve Genel Olarak Yugoslavya’da Sosyo-Politik Durumu”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Eylül-Aralık, 1999

ÇEVİK, Mustafa, **Dini Araştırmalar Dergisi**, , Eylül-Aralık 2003, c.6, Sayı:17.

COŞKUN, Recai, “Sivil Toplum Kuruluşları”, **Kent ve İnsan**, Editör: Hulusi Sentürk, Yerel Siyaset Dergisinin Eki, Okutan Yay.

ÇUHADAR, Cengiz ve ÇOŞAR, Hakan “Prof. Dr Hayri Bolay ile Küreselleşme Üzerine”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Eylül-Aralık 2003.

ÇINAR, Menderes “Çok Hukuklu Toplum”, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, Der: E. Fuat Keyman, A.Yaşar Sarıbay, Vadi Yay., 1Baskı, Şubat 1998.

DEMİR , Fahri, **Küreselleşme ve Milliyetçilik**, Ötüken Yay., İstanbul 2005

DİKKAYA, Mehmet, “Orta Çağ İslam Dünyasında Fütüvvet Teşkilatları”, **Müsiad Ekonomi Kitaplığı**, Nisan 2006.

DUMAN, Fatih, “Sivil Toplum”, **Siyaset**, Editör: Mümtaz’er Türköne, Lotus Yay., Eylül 2005.

DURAN, Burhanettin , “28 Şubatın Gölgesinde Sivil Toplumu ve Siyaseti Düşünmek”, **Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları**, Kaknüs Yay., İstanbul, 2008.

DUVERGER, Maurice, **Siyaset Sosyolojisi**, Çev.: Şirin Tekeli, Varlık Yay.

- EKİNCİ, Yusuf, **Makaleler**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.: 2445, İstanbul 1992.
- EKİNCİ, Yusuf, **Ahilik**, İstanbul 2001.
- ER, İzzet, “Din Yoksulluk, Yardımlaşma ve Paylaşma”, **Yoyav Dergisi**, Yıl:17, Aralık 2008, Sayı:194.
- ERKEN, Veysi, **Ahilik**, Seba Yay., Nisan 1998.
- EMREALP, Sadun, **Yerel Gündem 21 El Kitabı**, IULA-EMME Yay, Ağustos 2004.
- EMREALP, Sadun, “Yerel Yönetimler ile Sivil Toplum Kuruluşları Arasında İşbirliği”, **Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayın Dizisi**, No:109, c..2, Sayı:1.
- ESKİCİOĞLU, Osman, **Serbest Piyasa Ekonomisi**, Ekim, 1995,
- EYİCE, Ahmet, Sivas Hayat Ağacı Derneği Müdürü.
- EVKURAN, Mehmet, “Sabri Ülgener’in Bilimsel Zihniyet ve Akademik Sosyolojiye Katkısı”, **Mehmet Sabri Ülgener**, Kültür Bakanlığı Yay., Editör: Murat Yılmaz, Aralık 2007.
- FİDANCI, Kadir; KILIÇ, Fatih; ARMUT, Ufuk; ALBAY, Ali Rıza, “Sosyal Hizmet Mesleğinin Tanımı ve Müdahale Alanları”, **Birinci Sosyal Hizmetler Şurası**, SHEK Genel Müdürlüğü, Nisan 2004.
- FREYER, Hans, **Sosyolojisi Giriş**, Çev.: Nermin Abadan, Sevinç Matbaası, 2. Baskı, Ankara 1963.
- GENÇ, Yusuf, “Yerel Yönetimler ve Sosyal Hizmet Uygulamaları”, **Kamuda Sosyal Politika Dergisi**, Nisan 2009, Sayı: 9.
- GERBER, Ham, “Osmanlı Sivil Toplumunu ve Modern Türk demokrasisi”, **Osmanlı’nın Geçmişi ve Günümüz Türkiye’si**, Der: Kemal H. Karpat, İstanbul Bilge Üniversitesi Yay.: 62, 2.Baskı, İstanbul, Nisan 2005.
- GÖRMEZ, Kemal, “Kamu Yönetimi Reformu”, **Kamu’da Sosyal Politika Dergisi**, Ankara 2007, c.2, Sayı:1.
- GÖRMEZ, Kemal, **Yerel Demokrasi ve Türkiye**, Vadi Yayınları, 2.Baskı, 1997.
- GÜÇLÜ, Mustafa, “Küreselleşmenin Tarihi Seyri”, **Türkiye Günlüğü**, Güz 2006, Sayı:86.

GÜÇLÜ, Mustafa, “Aydınımız ve Sivil Toplum Kavramı”, **Haber Ajanda Dergisi**, Haziran 2008, Yıl.3, Sayı:26.

GÜÇLÜ, Mustafa, “Ahilik, Loncalar ve Sivil Toplum”, **Haber Ajanda Dergisi**, Ekim 2008, Yıl.3, Sayı:30.

GÜNAY, Ünvar **Din Sosyolojisi**, İnsan Yay., İstanbul.

GÜNGÖR, Erol, **İslam’ın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken Yay., İstanbul, 1991.

GÜNGÖR, Erol, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken Yay., 11.Baskı, İstanbul 1996.

HABERMAS, Jurgen , **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti**, Çev.:Medine Beyaztaş, Bakış Yay., 2002.

HEPER, Metin, “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma Sorunu ve Bazı Öneriler”, **İdari Hukuku ve İlimleri Dergisi**, Yıl.6, Sayı:1-8.

HOBBSOON, John M., **Batı Medeniyetin Doğulu Kökenleri**, Çev.: Esra Mert, Yapı Kredi Yay., 1. Baskı, İstanbul 2006.

JOHSTONE, H. A. Munro Buter, **Türkler**, Çev: Hüseyin Çelik, Cedid Neşriyat, Ankara 2009.

İMAN VE İBADETLER, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Yeni Şafak Yay., s.58-59.

İNALCIK, Halil, “Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, Der: E. Fuat Keyman, A.Yaşar Sarıbay, Vadi Yay.,Şubat 1998.

İNALCIK, Halil, “Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber’in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi”, Çev.: Kemal Aydın Akagündüz, **Toplum ve Ekonomi**, Ekim, 1994, Sayı:7.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı’da Vakıfların Tarihi Gelişimi”, **Sivil Toplum Dergisi**, Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15.

KABACALI, Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yay/1638, Ankara 1994.

KARA, İsmail, Cumhuriyet Türkiye’inde Bir Mesele Olarak İslâm, 2.Baskı, Dergah Yay., Eylül 2008, s.244-245.

KARPAT, Kemal, H., **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, Çev: Abdulkerim Sönmez, 1.Baskı, İmge Yay., Aralık 2008.

KAZICI, Ziya, “Vakıf Medeniyeti”, **Sivil Toplum Dergisi**, Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15.

KELEŞ, Ruşen, **Kentleşme Politikası**, 9. Baskı, İmge Yay.

KILIÇ, Nilüfer “Orta Çağ’da Batı Avrupa”, **Doğu-Batı Dergisi**, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Yıl.8, Sayı:33, s.49–51.

KIRBAŞOĞLU, Hayri, “Farklılıkları Birlikteliğe Dönüştürmek”, **Haber Ajanda**, Temmuz 2007.

KIZILÇELİK, Sezgin, **Sosyoloji Teorileri**, Emre Yay., 2.Baskı, Konya 1994.

KOÇI BEY RİSALESİ, Sad.: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı Yay.:26, İstanbul 1993.

KÖSEOĞLU, Nevzat “Kültürel-Dini Dinamikler”, **Beylikten Cihan Devletine**, Türk Yurdu Yay.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Vakıf Müessesesi**, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara 2005.

KURT, Abdurrahman, **Sosyolojiye Giriş**, Editör: İhsan Sezel, Martı Yay., Ekim 2002.

KURTKAN, Amiran, **Din Sosyolojisi**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1983.

MACİT, Nadim, “Sivil Toplum Düşüncesi Bağlamında Dini, Etnik ve Ezoterik Cemaatler”, **2023 Dergisi**, 15 Aralık 2004, Sayı:44.

MARDİN, Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, Der.: Mümtz’er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yay., 7.Baskı, İstanbul 1999.

MARDİN, Şerif, “Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü”, **Türk Modernleşmesi**, Çev: Levent Köker, 7.Baskı, İletişim Yay.

MARDİN, Şerif, **Bediüzzaman Said Nursi Olayı**, İletişim yay, 2. Baskı1 İstanbul 1994.

NASR,S. Hüseyin, **İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı**, Çev.: A. Ünal, İnsan Yayınları, İstanbul 1984.

OCAK, Ahmet Yaşar, “İslam, Tasavvuf ve Tarikatlar”, **Türkiye Günlüğü**, 2003, Sayı:73.

ORTAYLI, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdari Yapısı**, Cedit Neşriyat, Kasım 2007.

- ORTAYLI, İlber, **Gelenekten Geleceğe**, Ufuk Kitapları, 10.Baskı, İstanbul 2002.
- ORTAYLI, İlber, **Son İmparatorluk Osmanlı**, Timaş Yay., İstanbul 2006.
- ORTAYLI, İlber, “”Osmanlı Kimliği”, **Cogito**, Yapı Kredi Yay., Yaz 1999, Sayı:19.
- ÖĞMEZ, Zeynep, “Türkiye’nin Hemşehrilik Bilinci”, **Anadolu Gençlik**, Nisan 2004.
- ÖDKEN, Ayla, “Tarikat Yapıları”, **Türkiye Tarihi**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yay., c.2, 5.Baskı, Temmuz 1997.
- ÖNCEL, Ayşe, Petra Weyland, “Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri”, **Mekan, Kültür, İktidar**, İletişim Yay., Çev.: Leyla Şimşek, Nilgün Uygun, 2. Baskı, 2005.
- ÖNDER, Tuncay, “Kamuda Yönetim Reformu”, **Kamu’da Sosyal Politika Dergisi**, Ankara 2007, c.2, Sayı:1.
- ÖZ, Mehmet, “Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti”, **Türkiye Günlüğü**, Kasım-Aralık 1999, Sayı:58.
- ÖZAYDIN, Mehmet M., “Kamuda Etkin Diyalogu Güçlendirme Konferansı”, **Memur-Sen Yayınları**, Eylül 2007.
- ÖZDALGA, Elisabeth; PERSSON, Sune, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, Tarih Vakfı Yay., Çev: Ahmet Fethi, İstanbul, Haziran 1999.
- ÖZDEMİR, Hikmet, “Siyasi Tarih”, **Türkiye Tarihi**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yay., 4.Cilt, 5. Basım, Temmuz 1997
- ÖZDEMİR, M. Çağlar, “Kamuda Etkin Diyalogu Güçlendirme Konferansı”, **Memur-Sen Yayınları**, Eylül 2007.
- ÖZTÜRK, Nazif, “Vakıfların Yönetimi Merkezîyetçi Anlayıştan Kurtarılmalıdır”, **Sivil Toplum Dergisi**, Temmuz-Eylül 2006, Sayı.15.
- ÖZTÜRK, Yücel, “Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekkülü ve Çözülüşü”, **Türkiye Günlüğü**, Kasım-Aralık 1999, Sayı: 58.
- POYRAZ, Hakan, “Bölünük Kimlik, Çatışan Medeniyet”, **Türk Yurdu**, Nisan 1998, Sayı.127-128.
- ROUSSEAU, J. J., **Toplum Sözleşmesi**, Çev.: Vedat Günyol, Can Yay., 1974, 4.Baskı.

- SAFİ, İsmail, **Türkiye’de Muhafazakar Siyaset ve Yeni Arayışlar**, Lotus Yay., Ankara, Temmuz 2007.
- SARIBAY, A. Yaşar, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, Der: E. Fuat Keyman, A.Yaşar Sarıbay, Vadi Yay., Şubat 1998.
- SARIBAY, A.Yaşar, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İletişim Yay., İstanbul 1995.
- SARIBAY, A.Yaşar, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Global ve Yerel Eksende Türkiye**, Der.: E. Fuat Keyman-A. Yaşar Sarıbay, Alfa Yay., İstanbul 2000.
- SEKTANBER, Ayşe, “Bir Orta Sınıf Ethos’unun ve Onun Günlük Pratiğinin Oluşumu: Kentsel Türkiye’de İslam’ın Yeniden Canlanması”, **Mekan, Kültür, İktidar**, Derleyen: Ayşe Öncü, Petra Weyland, İletişim Yayınları, 2007.
- SEYYAR, Ali, **Sosyal Politikalar**, Değişim Yay., , 2006.
- SUNAR, İlkay, Sivil Toplum ve İslamiyet”, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, Tarih Vakfı Yay., Çev.: Ahmet Fethi, Haziran 1999.
- ŞAHİN, Naci, “Selçukluların Yükseliş Döneminde Sivas’ta Kurulan Vakıflar ve Faaliyetleri”, **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri**, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas 2006.
- ŞENEL, Şennur, “Osmanlı Düzeninde Başarının Sırrı”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Eylül-Aralık 1999, c.2, Sayı:5.
- ŞENER, Sami, “Sosyal Değişmenin Dini Hayata Etkisi”, **Sosyal Değişme ve Dini Hayat**, İslami Araştırmalar Vakfı Yay.:4, Yayına Hazırlayan: Sami Şener, İsmail Kurt, İstanbul 1991.
- ŞİMŞEK, Muhittin, **Ahilik**, Hayat Yayınları, İstanbul, 2002, Sayı:1.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun İçtimai ve İktisadi Dinamikleri”, **Beylikten Cihan Devletine**, Türk Yurdu Yay.
- TABAKOĞLU,Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yay., 6.Baskı, İstanbul 2003.
- TANKUT, Ünal, “Jansen Planı, Uygulama Sorunları ve Cumhuriyet Demokrasisinin Kent Planlama Yaklaşımı”, **Tarih İçinde Ankara Semineri Bildirileri**, Eylül 1981, Ankara 1984.
- TANÖR, Bülent, “Siyasi Tarih”, **Türkiye Tarihi**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınları, c.5, 5.Baskı, Temmuz 1997.

- TATLILIOĞLU, Durmuş, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Eylül-Aralık 2003, c.6, Sayı:17.
- TEKELİ, İlhan; ORTAYLI, İlber, **Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi**, Editör: E. Türkcan, Ankara 1978.
- TEKELİ, İlhan; AKLIN, Selim, **Avrupa Birliği Türkiye ve Yerellik**, IULA-EMME Yay., 2.Basım, Şubat 2005.
- TEZEL, Yahya Sezai, “Demokrasi ve Belediyeler”, **Demokrasi İçin Toplumcu Düşünce**, Yıl. 1979, Sayı:8.
- TOPÇU, Nurettin, **Sosyoloji**, Dergah Yay., 2.Baskı, 2006.
- TOSUN, Gülgün Erdoğan, **Demokratikleşme Perspektifinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yay., İstanbul 2000.
- TOSUN, Gülgün Erdoğan, **Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yay., Ocak 2001.
- TUNCAY, Mete, “Sivil Toplum Kuruluşları ile ilgili Kavramlar”, **Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.
- TUNCAY, Mete, “Siyasi Tarih”, **Türkiye Tarihi**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yay., 5. Baskı, Temmuz 1997.
- TURNER, S. Bryan, **Oryantalizm, Post-Modernizm ve Globalizm**, Çev.: İ. Kapaklıkaya, Anka Yay., İstanbul 2002.
- TÜMERKAN, Sıddık, **Türkiye’de Belediyeler**, 1946.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, Timaş Yay., İstanbul 2008, Yıl.2, Sayı:6.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Aydın Sınıfının Anatomisi**, Timaş Yay., İstanbul 2003.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, “AB Sürecinde Toplumsal Yapı ve Küreselleşme”, **2023 Dergisi**, 15 Kasım 2006, Sayı:67.
- USUL, A. Resul, “Sivil Toplum, Oryantalizm, Demokrasi ve Osmanlı –Eleştirel Bir Yaklaşım-”, **Türkiye Günlüğü**, Eylül-Ekim 1997, Sayı:47.
- UYANIK, Mevlüt, **Sivil İtaatsizlik**, Kaknüs Yay., 2.Baskı, Eylül, 2001.
- YAVUZ, Hakan, **Modernleşen Müslümanlar**, Kitabevi Yay., Eylül 2005.

- YAZICI, Erdiñ, “Toplumda Bir Önder Olarak Din Görevlisinin Yeri”, **Sendikal Mücadele ve Kamuoyu**, Diyanet-Sen Akademisi Yay., Haziran 2009.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Türk Hayrat Sistemi ve Sivil Toplum”, **Sivil Toplum Dergisi**, Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15.
- YERASİMOS, Stefanos, “Sivil Toplum Avrupa ve Türkiye”, **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İletişim Yay., 2001.
- Yerel ve Kentsel Politikalar**, Editörler: M.Akif Çukurçayır- Ayşe Tekel, Çizgi Kitapevi, 1.Baskı, Eylül 2003.
- YILDIRIM, Galip, “Türkiye’de Sivil Toplum, Tarihi Süreci ve Oluşturduğu Kültür’ün Medeniyetimizde İz Düşümleri”, **Kamuda Sosyal Politika Dergisi**, Ağustos 2009, Sayı:10.
- YILDIZ, Özkan, “Neoliberalizm, Sosyal Devlet ve Türkiye’de Vakıflar”, **Sivil Toplum Dergisi**, , Temmuz-Eylül 2006, Sayı:15.
- YUTDAYDIN, Hüseyin G., “Düşünce ve Siyaset”,**Türkiye Tarihi**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, c.2, Temmuz 1997.
- WACH, Joachim, **Din Sosyolojisi**,Çev.: Ünver Günay, Erciyes Üniversitesi Yay.,Kayseri 1990.
- WEBER, Max, **Sosyolojinin Temel Kavramları**, Ter.: Medine Beyaztaş, Bakış Yay., Ocak 2002.
- www.mahalli-idareler.gov.tr 22/10 2008 tarihinde
- www.hayatder.ogr 22 /10 /2008 tarihinde